

Szenvedéseink a náciizmus alatt

Szenvedéseink A Nácizmus Alatt

**SZÉKELYUDVARHELY MEGYE
ZSIDÓSÁGÁNAK SZENVEDÉSE
A NÁCIZMUS ALATT.**

KIADJA "BAROUCH STERN" Nyomdája
Natania 09-332289

Szenvedéseink A Nácizmus Alatt

Részt vettek a könyv szerkesztésében.

Böhm Ella Salamon
Baum Éva Rosner
Baum Andor
Baum Józsi
Fried Ráchel
Farkas Beri
Farkas Feri
Gold Eszter
Genáth Alizka Jakab
Gidáli Jenő
Grünfeld Tibi
Hönig Zsiga ז"ל
Lebovits Bibi Zapler
Lebovits Didi Kelemen
Mendel Edith
Rosenfeld Sanyi
Strasser Magda Jakabovits
Salamon Bandi ז"ל
Schwächter Artur
Tessler Jakab

Fényképek: Jakabovits Gyuri
Korrekturajavítás: Schwächter Lili

Szenvedéseink A Nácizmus Alatt

ELLA
GYURI
ROBY
YANIRNAK

**SZENVEDÉSEINK
A NÁCIZMUS ALATT**

Angolra fordította
Kain Aviva

Írta és szerkeztette
Schwächter Ernő Cháim

Előszó

Schwächter Ernő nem sajnált időt, fáradságot, költséget, se nem riadt vissza az ezzel járó lelki szenvedéstől, hogy eleget tegyen egy mély belső kötelesség-érzetnek: emléket állítani az Udvarhely és vidéke zsidó mártírjainak.

Nem elégedett meg az udvarhelyi temetőben felállított emlékművel. Írásban akarta megörökíteni a SOA-ban odaveszett szeretettjeink emlékét.

A SOA a zsidó nép több, mint harmadának elpusztítása nem csak nemzeti tragédia, amely az egész zsidó nép tudatában él. Gyermekeinknek, unokáinknak első forrásból kell tudniuk közeli rokonaik szörnyű sorsát. Személyes, egyéni, közeli, közvetlen kapcsolaton keresztül fogják tudni igazán azonosítani magukat a felfoghatatlannal, az érthetlennel. Nem elég a nemzeti gyász, a nemzeti tragédiával való együttérzés. Ezen emlékek messzi leszármazottjaink tudatában is majd nem csak, mint a világtörténelem példátlan tragédiája, nem csak, mint voltaképpen elviselhetetlen családi csapás, hanem, mint egyéni, személyes gyász kell, hogy éljen.

Ez jár szeretettjeink emlékének és része kell legyen mindnyájunk családi tradíciójának.

A magyar-náci rezsim üldözései, kegyetlensége, valamint számos egyén embertelen, túlbuzgó megalázásai és végül az Udvarhely és vidéke zsidó közösség nagy többségének elpusztítása, természetesen része a nemzeti tragédiának, de számunkra, talán elsősorban családaink, barátaink szerencsétlen, tragikus sorsán keresztül, személyes trauma.

Ebben a szellemben vállalta magára Schwächter Ernő ezt a nehéz, fájdalmas, önkínzó feladatot.

Vele együtt szeretnék bízni abban, hogy mind ez nem lesz hiába, gyermekeink, unokáink elolvassák majd, és így együttérzéssel

fognak gondolni szüleik és nagyszüleik megkínzott szeretettjeire. Talán így több megértéssel fogják látni a zsidó nép védtelen, tehetetlen sorsát a galutban, és megerősödve izraeli gyökereikben erősebben fogják érezni és értékelni, hogy mit jelent otthon lenni. Ernőnek kollektív köszönet jár tőlünk, a kevesektől, akik átéltük a vészkorszakot és megadatott nekünk megélni a nemzeti megváltást, hogy helyettünk és nevünkben is ezt a rettenetes tanuskodást írásba foglalta.

Gottesmann Bandi (Méir)
1993. július

Bevezető

Maholnap ötven éve, hogy Udvarhely megye zsidóságát elhurcolták, kifosztották, meggyalázták s végül megsemmisítő lágerbe vitték. A hatmillió zsidó között az Udvarhelyiek zsidóságának nagyrésze Mártírként veszett el.

Ma már tudjuk, hogy a világ politikusai ismerték a német tervet, tudtak a krematóriumról, a gázosításról, de nem emelték szavukat - hagyták, hogy a fasizmus, a hitlerizmus egész európát térdre kényszerítse, s annak zsidóságát megsemmisítse. A humanizmus csödjét jelentette ez a periódus a civilizált népek történetében.

Sajnos mártírjainkról eddig nem sikerült könyvet írni, egyrészt a túlélők ismerik saját élményeiket és gyerekeik talán nem is tudnak magyarul - azonkívül az anyagi is gondot okoz a dokumentum írásbeli lefektetéséhez.

Barátom, Kleimann Imre hosszú idő óta ösztökél eme könyv megírásához, biztosít mindenféle segítségről, tapasztalatait átadja, hogy könnyebb legyen.

Sorainkkal felkerestük a háború túlélőit, hogy írják le történeteiket a munkaszolgálati periódusból, a megsemmisítő lágerekből, s így sikerült papírra vetni emlékezetből az átszenvedett periódust. Kevesen maradtunk meg.

Nagyon szép számban segítettek - hozzájárultak írásaikkal, fényképekkel.

Voltak, akik lebeszéltek - de erősebb volt az akarat, hogy e emlékkönyvet szüleink - testvéreink emlékére, tiszteletükre áldozzuk.

Az udvarhelyi zsidóságot a megye lakói tisztelték, szerették. Ma is, amikor vásárolni mennek az emberek, a Sámson, Goldstein, Gold, Hirsch féle üzletbe mennek. Így hívták a kapitalizmus alatt, majd a szocializmus ideje alatt is megmaradt az a név, s ma is, bár nem is ismeri egy nagy része a volt tulajdonost.

Persze voltak kivételek - Szilágyi Ignác cukrász a nagy kirakatára kiírta "zsidókat és kutyákat nem szolgálunk ki". Vagy Csiszár

Antal a rádiószerelő, aki nagy nyilas vezető volt, állandóan feljelentéseket tett - hol egyik - hol másik zsidó ellen. Csiszár a fiát is ily szellemben nevelte; levente ifjú volt, később vezető, úgy, hogy mint 17 éves lett, kapóra jött kimutatni "képességét".

A zsidó összeszedésben lelkesen tevékenykedett, aztán a kollégiumból, amikor felhajtották a zsidó testvéreinket a teherautókra, a puskatussal ütötte agyba-föbe a nőket, gyerekeket - úgy gondolta, most utoljára had üsse az udvarhelyi zsidókat, úgysem tudják őt felelősségre vonni ezért.

Ehhez hasonlóan viselkedett Molnár Gyula is. Ő jelentgette a zsidókat; 1944-ben talán utolsó feljelentése így szólt: zsidóleányt bujdatnak - megadva a pontos címet.

Goldberg Betty volt az áldozat. Elvitték, s néhányukat már transzportba tették, útirány Auschwitz.

Voltak viszont nagyszerű emberek, akik mentő akciójának eredményei sikerrel jártak. Sas Antal esperes addig kilincselte, amíg megtalálta módját, hogy segítsen a rászorultakon, Bettyt a vagonból vették ki, "ez az én keresztlányom" mondta. Ugyancsak Rösler Klára, Sztojka Ferencz, Jaklovsky Alfonz segítettek a nehéz időkben a rászorultakon.

Parajdon 1944. tavaszán a zsidókat bevagonírozták.

Görgény alján történt az állomással szemben. A szerelvény elindulási fütty jelére a szikla felrobbant. Időzített akna lett elhelyezve. A parajdi Gelbmann Lipót ifjú rögzítette. Ezzel akarta megakadályozni, hogy a vonat elinduljon. Sajnos, a zsidókat nem lehetett ilyen módszerrel megmenteni.

Soha nem fogjuk elfelejteni, amin keresztül mentünk, de ez nem elég. Kötelesek vagyunk feleleveníteni gyerekeink, unokáink tudatába, hogy soha többé ilyesmi ne fordulhasson elő. Harcolni kell minden nemű jobboldali megnyilvánulás ellen. Ma hatványosan könnyebb a zsidóság sorsa, mert van hazánk, Erec Israel, a világ zsidóságának hazája.

Vegyük kezünkbe ez emlékkönyvet legalább egyszer egy évben és forgassuk át lapjait, ez is egy megemlékezés drága nagyszüleink, szeretett szüleink, testvéreink, mártírjainkra.

Emlékük legyen áldott.

Schwächter Ernő

A zsidóság a Székelyföldön a XVIII században kezdett letelepedni. A XIX század második felében a városokba is engedélyezték a beköltözésüket. Erdélynek ez a keleti övezete az őslakóitól, a székelyektől nyerte nevét. Ezek, a legenda szerint hun harcosok voltak, akik Attila királyuk halála után nem tértek vissza Azsiába, hanem itt telepedtek le. Utódaik idővel beleolvadtak a hódító magyarságba.

Erdély történelmét századunk első felében területi és uralmi változások jellemezték. A vegyes lakosságú tartomány birtoklás áért a magyarok és a románok vetélkedtek évszázadokon át. A Székelyudvarhelyi Hitközség, amely eredetileg status quo hitközségekhez tartozott, az emancipáció 1867 után kezdett megerősödni. A Trianoni Békeszerződéssel egyidejűleg az összes erdélyi megyékkel - Székelyudvarhely is - a román fennhatóság alá került, míg az 1940-es Bécsi Döntéssel az észak-erdélyi megyékkel Udvarhely Magyarországhoz csatolódott. Ez az állapot egészen 1944. augusztus végéig tartott, amikor a román csapatok a szovjet hadsereg segítségével visszafoglalták Erdélyt. A vármegyének négy, illetve egyidőben öt járása volt a következő székhelyekkel: Székelyudvarhely, Székelykeresztur, Parajd, Oklánd, Erdőszentgyörgy. Udvarhelyen két hitközség működött status quo, és később, a századforduló után több ortodox család is odaköltözött, és így az ortodox közösség is szépen terebélyesedett. Rabbijuk Wieder Abrahám volt és Oberman a metsző. A Status Quo Hitközség elnöke Hirsch Herman és az elő-imádkozó Guttman József, ki egyben a metszői teendőket is végezte. Mind a két közösségnek külön volt az Imaháza és a temetője is. A gyerekek is kétféle héderbe jártak, mivel más felfogásúak voltak a szülők, vagyis az ortodoxok a status quo-i vezetést igen modernnek tartották. Jesivája nem volt, de a rászorultaknak, azoknak a szegényebb sorsú gyerekeknek, akik Erdély valamelyik

jesivájában akartak tanulni, és elmélyedni a vallástudományok ismeretében, a hitközség megadta az anyagi támogatást.

Hirsch Herman ízig-vérig cionista volt, Udvarhelyt egyike a legfejlettebb cionista központtá változtatta. Mint a szeszgyár igazgatója igen jó hírnévnek örvendett úgy a városban, mint vidéken.

A Székelyudvarhely status quo hitközség utolsó elnöke a deportálásig Gottesmann Vilmos volt.

Mint nagyon sok udvarhelyi zsidó (és nem zsidó) fakitermeléssel és kereskedéssel foglalkozott közel négy évtizeden keresztül.

A román uralom alatt, mint hü magyar érzelmű lett elkönnyelve és megbecsülve a magyar és eltörve a román körökben. Az egyetlen zsidó tagja volt a magyar vezetőség klubjának.

Amikor Márton Aron udvarhelyi esperes, erdélyi püspöknek lett kinevezve, tüntetően eljött elbúcsúzni hozzá, hogy ez által fejezze ki személyes megbecsülését és az udvarhelyi magyar lakosság helytelenítését, tartózkodását az új magyar uralkodó szellemmel szemben.

Mindez természetesen semmit sem segített a közeli tragédiában.

A magyar gyökerei nem zárták ki nála helyi és erdélyi cionista tevékenységét.

Világias életformája, széles magyar politikai ismeretei és kultúrája, valamint cionizmusa jól megfértek cselekvő egyéniségében a zsidó tradíció szeretetével és évtizedes hitközségi tevékenységével.

Szónokolni (magyar és cionista körökben) és előimádkozni egyformán kedvelt aktivitásai közé tartozott.

Négy fiút és egy leányt nevelt fel cionista szellemben, de közülük csak Gottesmann Bandi érte meg, hogy aliázhasson. Gottesmann Laci, Ukrajnából hazakerült legidősebb fia, a háború utáni rezsimben a megcsökkenő zsidó közösségnek vezetője volt hosszú éveken keresztül.

Lebovits Géza hosszú időn keresztül volt a hitközség gábé-ja. Nagyszerű ember volt, mindenről gondoskodott. A hitközségnek több széfer tórája volt, állandó jellegű hédere. Már kisgyerekek is tudtak héberül írni, olvasni. Dávid bácsi volt a tanító.

Meg kell jegyezni, hogy a nagyobb ünnepeken bejöttek a zsidó

családok szekereken a városba. Rokonoknál, barátoknál szálltak meg. A hitközség gondoskodott kóser borról és maceszről. Így együtt ünnepeltek a családok.

Cionista vezetők voltak még többek között Dr. Kálmán az ügyvéd, Guttman Samuel, a fakereskedő, Gottesmann Vilmos, Dávid Dezső a borkereskedő, Sámson Andor a kereskedők elnöke, Sámson Jóska, Löbel Mendel a textiles, kinek fia Lajos, a temesvári cionista szervezet aktivistája volt. Salamon Janti volt a város Aviva bariszija, szervezője, az ifjúságot tanította ivritre. A 30-as évek közepén Schwächter Jenőék megalapították a revizionista szervezetet. Ennek a cionista szervezetnek a szónoka Guttman Becalel volt, ki igen tehetséges ember lévén, igen aktív szerepet töltött be a keresztúri ifjúság beszervezésében is.

A keresztúri hitközség ortodox irányú volt, elnökük korábban Farkas Elek, majd Sonnenklár Izsák lett. Lövi Sámuel Shaime volt az előimádkozó és a metsző. Négy héder is működött egy időben ebben a kicsi mezővárosban, ahol a vidék gyermekei is tanultak.

Mendel Berkovits, Rav Ejzik Hers, Berkovits Izidor, Farkas Adolf és Baum Andor voltak a tanítók. A városka zsidó lakosai főleg kereskedelemmel foglalkoztak. A parajdi hitközségnek is megvolt a maga temploma, hédere, mikvéje és temetője.

A vármegyének 52 községe volt a hozzátartozó falvakkal. Minden községnek és falunak megvoltak a maga zsidó családjai, csak az Udvarhelytől északra a katolikus községekben nem voltak zsidók. Egyetlen nagy községben, Zetelakán lakott a Goldstein család.

Erdőszentgyörgy közelében van Bözödújfalú. Mintegy 120 évvel ezelőtt áttértek a zsidó hitre ennek a községnek lakói a gérek, a székelyekből áttért zsidók. A falu lakosainak nagy része áttért, hűséges kóser háztartást vezetett, nagy részük földműveléssel foglalkozott. A hitközségnek volt előimádkozója, ki egyben a metszői teendőket is elvégezte.

Ezeknek az áttért zsidóknak nagy részét is lágerekbe, gettókba terelték. Nagyon sokat közülük már el akartak vinni, amikor Ráduly katolikus pap közbenjárására, miszerint ők tulajdonképpen nem zsidók, a kormány valamilyen megoldást talált, és hazaengedték az elhurcolt családokat. Nagyon sokan közülük visszautasították az ajánlatot, és őket is elvitték

Auschwitzba.

Amint erdélyt visszaítték Magyarországnak, a magyar hadsereg kötelékében voltak zsidó katonák is. Udvarhelyre is érkezett közülük. Ros Hásánakor megjelentek a templomban, s jó szokás szerint minden zsidó család hazavitt egy-egy katonát, hogy együtt ünnepelhessenek.

Sok kérdést tettek fel szüleink, kik meglehetősen féltek a változástól. Nemsokára a zsidó katonafiúk karjára sárga karszalag került, mesélték, hogy sajnos ők már nem katonák, csupán munkaszolgálatosok.

Amikor Horthy Miklós fehér lován megérkezett Székelyudvarhelyre, a székelyek teli torokból kiáltották, hogy "fegyvert a székelyeknek!".

Rövid időn belül az üzletekre ki kellett függeszteni, hogy "zsidó üzlet", keresztényeknek nem volt szabad ott vásárolni.

Tombol a II. Világháború

A németek óriási előrehaladása a fronton elragadtatta a lakosság bizonyos rétegeit, kik örömmámorban úsztak.

1941. Az udvarhelyi város közigazgatás behívta a 18 és 50 év közötti zsidó fiúkat és férfiakat. Filo Ferencz, a polgármester közölte, hogy "háborús idöket élünk, szükség van a zsidóságra, kiképezik őket tűzoltónak". Hetenként kétszer-háromszor kötelező volt megjelenni, ahol elméleti és gyakorlati oktatásba részesültek. A polgármester utasította Gálovits József tűzoltóparancsnokot, székelyudvarhelyi lakost, hogy keményen bánjon a beosztottaival. Ennek dacára ő rendes volt. Nem hajtotta végre az ukázt, csak ha jött valaki ellenörszésre, akkor emelte fel a hangját.

1942-ben beigazolódott a zsidó fiúk állítása; parancs érkezett, SAS behívók. Június 20-án kellett a 18 és 50 év közötti férfiaknak jelentkezni a maroshévi Hadkiegészítő Parancsnokságon. Felsorolták, hogy mit kell vinni ruhanemüt és élelmet.

Mindenkinek nehéz felszerelése volt. Nagy volt az elkeseredés. Megboldogult édesanyám a kapuig kikísért, búcsúzáskor sírva mondta, hogy talán nem is látjuk többé egymást.

Öcsémel, Arturral elindultunk Maroshévízre. Öt hazaküldték, hisz gyerek volt még, tévedésből hívták be.

Itt, Maroshévízen alakították meg a székelyudvarhelyi századot.

214 személyből állt. A behívottak közül Wieder Abrahám rabbi szakállasan érkezett meg. Megborotválták, hiába könyörgött és fohászkodott a Jóistenhez, és hiába kérlete Papzakort, aki a század zászlósa volt.

A gyergyói rabbi már megborotválkozva jelentkezett.

Az udvarhelyi alispán Dr. Sebestyén Jankó volt. Egy jó barátja megkérdezte, mi a véleménye, a fia maradjon-e Romániában a bécsi döntés után, vagy jöjjön Magyarországra.

- Sajnos nem tudok tanácsot adni - válaszolta -, én azokat a magyarokat ismerem, akik elmentek, de akik visszajönnek, azokat nem.

Udvarhely városának a zsidó lakossága különböző összetételű volt. Kereskedők, kisiparosok, tisztviselők, ügyvédek, orvosok, ügynökök meg munkások. Erdőfeldolgozó üzemük volt, gátuk, deszkaraktáruk, stb. Valamennyien becsületes munkával keresték meg a megélhetésükhöz szükséges pénzt.

Én magam bevonulásom előtt az oroszhegyi erdőben fakitermelésen dolgoztam. A rönkök már a szekéren heverték. A románoknál "jobbrahajts" volt a szabály, a magyaroknál fordítva. A rönkökre ültem a szekéren, hazafelé hajtottam a lovakat. Autó jött szemben. Megrántottam a gyeplőt, hogy balra térjek. Megugrottak, elrántottak a lovak, s én közéjük estem. Éreztem, amint a két első, majd a két hátsó kerék átgördül testemen. Mindkét lábam eltört, a derekam is megsérült. Szüleim rémülten mentek Böhm Jenő bácsihoz segítséget kérni.

- Nekem nem szabad! - mondta elmélázva. Megtiltották a hatóságok, hogy gyógyítsak. Még egy pillanatig maga elé meredt, majd elindult szüleimmal, házuk felé. Vállalta, hogy meggyógyít akkor is, ha hadbíróság elé állítják érte. Gipszbe tette két lábam, kezelte a derekam, minden nap melletttem volt, megjelenésével is gyógyított.

Mintegy két hétig tartott, amíg összeállították a századot, de már ez idő alatt is kivittek munkára, utat javítani. Itt kezdődött a rossz bánásmód.

Az örnagyot Kunnak hívták, gonosz ember volt. Maroshévízen a törzsörmeister Polner Károly volt, Székelyudvarhely város dobosa. Szeretett pofázni, kiabálni, de csak ha látta valaki, például

Papzakor Endre, ki civilben tisztviselő volt, sportszerető ember. Az udvarhelyi század zsidó parancsnoka Izsák Tibi, az ügyvéd volt.

Az udvaron az őrnagy tartott egy beszédet az elindítás előtt, melyben kijelentette, hogy a keretlegénységnek a karszalagon és a sapkarózsán kívül semmi egyébbel nem kell elszámolnia.

Aztán a szakaszokat Szeretfalvára szállították vonattal, ahol ismét bevagonírozták az Ukrajnába induló szerelvényre. Nagyon sok szülő, testvér jött ki elbúcsúzni az állomásra. Meg voltunk rémülve, féltünk a holnaptól, s már-már attól, hogy örökre elvesztettük egymást. Ott maradtak a szülők, a testvérek és a gyerekek. Fájt a szíve mindenkinek. Senki nem tudta, mennyi időre visznek. Nagyon sok fiatal rövidnadrágban ment, nem gondolva, hogy még télen is ott lesznek. A vagonokba beszálló emberek arra lettek figyelmesek, hogy leváltották a keretlegénységet.

Magyarországon keresztül vitt az utunk, állomástól állomásig, míg Párkány határátkelőhelyre érkeztünk. Pár óra múlva a vonat áttért Lengyelországba.

Az egyik állomáson többet időztünk. Zsidó nőket és férfiakat lehetett látni, mellükön a sárga csillaggal. Fűrésztelepi munkások voltak. Mindenki adott nekik valami ennivalót, hisz látszott rajtuk a szenvedés. Őket is katonák őrizték. Mi tovább indultunk, s legközelebb csak Gommelben állt meg a szerelvény.

Kivagonírozás után felsorakoztattak, s egy lerombolt kastélyba vittek. Két napig voltunk itt elszállásolva. A főhadnagy, Szöcs Zoltán, csíksomlyói tanító, a hadnagy Kézsmárki Ferenc udvarhelyi ügyvéd volt.

A századnak négy szekere és négy pár lova volt. A főhadnagy, mint később kiderült, kegyetlen, zsidófaló szadista ember volt. Sorakozót rendelt el. Egymástól két méter távolságra álltak a sorok. Le kellett tenni a hátizsákokat, tartalmukat kiönteni. Az ellenőrzést a keretlegénység végezte. Elvették a konzervet, cigarettát, csokoládét, mindent, ami az emberek tartaléka volt. A pénzt, amit találtak, mind elkobozták, s mint akik jól végezték dolgukat, felsorakoztattak és kiosztották a szekérről mindenkinek két hétre való kenyeret, hogy könnyebb legyen a szegény

lovaknak, és útnak indították a századot.

Egy erdőhöz értünk, ahol a keretlegények partizántámadást szimuláltak. Az erdő széléről kezdtek lövöldözni a fák között menetelő zsidókra.

Napi 25-30 km-t kellett gyalogolni. Előre megmondták, hogy aki lemarad, azt agyonlövik. Sem enni, sem inni nem adtak.

A csoportnak a többsége nem szokott a hátizsák cipeléséhez, a hosszú, nehéz terepen történő gyalogláshoz, az éhezéshez. Aki egy percre is megállt nem tudván a lépést tartani, ütlegetni kezdték puskatussal.

Baum Andor és jómagam voltunk a legfiatalabbak a században. Alacsony termetűek, rövid lábúak lévén sok verést kaptunk. Végül a bajtársak kifogtak a magyarok eszén minket állítottak a sor elejére és a mi viszonylag lassu temponkra lépdelt az egész század. Sok veréstől mentettek meg ezzel. Nagyobb városok - Nyésgyim, Csernigov, Kurszk, Sztárij-Oszkol, Novij-Oszkol, Baturin, Mihálylovka - után, amelyen keresztülmentünk, érkezünk meg este félholtan a fáradtságtól, a napi izgalomtól. Szállásunk az útszélén volt. Nagyon nehéz volt a menetelés, gyaloglás. Az út homokos volt, mert felrobbantották. A lovak nem bírták a szekereket húzni, mi taszítottunk egyet-egyet rajtuk, így segítve a kínlódó állatoknak.

A századparancsnok egy fehér lovon lovagolt. Látva, hogy az út fel van robbantva, a század egy részét a szekér elé rendelte, hogy az esetleges aknákon a zsidók robbanjanak fel.

Kurszknál várt a magyar csendőrség. Kijelölt helyen felsorakoztattak, meztelenre vetkőztettek, még a fenekünkbe is benéztek. A csomagokat, hátizsákokat kiürítették és mindent elvettek. Gyalogoltunk tovább nap-nap után. Indulás előtt, vagy megérkezéskor adtak néha köménymag levest. A cipő feltörte a lábakat. A főhadnagy ismét felhívta a figyelmünket, hogy még vizelni se maradjon le senki, mert azt agyonlövik. Így sokan menet közben eresztették el a vizeletüket. Gyógyszert nem adtak, ha valaki megbetegedett.

Két hónapos gyaloglás után már üres hátizsákokkal ment a század nagy része. Pestanoj faluba értünk. Itt egy Szalay nevű százados felügyelt a munkánkra de előbb "buzdító" beszédet tartott

előttünk.

- Ti bitang zsidók! Mi nem azért hoztunk ide benneteket, hogy itt továbbra is panamázzatok, hanem, hogy dolgozzatok, és aki közületek megszabadul innen, az megérdemli majd, hogy továbbra is amerikázzon.

Bíztatta a keretlegényeket, hogy adják ki a munkát.

- Itt útépitést kell végeznetek. Aki nem végzi el feladatát nappal, az dolgozzon éjjel is, megállás nélkül.

- Üssétek-verjétek a zsidókat - fordult ismét a keretlegényekhez -, törjétek el a puskát a hátukon, senki nem fog felelősségre vonni érte benneteket.

A lovakat istállóba fogták, a zsidókat egy szénapadláson szállásolták el, itt bogárutat kellett építeni. Nagyon nehéz munka volt. Sok ember nem volt képes elvégezni a feladatot. Így volt Gottesmann Laci ügyvéd, Guttman Dezső és Zsiga, Hirsch Andor, Deutsch Lajos, Granfelsz, Johan Albert és sokan mások. Számtalanszor előfordult, hogy a jobb kondícióban lévő emberek és akik hozzá voltak szokva a fizikai munkához, önként segítettek bajtársukon, mint Hönig Zsiga, Salamon Bandi, Stiller Béla, Goldstein József, Indig Mózes, Lebovits Lajos, Rosenberg Lázár. Voltak, akik nem bírták az éhséget; Gottesmann Sanyi, Lichtenstein, Spielman Icik már csont és bőr voltak. Nappal 30 fokos melegben végezték az útépitést. Az éjszakák már hűvösek voltak.

Megint elindult a század, adták a kenyérmorzsákat és továbbra is a köménymag levest. Bár kétszer adtak volna naponta! De sokszor nem adtak egyáltalán. Nem volt rá idő. Reggel korán kellett indulni, "nehogy elkéssünk valahonnan", este pedig mindenki fáradt volt. Előfordult, hogy teát adtak, vagy úgnevezett kávé. Sem fekete nem volt, sem édes, inkább mosogatólének volt nevezhető.

Ismét napi 25-30 km-t meneteltünk. Sajnálták a lovakat, azokat immár a szekér mögé kötötték és helyükre 6-8 zsidót fogtak be a szekereket húzni. Előfordult, hogy a magyar honvédek a szekérre felülve csúfolódtak velünk, húzták magukat. Novioszkolba érkeztünk. 12 km távolságra volt az első ukrán falu, Siribjanka, a század végleges állomáshelye. A keretlegénység egy része

Temesvár környéki svábokból állt. Gonosz emberek voltak, az egyiket Rostásnak hívták, a másik egy Győne nevezetű, aki Udvarhely megyének volt díszpéldánya. Ezek úgy verték a zsidókat a munkán, hogy a puskarus is eltört a hátukon. A verések naponta ismétlődtek. Az ellátás gyenge volt, de legalább volt konyha, és reggel is adtak ételt. Reggel tea volt, vagy a már említett kávé, délben vagy vacsorára a lóhúsból főzött paprikás. Az emberek utálták a lóhúst, sokan megbetegedtek tőle, hisz erőszakkal, undorral nyelték le. A szakácsok Steinhof József, Fürst Ferenc, Stiller Béla voltak.

Az egész századot egy iskolába gyömöszölték be, priccseken és a földön aludtunk. Kezdetben kerítéseket fontunk, hogy felfogja a hófúvásokat a kb. 24 km hosszú útszakaszon.

Ezen a vidéken korán beállt a tél. Jom Kipurkor, 1942-ben még sokan bőjtöltek a századból. Ebben a faluban november 1-ig utat is javítottunk. Négy-öt ember ment egy-egy csoportban ellenőrizni az úttestet. A közben megeredő fagyos eső rájukfagyott. Így kezdődött az első tél. Századunk feladatai közé tartozott a hó eltakarítása az utakról. Sok bajtársunk fagyott meg ezekben a rettenetes hideg téli hónapokban 1942-43-ban. Az első Gidáli Miksa z.l., csehétfalvi lakos volt. Irtózatos felhőszakadás kezdődött, síkos volt az út. Lapátoltuk a havat, senkit nem érdekelt, hogy esik, borzongató szél fúj, s mi rövidnadrágban vagyunk a mínusz 30 C^o-os hidegben, hogy lábunkra cipő helyett rongycafátokat húztunk, melyeket spárgával kötöttünk meg. Miksa elcsúszott, s gyenge lévén nem tudott felállni. Szaladtunk, hogy segítsünk, de ránk tartották a puskát.

- Dolgozni kurva zsidók - ordította Rostás - had fagyjon meg a bűdös zsidó.

S ott, azon a helyen fagyott jéggé. Miksa halála z.l. példa volt arra, hogy mi vár reánk a jövőben. Rettenetesen leverte az esemény az egész századot.

Mindannyiunkban felmerült a kérdés: "ezentúl így lesz?" - és így lett.

A főhadnagy lakása előtt folyamatosan két-két embernek kellett két órán keresztül lapáttal örséget állni hiányos ruházatban a nagy hidegben. Kétszer váltottuk le egymást minden éjszakán.

Hasonló örséget állítottak a raktár és a konyha elé csupán azért, hogy kínozzanak bennünket. A raktár-, vagy konyhaörséget Strasser Lacival csináltuk. Olykor vállaltunk dupla örséget is - cigarettát kaptunk azoktól, aki helyett a szolgálatot teljesítettük. Főleg azért csináltuk, mert ilyenkor el tudtunk beszélgetni - mint gyerekkori jóbarátok - az otthonról, szeretteinkről. Minden gondolatunk velük foglalkozott, izzott akaratumk, hogy lássuk még őket. Ella néni, Jenő bácsi, Janka néni, Stefi bácsi és a lányok, Oly és Baba.

Az egyik nap minusz 40 C°-os hideg volt, az ebédet nem lehetett kiosztani, a merőkanálba belefagyott a leves.

Tele volt tetűvel a társaság, annyira, hogy belevájták magukat a testbe, a bőr alá. Nem volt lehetőség tisztálkodásra.

Nagyon sok embert vittek az erdőbe vesszőt vágni. Rengeteg kellett, hogy hóvédő kerítést fonhassanak belőle. Egy ilyen vessző-vágáskor verték agyon Spielman Ignácot z.l., és a falu közepén temették el Gidáli Miksa mellé.

Ezentúl mind rettenetesebb idők jöttek. Naponta takarítottuk a mind nagyobb mennyiségben hulló havat. A kegyetlen hideg szél ledöntötte lábukról az útszélén álló gyenge embereket.

Az egyik szakasz vezető, Pál László beküldött egy katonát, hogy jelentse a főhadnagynak, hogy lehetetlen kint maradni dolgozni. A főhadnagy azt üzenté, hogy a keretlegényeket cseréljék le, a zsidók fagyjanak meg. Így is lett. A katonákat lecserélték, a zsidóknak kezük-lábuk megfagyott, és estére 3 halottat számoltunk. A sírok gyorsan szaporodtak. Akinek megfagyott keze-lába, bevitték Sztárioszkolba a kórházba. Így Hirsch Emilt, Deutsch Lajost, Lebovits Lajost, Rosenberg Lázárt, Strasser Lacit, Léb Izsákot, Mittelman Nándort és Reisz Sándort. Ők visszajöttek a kezelés után, kezük-lábuk bekötözve, volt reményük a gyógyulásra, de fizikailag le voltak gyengülve. Ujabb szórakozása volt a főhadnagynak és a keretlegénységnek. Napirenden voltak a kikötések, gúzsbakötések, agyonkínozták az embereket, majd leöntötték egy veder hideg vízzel. A főhadnagy röhögve fényképezte a jelenetet. Ilyenkor a század felsorakozott, hogy kénytelen szemtanúja legyen a büntetésnek.

Ilyen kikötésben részesült Steinhoff József, nem egyszer Gold

Béla, Spielman Jenő. A kikötéshez elég volt, hogy ráfogják valakire, hogy kommunista, vagy hogy az ukránoktól kérjen egy darab kenyeret, és azok feljelentsék.

Steinhoff volt a szakács, ő volt megbízva a konyha vezetésével, a raktárból történő vételezéssel. Voltak beosztottjai is, akik fát vágtak, mosogattak, s persze volt velük mindig egy-egy szolgálatos a keretből.

Nehéz feladat volt kétféle ételt főzni a keretnek és a zsidóknak. Ha a keret kávéja nem volt elég édes - akkor ő nem vigyázott és ellopták a cukrot. Kikötötték érte. A főhadnagy nem állította, hogy ő lopta el - de miért nem vigyázott. Viszeres volt a lába, de gúzsba kötötték számtalanszor ok nélkül. Ennek következtében erei még jobban kiduzzadtak, volt, amikor nem tudott lábra állni. Józsi bácsi mindenkin segített egy-egy falat étellel, kis kávéval. Ma egyiknek, holnap a másiknak. A zsidók kizárólag lóhúst kaptak, a keretszemélyzet ette a marha- és disznóhúst. Századunk nagy része lerongyolódva, lefogyva, betegen húzta ki a telet.

Előfordult, hogy éjnek idején riasztottak fel sorakozóra. Az ajtóban állt a keretlegénység, hogy percek alatt kihajtson mindenkit. Ahogy kilépett az ember agyba-főbe verték, folyt a vére, azt sem tudta, honnan. Nem történt semmi, csupán szórakoztak. Ilyen alkalmakkor még meg sem számolták, csak kínozni akarták télnek idején a kiéhezett, legyengült, ingbengatyában didergő embereket. Izsák Tibi jelképes vezetője volt a zsidóknak, de nem volt semmi ereje, hogy megvédje őket. Ekkor történt, hogy Márk Laci szemét kiverte a Rostás.

Sztarioszról visszahozták a beteget, mondván, hallottak híreket, hogy a németek kezdenek visszavonulni, az oroszok nagy csapásokat mérnek a német hadseregre. Valójában az történt, hogy 1943. január 1-én az oroszok nagy offenzívát indítottak a Donnál és megkezdődött a nácik és csatlósaiak visszavonulása. Január 20-án reggel a Donnál áttörték a frontot, s 20-án reggel észrevettük, hogy nincs a főhadnagy, nincs a hadnagy, megszöktek. A keretlegénységnek nem szóltak semmit. Egyszerűen meglógtak.

Balázs György törzsörrmester átvette a parancsnokságot. Ő is székelyudvarhelyi volt. Sorakozót hívott össze, s közölte, hogy a

tisztek megszöktek, megkezdődött a visszavonulás, tehát mi is visszavonulunk. Nem kötelez senkit a visszavonulásra, de azt tanácsolja, aki bír, az jöjjön a sorakozóra, mert mindjárt indulunk. A raktárnok, Méty Balázs szakaszvezető kinyitotta a raktárat és szétszortott mindent, ami volt. Elég sokan nem tudtak visszavonulni, fájt a lábuk, meg volt dagadva, fagyva, le voltak gyengülve.

Igy járt Steinhoff József, Goldstein József, Gold Béla, Lebovits Lajos, Guttman Dezső, Gottesmann Sanyi, Strasser Laci, Hirsch András, Guttman Zsiga, Léb Izsák és sokan mások.

Mikor mi elindultunk, a 214 embernek már csak a fele volt életben. Bakanca senkinek nem volt, lábainkon spárgával kötöttük meg a pokrócot, az újságpapírt, s így indultunk a veszélyes és hosszú útra. Még a faluban voltunk, amint láttuk a kakastollasokat a németekkel karöltve motorbiciklin menni, az elhagyott tábor felé s mi még el sem hagytuk a falut, mikor hallottuk a lövéseket. Az ottmaradottakat lötték le géppuskával.

Mintegy 50-60-an indultunk el, a mi századunk volt az utolsó. Az út fel volt aknázva, az autók felrobbanva, égtek a szekerek, a lovak megfagyva heverték az út szélén. A visszavonulás útja szörnyű volt.

Novioszkolba érkeztünk. Égett az állomás, minden oldalon magas lángok nyúltak az ég felé. Mire kimentünk a városból, besötétedett, a törzsörmester parancsot adott, hogy mindenki szerezzen magának szállást, ahol tud.

Az oroszok azonban a nyomunkban voltak, sietni kellett. Ismét sorakozó, indulás. Útközben találkoztunk még munkaszolgálatosokkal, együtt meneteltünk. Nagyobb biztonságban éreztük magunkat, ha többen voltunk.

Reggel megérkeztünk egy faluba. A törzsörmester elment szállást keresni. Az út szélén álltunk, jött egy magyar csapat, szintén visszavonulóban voltak. "Büdös zsidók! Miattatok van ez a háború!" Közénk löttek, egy Lichtenstein nevű bajtársunkat sebesítettek meg halálosan. Aznap el is temettük. A visszavonulás borzasztó volt és reménytelen. Napról napra kevesebben maradtunk. Ha valaki elfáradt és leült, örökre ott maradt, ott helyben megfagyott.

Az úttesten végig meggyilkolt zsidók holttesteit heverték az elhullott lovak tetemei mellett. Temetni már nem lehetett, szaladni kellett, félt mindenki lemaradni, egyedül maradni. Mindenképp el van veszve.

Több nagyvároson, így Sumin, Rumin mentünk keresztül. 35-en érkeztünk Vatmaskába, ahol egy német irányító volt. A törzsőrmester magával vitt egy Kövári nevű gyógyszerészt, aki jól beszélt németül és elintézték, hogy adjanak 3 vagon a szekereknek, a lovaknak, a keretlegényeknek és a 35 zsidónak. Egy új gyűjtőközpontba irányítottak. Nezsimben kellett volna lekapcsolni a 3 vagon, de nem állt meg a vonat, csak Bialistokban. Itt fertőtlenítettek, kaptunk enni és pulman kocsiba ültetve vittek a németországi Breslauba. Mikor kiszálltunk, elvették a németek a szekereket és a lovakat. Három napig voltunk Breslauban az új parancsot várva. Ott láttuk, hogy deportálásra vagonírozzák a zsidókat. 1943. április közepe körül megjött a parancs, hogy vigyenek Magyarországra. Más vagon adtak és visszahoztak Galantára. Felszálltak a csendőrök, senki nem hagyhatta el a vagon. Azzal fogadtak, hogy katonaszökevények vagyunk, megszöktünk a frontról. A fáradtság, az idegesség, a kimerültség következtében itt érte a halál Sámson Andort.

A vonat újra Ukrajnába vitt. Továbbra is folytatódott a visszavonulás. A főútvonalakat elfoglalták a németek, a magyarokat a pripeti mocsarak felé irányították. A munkaszolgálatosoknak kellett kiemelni az elsüllyedt autókat a mocsárból; 30-40 zsidót fogtak be egy autó kihúzásához. Utat kellett építeni a mocsáron. A közeli erdő hatalmas fáit kellett ledönteni, vállra emelni és vinni. Hónapokon keresztül kínoztak, vertek korbáccsal reggeltől estig, étlen és szomjan tele szűnyogcsípésekkel dolgoztattak. Fáradozásunk azonban hiábavaló volt, lehetetlen volt itt hidat építeni. Akármennyi fát dobtunk be, elnyelte a mocsár. Egy százados különösen kegyetlen hajcsár volt lóháton ülve, kezében korbáccsal siettette a zsidókat. Ahogy ment, hogy üssön, a ló süllyedni kezdett. Rácsapott a lovára, az tett még egy lépést előre, s ez lett a veszte. Egy fél órán belül lovát elnyelte a mocsár. A századosnak vastag kötelet dobtak a derekára és

kihúzták. Gyönyörűség volt látni, hogy reszketett a "hős tiszt" életéért, ordított, hogy mentsék őt meg. Megmentették.

A mocsaraknál őszig dolgoztunk, alig álltunk már a lábunkon. Jött az esős időszak, már nem lehetett ott maradni. Több századból egy új, vegyes századot állítottak össze, így indultunk tovább Szárniba.

Mihálylovkában megint több időt töltöttünk. Itt a régi századból még együtt volt Baum Andor, Fürst Ferenc, Gottesmann Laci, Hönig Zsiga, Hirsch Emil, Izsák Tibi, Stiller Béla, Stein Sanyi, Sámson Jóska, Salamon Lajos és Salamon Bandi. Sok partizán volt Mihálylovkán, számtalan partizán támadás történt a menetelés közben. Elöl ment a zsidó század, utána a magyar hadsereg és a végén, mikor a németek jöttek, akkor kezdték a támadásaikat intézni a partizánok. A németek pánikba estek. A partizánok csatlakozásra szólították fel a zsidókat, de úgy le voltunk gyengülve, hogy képtelenek voltunk.

Az új vételezéskor első ízben cukorkát, cigarettát is adtak. Megtudtuk nagylelkűségük okát; likvidálták a raktárt, közeledtek az oroszok. A partizánok számtalanszor vonatszerelvényeket robbantottak fel. Napokig el volt zárva a németek visszavonulási lehetősége. Felrobbantották a hidakat, a napi repülőtámadások pánikot szültek. A németek tankjai a szó szoros értelmében letaposták azokat a magyar, román, olasz katonákat, akik útjukban voltak. 1944 tavaszán mi is megbetegedtünk. Hasmenést kaptunk, Bondorovkára kerültünk, majd a tifuszosokat Dorosicsibe vitték. A kórház egy óriási istálló volt, ahova mindenki igen rossz állapotban jutott. Ez a gyülekezőhely volt tulajdonképpen az ahonnan nincs tovább - a magyarok és a németek egyaránt féltek ezektől a betegektől. A fegyveres örök rettegve a megbetegedéstől, nagy távolságból figyeltek, nehogy valaki megszökjön. Nem tudták a módját, hogyan szabaduljanak meg a flecktifuszosoktól.

Valóban nagyon betegek voltunk, de tudtunk örülni, ha láttuk egymást mi, udvarhelyiek. Itt találkoztunk Hecht Jenővel, Mathével, Mózessel, Salamonnal, Gold Lázárral, Grünspan Manóval, Spielman Jenővel, Fried Manóval. Szót váltottunk egymással, és bízunk a felgyógyulásban, abban, hogy megtaláljuk

szeretteinket. A betegek magas lázban, vérhasban szenvedtek itt, orvosság nélkül. Fürst Feri osztotta az ételt a betegeknek. Nagyon megörültem neki. 39°-os lázam volt, olyan gyenge voltam, hogy alig tudtam átvenni a 2 dl löttyöt. Levest vagy kávéért kértem.

- Feri bácsi, ha marad egy kicsi, hát kérek szépen - mondtam -, hátha segít, jól esik a meleg. Senkinek nem adok-volt a szigoru válasza.

- Inkább kiöntöm - válaszolta és kiöntötte, udvarhelyieknek nem adott.

Hiába örvendtem. Voltak jó emberek, akik segítettek a gyengéknek, de voltak ilyenek is. Ma sem értem miért tette? A magyarok nem tudtak mit kezdeni a tifuszos zsidókkal. Orvosságot nem volt szívük adni, inkább felgyújtották a dorosicsi kórházat minden oldalról egyszerre. Én is ott voltam. A betegek nagy része ott égett. Én beleestem egy futóárokba, így maradtam életben.

A flecktífusz után elváltak útjaink, új századot alakítottak, én Pomázy századába kerültem.

* * *

1943 őszén a 22-es születésűeket hívták be munkaszolgálatra. Munkatábor volt Csikszeredán, Gyergyón, Tölgyesen, Gyergyószentmiklóson, Nyárádremetén. Ezekben a táborokban volt Farkas Feri, Silberstein Rudi, Gottesmann Bandi, Szöllösi Laci, Mozes Bandi. Havat takarítottak, a jégpályán aludtak a rettenetes hidegben. Lemaradtak a századtól és menekülő parasztok sorába vegyültek.

Gidály Jenő Bereckben volt munkaszolgálaton Baum Józsival, Herzlinger Józsival és Aron Elemérrel.

Egy új századot szerveztek válogatott hóhér keretlegényekkel, kik pokollá tették életüket. Az erdők alján betonbunkerekben szállásolták el őket. Hamarosan eltetvesedtek, megrühesedtek. Jellemző az embertelen bánásmódra, hogy a nagy éhség dacára Baum Jóskát, aki a tilalom ellenére vásárolt egy darab sajtot a paraszttól, 2 órára kikötötték.

A legnehezebb munkákat végeztették, teljesen értelmetlen, lapáttal való gyakorlatozás. Kínóztak és vertek.

1943. tavaszán kivitték őket Lengyelországba. Lerongyolódva,

embertelen körülmények között dolgoztak, utakat, bunkereket építettek, futóárkokat ástak, majd 1944. októberében Budapestre kerültek, ahonnan a németek deportálták őket. Az első tábor Köszegeen volt. Halálgyárnak is hívták. Hulltak az emberek. Mint odahaza a tűzifa, úgy voltak a halottak százai halomba rakva. 1945. márciusában indultak útnak a hírhedt "halálmars"-sal Ausztriába. Napi 25-30 km-t kellett gyalogolni, összesen többszáz kilométert. Akik nem bírták a tempót, azokat könyörtelenül lelőtték. Ilyen körülmények között érkeztek az Alpok csúcsára. Rövid pihenő, majd új örséggel indították őket útnak a hegy oldalán futó szerpentin-úton. Az örség fent maradt, s amint a zsidó zászlóalj ereszkedett lefelé a lejtőn, a fent maradtak kegyetlenül lövöldözni kezdtek. Rengeteg volt a halott.

A menetoszlop, de az örség is menekült lefelé. A következő lejtőn megismétlődött a kegyetlen lövöldözés. Az utat holttestek borították. S ez így történt a következő szerpentinén is, az azt követően is, és végig, amíg le nem jutottak. A tömegmészárlás után felsorakoztatták a zászlóaljt. Meg lehettek elégedve, könnyű volt megszámolni a megmaradt bajtársakat.

Ennek a borzalmas élménynek volt részese a kobátfalvi Aron Elemér is.

Nem csak a német fernistung lágerben semmisítették meg a bestiák családjainkat, az sem volt elegendő, hogy éjjel nappal dolgoztak a kemencék, Magyarország fasisztái is kivették a részüket, örömmel verték agyon a zsidókat Szállasiék bandái.

A deportálás.

1944. Tavasz, a rendőrség már elkobozta a zsidók rádióit, de ennek dacára megmaradt egy-egy, így lehetett híreket hallani és továbbítani. A Magyar Rádió hírei semmitmondóak voltak, s ez még jobban megrémítette a zsidóságot. Ugy a keresztények, mint a zsidók, a külföldi rádiót hallgatva rémhíreket terjesztettek, melyek valódivá váltak.

A németek megszállták Magyarországot, s a magyar kormányt félre állították, tagjait lefoglalták és náci-barát kormány vette át az uralmat. De míg az előbbi "csak" a munkaszolgálatosokat irtotta, ez a Sztojai kormány kiszolgáltatta az egész magyar zsidóságot a németeknek. Napról napra újabb megszorító parancsokat adtak

ki, de a vidéki zsidóság nem hitte, nem akarta hinni, nem tudta elképzelni, hogy mi a rendeletek végcélja. Auschwitzról, megsemitő táborokról sohase hallottak azelőtt. Muszos fiaik és férjeik pusztulását sem hitték. Bízva bíztak Horthyban, az angolok és az oroszok közeli győzelmében, s elvárták a Mindenható segítségét. Mint derült égből a villám - csapás érte őket a német megszállás és az hogy a kormány törvényen kívül helyezte őket. Minden rendelet után azt hitték, hogy rosszabb nem lehet és így vergődtek a remény és kétségbeesés közt az utolsó pillanatig. Mindezt a Magyar Rádió csak napok után jelentette be. Az új kormány megszületésével kezdődött meg a zsidók elleni kampány, a híryanagy nagy része zsidók elleni uszítás volt. Tudni lehetett, hogy jó talajra talál, hatása hamarosan érezhető lesz. Maga a kormány is intézkedett. Létrehozta a háztartási alkalmazottak törvényét, amely megtiltotta, hogy a zsidók keresztényeket alkalmazzanak cselédnek, vagy kiszolgáló személyzetnek.

A zsidók megkülönböztetésére a sárga csillag viselését rendelték el. Az imaház lett a zsidók otthona. A zsidók, mint még soha, könyörögtek az Istenhez, hogy segítsen, mentse meg őket, szüleiket, gyerekeiket. Kérték az Istent, mutasson csodát népéért, mint egykor. Már sejteni lehetett, hogy csak a csoda segíthet a népen; a csoda nem jött, sőt a magyar kormány versenyzett a német kormánnyal, hogy tudják jobban kiforgatni a zsidóságot vagyonából. Életbe léptették a vagyonbejelentési kötelezettséget. Az ingó- és ingatlan zsidóvagyonra a kormány rátette a kezét, az értékpapírokat, aranyat és drágaköveket, valamint a 3000 pengőn felüli készpénzt letétbe kellett helyezni.

A zsidó üzleteket bezárták. A követeléseket végrehajtották a zsidók, már nem érdekelte őket a vagyon, csak a pusztaság lett.

A napok teltek, törvények törvényeket szültek, mind tovább menve, többet követelve. A legrettenetesebb következett - hitték akkor. Megfosztották őket lakásaiktól, megjelent a gettótörvény, mely elrendelte a zsidók "tömörítését" a városokban. A hosszú évtizedek munkájának gyümölcsét így rabolták el egy törvénnyel. Még mindig bíztak, hogy valamilyen formában, ha így is van, emberi módon hagyják tovább élni a zsidóságot. Reménykedtek,

hogy rövid ideig fog tartani.

Talán napok kérdése volt, hogy a német parancsnokság utasítására a magyar leventék és a kakastollas csendőrök végrehajtották az udvarhelyi zsidók kilakoltatását. Egyformán verték az ajtót a puskatussal, fél óra alatt be kellett csomagolni a legfontosabb holmit, és kiüríteni a lakást. Mindenkinek úgy tűnt, hogy minden fontos.

A félő kérdés, "mennyi időre visznek, hova visznek?". Igen, nem lehetett leírni azt a hangulatot. Már is a teherkocsik tetején álltak és szállították egymás után a zsidó családokat a tanítóképző udvarára. Ott egy nagy tornaterembe gyömöszölték a nőket, férfiakat, gyerekeket. A kínos éjszaka után világossá vált, hogy a gettóba viszik az udvarhelyieket. Idáig minden rémhír igaznak bizonyult.

Egyszer csak sorbanállást rendeltek el. A csomagokat is vinni kellett. Az idős emberek tiltakozása a bánásmód ellen, az öregek jajgatása, gyerekek sírása közepette szállították fel a teherautókra.

Elindították a transzportot a marosvásárhelyi téglagyár udvarára, ahol a szabad ég alatt kellett szállásról gondoskodni, minden családnak ügyessége szerint. A téglagyár gettóvá vált, utcák voltak sátrak között. Az első éjszaka így telt el. Sokan elájultak a fáradtságtól, betegségtől, az izgalomtól. Az orvosok, az ápolók próbáltak segíteni, lehetőségeikhez képest. 60 éven aluli férfiak már nemigen voltak a gettóban, ők már rég Ukrajnában voltak munkaszolgálaton, kényszermunkán. Nagy részüket már 1942. júniusában vitték el.

Itt kell megemlékezni Dr. Böhm Jenőről, ki a város szeretett orvosa volt. Minden zsidó orvosa. Ő kezelt mindenkit a családban, szerette az egész város. Csupa szív, jókedélyű, humoros ember lévén a gyerekek is szerették, nem féltek a doktor bácsitól. Jó volt mindenkire. Volt ideje, hogy beszélgesse, családokat látogasson. Nos, a gettóban is segített mindenkin, mellette felesége, Gizella néni szintén kivette a részét a munkából, mindenkin segített, aki rá volt szorulva. Ha csak a beteghez szólt, gyógyította kedvességével, finomságával, jóságával. Számtalan öngyilkossági kísérlet volt, ereket vágtak fel a gettóban. Esetenként sikerült

elkötni a sebet, viszont aki megmenekült, az végigszenvedte Auschwitzot, s talán ott veszett el.

Átázva és átfázva terelték be a tömeg egy részét a téglagyár helységeibe. Előbb azonban megvizsgálták a csomagokat, feltúrták a holmikat, amit még értékesnek találtak, azt elszedték. A karkötőket, töltőtollakat, cigarettatárcákat, pénzt s ami még volt, amit a törvény megengedett, azt is elkobozták.

Az épületbe, ahova bevitték, a tetőn becsorgott a víz, ha esett az eső, s a téglaporos padló sártengerré változott. Voltak, akik a kemencébe telepedtek, ahol , bár sötét volt éjjel-nappal, de nem vert az eső, szárazak maradtak.

Szörnyű, sokszor idegösszeomláshoz vezető látvány volt, hogy férfiak, nők és gyerekek százai terítették le batyujukat egymás mellé a piszkos, nedves agyagpadlóra, és minden válaszfal nélkül egymás mellett voltak kénytelenek feküdni, étkezni, szükségleteiket végezni. WC gödröt kellett ásni nőknek és férfiaknak külön-külön. Deszka persze nem volt a telepen, hogy elkerithessék őket, így a nők egymást voltak kénytelenek körülvenni, eltakarni, hogy szükségleteiket elvégezhessek. Ivóvíz a tábor területén nem volt. A domboldalon egy vékony sugarú kis forrás csordogált. Az ivóvízért emberek százai álltak sorban. Még edénye sem volt mindenkinek, hisz a nagy sietségben legtöbbször elvesztették a fejüket, s különben sem volt arról fogalmuk, hogy mire lesz leginkább szükségük. Főzésről, meleg ételről szó sem lehetett. Közös konyhát szerveztek, földbevájt tűzhelyeken főztek, és igyekeztek naponta mindenkinek egy tányér meleg levest és egy darab kenyeret juttatni. Az időjárás nem kedvezett, esős, szeles május volt, és naponta fordult elő, hogy a szél elvitte a kiterített lepedőt a fejek fölé.

A gettónak már megvoltak az első halottai. A temetésükön egyetlen családtag vehetett csak részt. A hatóságok nem engedélyezték, csupán a rabbi és a kántor jelenlétét. Mint rémhír terjedt, hogy rövidesen újra kutatás lesz, és akinél pénzt, vagy értéktárgyat találnak, halállal büntetik. Sok örzött ékszert és százpengőst dobtak a WC-gödörbe.

A lágerben az őriséget a német katonák csak rövid időre biztosították, a tényleges felügyeletet a magyar csendőrségre

bízták. Ezek boldogan vállalták, s legjobb "tudásuk" szerint végre is hajtották.

Egy vasárnap reggel bemutatták a német sorakozó fogalmát. Reggel 6-kor kihírdették, hogy 7 órakor az egész tábor, nők, gyerekek, csecsemők, öregek és betegek ötös sorokban kötelesek sorakozóba állni. Két német altiszt számolni kezdett. Ahányszor nem egyeztet a számolás az ő statisztikájuk, adataik szerint, eredménytelennek minősítették, újra kezdték. Kivételesen napsütéses idő volt, déli 12 és 1 óra között már hevesen sütött a nap. Az öregek, betegek elájultak a sorokban. A kegyetlen népszámlálók étlen és szomjan hagyták az embereket délután 5-ig. Ekkor megengedték, hogy sátraikba visszavonuljanak. Ettől fogva nem úgy jelentették, hogy hány férfi, nő és gyerek sorakozott fel, hanem ennyi és ennyi darab.

Új borzalmakkal ismerkedtek meg a gettó lakói május harmadik hetében. A táborba érkezett egy csendőrnnyomozó különítmény. Egy reggel felolvastak néhány nevet és kérték, hogy fájradjanak a családtagokkal együtt a felállított rendőrszobába, mely a tábor bejáratánál volt. A kis egyszobás épületből alig pár percnyi tartózkodásuk után ütlegelésük tompa zaja, hátborzongató jajgatás, kiáltozás hallatszott. Egymás után támoltyogtak ki a szobából az agyonkínzott férfiak, nők, felnőtt-lányok.

Azt kívánták megtudni az ütlegeléssel, hová rejtették el vagyoniukat, kinél helyezték el pénzüket, ékszereiket. Előfordult, hogy a veréstől való félelmében az illető mondott egy nevet - esetleg ami éppen eszébe jutott. Akkor azt hívták, s előfordult, hogy azt is agyonkínózták. A félelem rettenetes érzés, a gettó lakói rettegtek, mindent vállaltak, csak ne kínozzák, ütlegeljék őket. Volt olyan család, akiket többször hívtak kihallgatásra, s minden esetben agyonkínózták. Gumibottal verték meztelen talpukat, a férfiak nemi szerveit addig ütötték, míg el nem ájultak, majd egy vödör vízzel felocsolták őket. A félelem és a remegés költözött mindenki sátrába. Mindenki félt az ütlegeléstől. Párhuzamosan a nyomozással újabb ellenőrzést végeztek a csendőrök utcánként a gettóban. A csendőrépület előtt minden család megjelent, a bőröndökkel, kosarakkal. Mindent kiöntöttek a földre, s a csendőr darabonként kutatta át a megmaradt

holmikat. Elkobozták a fehérneműt és a jegygyűrűket is. Mind gyakrabban jelentek meg a német katonák. Egy nap elrendelték, hogy minden férfi köteles estig haját leváogatni kopaszra. Ugyiszintén a szakállak levágása is kötelező volt. Nem kímélték a rabbikat, saktereket. Az utasítás végrehajtását a csendörök s a németek ellenőrizték.

Baum néni, Raisele, 101 éves volt, amikor a vásárhelyi gettóba került Keresztúrról. Látták a németek, hogy törpe, összetört asszony. Megkérdezték, hány éves.

- 101.

- Hogy érzi magát?

- Ugy éreztétek ti magatokat 120 éven keresztül, ahogy én érzem magam most! -ez volt a bátor válasz.

A vásárhelyi gettóból Auschwitzba.

Május 24-e éjjel mintegy 200 csendör jelent meg a vásárhelyi gettóba. A gettót kettéosztották, felsorakoztak a csendörök a sátorutca mellett, nehogy valaki is előre vagy hátra mehessen. Ébresztőt rendeltek el és 5 órakor sorakozó volt. Mindenkinek be kellett csomagolni. Magukkal vihetek a rajtuk levő öltözetben kívül, egy váltás fehérneműt, és élelmiszert, ami még megmaradt. Világos volt, hogy a gettó lakosságának felét elszállítják. A rémhírek igazak voltak mindig. Így szakadtak el testvérek egymástól, a szülők a gyerekeiktől. Az álmukból hirtelen felvert embereknek alig volt idejük valamit is össze csomagolni. 6 óra lehetett, amikor ötös sorokban elindultak. Azt hazudták az örök, hogy jobb sorsuk lesz ezután.

A tábort elhagyva nagy kerülővel a mezőkön, földeken át jutottak az állomáshoz. Minden tíz lépésen egy-egy csendör állott vigyázva, hogy egy lélekkel se találkozzanak.

A város lakói nem láthatták ezt a szomorú menetet.

Hamarosan a pályaudvarra értek. A csendörök ismét átkutatták a csomagokat, elvették, ami elvehető volt. Egyetlen német tiszt ellenőrizte a kakastollasok tevékenységét. Kirabolták az embereket, elvették vagyonukat, munkájuknak minden gyümölcsét, amit életükön át szereztek. Brutális módon viselkedtek, ordítottak, zsidóztak. Volt olyan aljas csendör, aki elvette a zsidó szemüvegét és összetaposta. Munkájuk végeztével

felszállították a tömeget az előkészített vagonokba. Minden vagonba 84 embert, összeszorítva, a szó szoros értelmében begyömöszölve. Elhúzták a vagonajtót, leláncolták, lelakatolták. Előtte azonban bedobtak 84 db félkilós kenyeret minden vagonba. Minden vagont megtömve elindították a szerelvényt. Állva is, ülve is alig fért el a 84 ember, de éjjel, amikor le kellett feküdni, rettenetes volt a helyzet. A zsidók ötletesek. Valaki megkérdezte, hogy van-e spárga. És volt. Kifeszítették, a csomagokat ráakasztották és így hely szabadult fel.

A kis rácsos ablakon keresztül kaptak kevés levegőt. Rettenetes volt az utazás. Éjjeli edény minden vagonban egy-egy, hiszen szükségleteit mégis csak el kellett végezni mindenkinek. A felnőttek, különösen a nők, az éjjeli sötétséget várták ki. A nők többsége csak vizelni tudott. Szégyenkeztek a férfiak előtt.

Nem akarta senki elhinni, hogy a magyar kormány hozzájárul a zsidók külföldre való szállításához. A vonat megállt bizonyos helyeken, nem lehetett tudni, hol is lehet, merre megy a szerelvény. Az ajtórésen, egy nyíláson látni lehetett egy vasúti munkást, megkérdezték, hova viszik őket. Megmondta, Németországba viszik a zsidókat, és, hogy sok ilyen transzport volt már eddig is. Végre kinyitották a vagon ajtaját és beadtak egy vödör vizet a 84 embernek, majd ismét bezárták a vagon ajtaját. Nem hitték, hogy Németországba viszik őket. Leskelődtek a vagon résein, merre robog a szerelvény. A következő állomás ahol megálltak, Krakkó volt. Órák hosszat állt a vonat, megengedték, hogy valaki leszálljon és az ő kíséretükkel vizet hozzon. Itt ittak végre, de enni nem kaptak. Ugyanígy történt az összes vagonban. Már sötétedett. Lámpa világított a sötét éjszakában. Arra gondolt az ember, hogy a fronthoz közeledik a szerelvény. Hajnalban álltak meg. Durva hangok, s a vagonok ajtajainak csapkodása verte fel az embereket álmaikból. Kívülről leszedték a láncot, lakatot, kinyílt az ajtó, mindenki összeszedte magát, a gyerekeket felöltöztették, az időseket segítették. Leszálltak a vagonokból és mindenki szerette volna tudni, hol is van.

Felcsapó lángok oszlopa látszik a sötétben. "Kohólángok lennének? Valami bányá? Nehéz fizikai munkára osztanak be? - találgatta a

tömeg. "Nem is az a baj, ha nehéz a munka, fő, hogy mind együtt vagyunk." Igen ám, de nem volt kitől érdeklődni. Pillanatok alatt megjelentek kék-fehér vászonból készült, csikos ruhába öltözött alakok, s botokkal hajtották az embereket.

A csomagokat kitepték az emberek kezéből, azzal, hogy azt majd utánuk szállítják. Az emberek ragaszkodtak a megmaradt csomagjaikhoz, még mindig vállalták az ütest, csak megtarthassák. Csupán egy pár lépésre német katona kiabált: "letenni a csomagokat, férfiak jobbra, a nők balra." -

szólt a parancs. Így választották el a családokat, talán örökre. Senki sem tudta felfogni, mi ez, mit akarnak, miért teszik. Legalább hagynák elbúcsúzni az embereket.

A férfiakat gyömszölték egyfele, a nőket más irányba, bot segítségével gyorsították a tömeget. Német katonák százai örködtek a parancs végrehajtásán.

A tolongásban is észrevehető volt, hogy egy német tiszt előtt vonul el a tömeg egyenként, és ő adja az utasítást, ki balra, ki jobbra menjen, úgy a nőknél, mint a férfiaknál egyaránt. Előfordult, hogy valaki ellenkezett, nem akarta elhagyni öreg szüleit. Megnyugtatták az embereket, hogy "arrébb várakoznak a vöröskeresztes autók, azokkal szállítják el az időseket, betegeket, gyengéket, hisz hátra van még 10 kilométer gyaloglás, ők azt nem bírják, de ott fognak velük találkozni". Elfogadható volt a magyarázat, valóban látni lehetett a katonai teherautókat, a vöröskeresztes autókat.

Mindent megindokoltak, hogy a hangulatot lecsillapítsák. Kigondolt volt minden lépésük.

Ahogy történt ez a szelektálás, jobbra-balra, zöld deszkabarakkok látszottak szögesdróttal körülvéve. A kerítésen belül egyik oldalon csikos ruhás férfiak, távolabb a másik oldalon nők voltak egyszerű ruhában. Vajon kik lehetnek azok?

A csoport elindult, és közeledett a barakkokhoz.

A nők kopaszok voltak. Rövid volt az út, s egy kapun keresztül a táborba jutottak, ahol szintén zöld barakkok utcatorokat képeztek. Akik kicsit lemaradtak a sorból, azokat a csikosruhások botjaikkal sietteték, hogy utolérjék a többieket. A csikosruhások beszéltek jidisül. Cigaretta, konzervet kértek az újonnan jövőktől.

Nem hitték, hogy az ilyesmi már rég nincs, elvették a csendörök. Arra a kérdésre, hogy ők kicsodák, azt válaszolták, hogy lengyel zsidók. Arra a kérdésre, hol vagyunk, idiótáknak nevezték, hogy nem tudják, ez Auschwitz, koncentrációs tábor.

Hol vannak a nők, szülők, gyerekek, családok? Mikor fognak velük találkozni!? Egyesek kibújtak a válasz alól, mások nyersen lemarhálták őket:

- Családotok már rég nincs, látjátok a lángokat, a kéményeket? Ott égetik őket.

Nem akarta hinni az ember...

- Lehetetlen - mondták a szerencsétlenek -, ezek rosszindulatú örültek, nem történhetnek ilyen rémségek!

Csupán percek voltak a töprengésre. Meztelenre kellett vetközni, ismét lenyírtak, szörtelenítettek, egy fapapucsot adtak. A borbély jobb indulatú volt, azt mondta, hetenként egyszer lehet a családokkal találkozni. Ennek hitt a tömeg, jobb volt ezt hinni. A csíkosruhások ismét botütésekkel siettették a megszádlult tömeget. Felsorakoztatták, egy óriási barakkhoz vitték őket, az volt a tusoló. Mintegy órát várakoztak, mert a nőkkel volt tele a barakk. Az ablakon át látni, hogy nyírják a nőket kopaszra, szörtelenítik, hogyan pofozzák, ütik gumibottal a német SS-ek őket is. A borkorbács nem hiányzott a fasiszták kezéből.

Rettenetes volt a nők ordítását hallani. Megszakadt az ember szíve. Ez lesz a feleségeink sorsa? Pofonok, korbácsütések meztelen testükre. A nők végeztek, sorakoztak és elvitték őket, és bevitték a fürdőbe a férfiakat.

A csíkosruhások voltak a parancsnokok. Ők lökdösték, ütötték őket a tus elé. Itt a tusolóban is lemarhálták, ha a családról érdeklődött valaki. Család volt.

Krematóriumban vannak a gyerekek, öregek, mind.

Lehetetlen, tartja mindenki. Nem lehet elfogadni. Az állandó kérdések: miért nem végeznek egyszerre mindenkivel, miért kínozzák az embert?

A zuhanyozás 10 percig tartott, majd a csíkosruhások előtt elvonultak az emberek facipőjükben, innen egy cementes folyosón átmenve egy másik csíkosruhás egy inget dobott, egy foltozott, csíkos nadrágot, egy csíkos zubbonyt, és egy rongyos

sapkát nyomtak a kezükbe. A ruhák nagysága persze nem érdekelte a semmirevalókat. Alsónadrág persze nem volt.

A csíkosruhások botjai meg nem álltak, pofonjaik eltorzították, felismerhetetlenné tették az embert. Senki nem próbálkozott ruháit kicserélni, mert az is veréssel járt.

Elgondolkodtak, és rájöttek, hogy a fürdőt elhagyva, örökre elveszítették szüleik, feleségeik, gyermekeik utolsó, féltve dugdosott fényképeit is.

Személyazonossága senkinek nem volt, ki volt mindenki zárva a polgári életből. Névtelenné váltak. De ezzel szinte senki nem törődött, csupán a mardosó aggodalom maradt, szülőkért, gyerekekért, feleségekért, "hol vannak, mi történt velük?

Sokan elhatározták, hogy ha mégis igaz, amit nem képes józan emberi ész felfogni, hogy tényleg elégetik az embert, akkor fölösleges tovább élni, velük kell menni. A megoldás adott; a drótkerítésen a figyelmeztető tábla:

"Életveszélyes! Magasfeszültség!"

és a szöveg mellett a rajz: a halálfej.

De ki képes elhinni, elképzelni azt a szörnyűséget, hogy ártatlan, idős embereket, nőket és gyerekeket megöljenek, elégessenek azért, mert zsidók!

Éhesen és szomjasan, ki tudja, mióta állt sorban a tömeg. Ismét számoltak. A tömeg folyton nő, mert a fürdéből áramlanak ki az újonnan érkezettek. Mit sem törődve immár az örökkel, volt, aki leült a földre. Ismét jöttek a csíkosruhások, kiabáltak, újra elrendelték a sorbanállást. Egy adott pillanatban látni lehetett nem messze, amint a fürdő felé igyekszik egy kopaszra nyírt nő, kezében ruháskosár.

Figyelmeztették egymást, hogy a nő szólít valakit. Egyikük odaosont, cserélgetve a helyeket a sorokban, de közelébe érve a nő rájött, hogy tévedett, nem rokona az illető. Ha már ott volt, elbeszélgettek egy kicsit. A nőt Magyarországról hurcolták el, már két hete van Auschwitzban. Elmondta, hogy szörnyű, de igaz. Akiket balra irányítottak, időseket, nőket és gyerekeket, betegeket, gyengéket - megölik, aztán a krematóriumban elégetik. Figyelmeztette, akármilyen betegek, titkolják, különben végük. Tehát amit a lengyelek mondtak, az is igaz. De lehetetlen elhinni.

Rettenetes érzés volt a nő szavaiban megsejteni az igazságot. Ha a csíkosruhás vadembereknek nem is hitték, amit a fejükhöz vágtak, ennek a nőnek nem lehetett nem hinni. Ismét azon gondolkodott sok száz ember:

"Hol vagy Te, Jóisten! Ezt Te végig tudod nézni? Látni tudod, hogy "kiválasztott néped"-et hóhérok így öljék azért, mert zsidók? Lehetnek vallásosak, rabbik, sakterek, kántorok, családjakkal, ártatlan gyerekekkel, vagy akár ateisták, teljesen mindegy, egyformán engeded agyonkínozni, megölni, elégetni őket? Hol a csoda, tudsz csodát művelni? Hát gyere!"

Nem, nem jött a csoda, nem segített az Isten. Az SS hóhérok jöttek. A csoporthoz közeledett néhány karszallagos ismeretlen, a karszallagokon különböző felírásokkal, amelyek az újonnan jövőknek ismeretlenek voltak. Hamarosan megismerkedtek azonban a "kápo", "blokkfelelős" fogalmával. Sorban állás, egykettő! Ütésekkel diktálták a tempót. Ott ütöttek, ahol értek, bírák voltak az emberek fölött, embertelen ítélkezési jogokkal.

Pár száz méter után egy másik láger kapuján keresztüljutva zöld barakkok látszottak. A füstölgő kémények előtt vitték a kb. 1200 fős csoportot. A barakkba egy kis ajtón keresztül kellett bemenni: "ez a szállásotok". Helyet kellett foglalni a priccseken.

Az ajtón csak egyenként lehetett bejutni. A bejárat mellett kápók álltak botokkal a kezükben és ütötték a belépőket. Hogy miért? Azért, hogy az SS-ek elégedettek legyenek tökéletesen végzett munkájukkal. Szadista, semmirekellő népség volt. Mire bejutott az ember, arcán, fején folyt a vér, de kit érdekelt. Éhesek, szomjasak, fáradtak voltak. Nagyon legyengültek.

Egyszer csak egy újabb karszallagos jelent meg azzal, hogy ő a blokkparancsnok, és ha szófogadó lesz mindenki, hozat innivalót. Nem sokára kávé-t osztottak. Nagy volt a tolongás, már 48 órája nem ettek, nem ittak, szájuk ki volt száradva, sorra ájultak el a fáradtságtól, az ijedelemtől, attól, amit hallottak és ami még várt rájuk. Most kaphattak volna kávé-t, fekete vizet, de mibe! Kaptak egy pár üres konzervdobozt, abba lötytyintettek egy-egy deci vizet. Szájáról szájra járt a doboz. A tömeg türelmetlen volt, verekedtek, hogy innivalóhoz jussanak. Addig tolakodtak, míg felborították a hordót. Most már egymást ütötték, keresték a

hibást, amiért szomjasan kellett lefeküdniük.

Az emeletes priccsek összedőltek a tömeg alatt. Nem maradt más hátra, mint a cementpadlón aludni. Lassacskán minden elcsendesedett. Egyesek egyik percről a másokra megöszültek a szenvedéstől.

Egymás hegyén hátán aludt a sok ember. Hideg volt éjjel. A terem végén volt a WC. Ha valakinek menni kellett, kénytelen volt átmászni az emberek lábán, vagy éppen a testén. Eltelt az éjszaka. Hajnali 4-kor ébresztették fel a sorakozóra, ahol azt vették észre, hogy cigányok adják a parancsokat, számolják őket a blokk előtti térségen. Az emberek kérték, hogy enni is adjanak a nap folyamán.

Természetesen voltak feladatok: rendet csinálni a barakkokban, takarítani, a megtelt WC-ládákat kiüríteni, a blokk előtt sepregetni. Amíg tartott a népszámlálás, a drótkerítésen látni lehetett a cigány-családokat. Párhuzamosan a 15-ös barakkal, nagyon messze látszott egy másik tábor, csíkosruhás munkások voltak ott is. Jó lett volna tudni kicsodák, hova valók, mi van a családjukkal. Nem akarta az ember elfogadni a szörnyűséget még most sem, hogy megölik és elégetik az embereket.

Éhen-szomjan lézengett a társaság egész nap a barakkok előtt. Estére sorakozóra szólították a blokk lakóit és adtak valami kis ennivalót. Az ételkiosztás veréssel járt, a cigányok állandóan használták botjukat, rettenetesen kínozták az embereket, különös élvezetet jelentett számukra, ha üthették a zsidókat. Egyet már agyon is vertek szemrebbenés nélkül. A szokás az volt, hogy számláláskor a barakk elé vitték a holtakat és jelentették: "ennyi és ennyi darab élő és ennyi halott".

Végre ebédosztás volt. Egy lábosba adtak ételt öt ember részére. Szájról szájra ment, mindenki figyelt mindenkit, nehogy valaki többet nyeljen, mint a másik. Az étel szörnyű moslék volt, a zöldség héjával, talán még meg sem mosták. Marharépa, s mindenféle más burjánok, de a kiéhezett emberek azért is verekedtek. A tolongás vége ismét az lett, hogy a rend felbomlott, döngölték egymást a szerencsétlen éhezők. Érdekes, hogy milyen rövid idő alatt vesztek el az erkölcsi normák. Elérték a fasiszta hóhérok, amit akartak, úgy viselkedtek a civilizált emberek, mint

a kannibálok.

A barakkokban cserélődtek az emberek. Nagyon ritkán fordult elő, hogy barátok, ismerősök együtt maradhattak, szülők gyermekeikkel szinte soha. Mégis volt rá példa.

Igy Böhm Elluska édesanyjával. Ők ugyanis rájöttek, hogy ha megmondják, hogy anya és lánya, elválasztják őket egymástól. Azt mondták, testvérek. Anyát gyerekekkel nem engedtek a lágerbe. Így maradtak együtt, és együttmaradásuk túlélésüket is jelentette.

Nap napot követett. Mindig ugyanaz a program. Ha esett az eső, vizes ruhában maradtak éjjel is, nedves volt minden, nyirkos a cementpadló, ahova a fejüket hajtották éjjel, próbálva feledni a kilátástalan, kegyetlen sorsukat.

Cserélődtek az emberek, hozták és vitték a transzportokat. Kiválasztottak bizonyos szakmunkásokat minden barakkból és őket transzporttal küldték valahova, mert az a láger a dolgozók légere volt.

A kapun ki volt írva: "Arbeit macht frei" - "A munka felszabadít". Ezt a szelekciót az SS-tisztek végezték, ők vitték és hoztak újakat állandóan.

Az időjárás következtében sokan megbetegedtek, köhögtek, mandulagyulladászt kaptak. A legyengült szervezetek könnyebben estek áldozatul. A népszámláláson kivétel nélkül mindenkinek meg kellett jelenni, még 39°-os lázzal is. Most már a blokkok előtt 2-3 halott is volt, sőt olyan betegek is, akik ordítottak a fájdalomtól. Nagyon le voltak gyengülve, csont és bőr volt minden ember. Szerencse, hogy nem volt tükrös, nem láthatta saját magát. De társát igen, s mindenkinek nyilvánvaló volt, hogy nem sokáig megy ez így, éhen fognak halni.

A németek nagyszerűen "dolgoztak". Módszereik tudományosak voltak, foglyokkal őriztették a foglyokat, lengyelekkel vágatták fejükhöz, hogy nincs többé család, a cigányokkal verették. Ők lopták el azt a kis ételt - margarint, kenyeret - is, amit a németek adtak. Senki nem ellenőrizte a tevékenységüket. 2-3 hétig nem lehetett borotválkozni. Szakállasak voltak, piszkosak, a cigányok nem engedték mosakodni a WC-re is 2 percet adtak, hogy dolgozat végezzék. Aki nem állt fel, ütötték. WC papír nem volt.

Az ingből téptek le egy kis darabot, amíg az ing tartott. Oszt ing nélkül is maradtak. A németek tisztában voltak azzal, hogy a lezüllesztett, éhező, az ütésektől sajgó csontú emberekkel könnyű elbánni. Ez a tömeg nem tudott harcolni a szabadságért, nem gondol lázadásra, ők a falat kenyérért harcolnak. Harcolnak, hogy egy transzporthoz jussanak, ahol nagyobb kenyeret ígérnek. Eltelt egy hónap. Minden nap jöttek transzportok, megérkezett a vásárhelyi téglagyár második csoportja is; alig lehetett valakivel percekig is beszélni, már suhogtak a korbácsok. A csoport este érkezett meg, reggel már elvitték. A nők a fürdő után a fából összetákolt barakkokban voltak. 3-4 priccs volt egymás felett, kevés volt a hely, kevés a levegő. Vacsora után, amely un. "kávé" volt lekapcsolták a mennyezet közepéről magányosan csüngő, gyöngye fényel pisllákoló lámpát. "Egy szót sem többet!" hangzott el a komor sötétségben egy kápo parancsa. Később megtudták róla, hogy ő már 3 éve van a táborban. Dolgozott a blokkok felépítésén. Hangja vastag férfihang volt, szája körül szörzet, ami a levesbe adagolt bromtól volt. Az hatott ilyen formán a női hormonokra. Ezekkel a külső tulajdonságokkal együtt a kápo elvesztette minden lelki finomságát, érzékenységét, gyöngédségét. Kegyetlen parancsokat osztogatott és azt mesélte nekünk, hogy azt a különös füstöt és szagot, a hozzátartozóink elégett csontjai terjesztik. Hogy ott cyklogázzal végzik ki az ártatlan áldozatok millióit. A kápo tudta, már három éve tudta. Hogy képes létezni ezzel a tudattal? Nem volt rá magyarázat.

A napi rend általában a következőkből állt: ébresztő, még napfelkelte előtt, hajnali 3-4 órakor. Elrendezni a fekvőhelyeket, kaszárnys rendbe hajtogatni a pokrócot, aztán mosakodás nélkül felvenni a rongyokat. (Mindenkinek önmagának kellett megteremtenie a lehetőséget a mosakodásra.) Ezután következett a sorbanállás. Nehéz azt elképzelni, hogy ember élhet egyáltalán ilyen körülmények között.

A kápo számol, közben ordít. Több órai mozdulatlan állás, átszámlálás az összes blokkal. Ez a "nagy felelősség" a létszámmellenőrzés többnyire lengyel és cigány kápokra hárult. Órákig álltak sorban, nem számított, hogy 30-35°-os meleg van, vagy éppen dermesztő hideg, vacogtató, testbemarkoló szél. A

számlálás alatt vizsgálták át a foglyok testi állapotát. Szemmel láthatóan sorvadtak az emberek. Aki már csont és bőr volt, azt "muzulmán"-nak nevezték,

kidobták a sorból, és elhajtották. Mindenki tudta, hogy hová...

O is muzulmán lett. A 13 éves kis Gold Renee is úgy összesorvadt, hogy felismerhetetlenné vált. Atlépte a végzet kapuját. Megélte az angyali kegyelmet az ördögök tüzében. Alig ismert az un. lágertörténelem az övéhez hasonló esetet. Már vitték a krematórium felé, amikor csodával határos módon visszahozta a láger kínjai közé két szeretett nénje, Eszter és Ida. Renee örangyala adott erőt a két asszony karjaiba.

A muzulmán állapottól mindenki félt. Ez a halált jelentette. Pirosra pofozták arcukat, lenyelték az ehetetlen falatokat. Volt olyan is, aki kitönte testét, és arról álmodott, hogy a kondér aljából, az áhított "sűrüből" kapjon. Egy reggeli számlálás különös izgalmat, halálfélelmet hozott. Az egyik sorban egy erősen előrehaladott állapotos asszony állt. Ez persze az ellenörök elővigyázatlanságából fordulhatott elő. Amint álltak, Böhm néni érzékeny szemével észrevette, hogy megindult a szülés. Mindenről megfeledkezve rohant oda segíteni. De az SS-tiszt azon nyomban olyan csapást mért a fejére, hogy ájultan terült el a földön. Mire visszatántorgott helyére, annak lehetett örvendeni, hogy nem vitték el a szülő anyával és véres "csomagjával" együtt a krematóriumba.

Egyre jobban fáztak és nem kaptak vastagabb ruhát, sem pokrócot, ha hideg volt. Kibírhatatlan volt a hideg, ha pedig nagy volt a meleg, napszúrástól is haltak meg emberek. Mind kevesebbet beszéltek egymással. Csak a legszükségesebbet. Idővel aztán az erősek, az eldurvultak kizsákmányolták a gyengébbeket. A létfenntartási ösztön embertelen formákat öltött. Ilyenek találták meg a könnyebb munkát, a nagyobb falat kenyeret.

Egy nap Dr. Mengele kiadta a parancsot a számlálás után, hogy az orvosok naponta jelentést adjanak azokról, akiknek bőrén a legcsekélyebb kiütést is észlelik. Ha nem jelentik, elviszik a "rendeltetési helyre" mondta gúnyosan és fenyegetve. Ott még az orvosi hivatás is idáig aljasodott.

Volt egy fiatal társnőnk, akin már nagyon észrevehető volt, hogy állapotos. A blokkban egyhangúlag elhatároztuk, hogy elrejtjük a szalmaszálak közé. Kértem szegényt, zsugorodjon össze, mert egész testére való szalmaszál nem volt. És én lefedem. Így láthatatlanná vált volna. A többiek már indultak az ajtó felé, elkezdtem a műveletet. Nagyon sürgös volt, mert különben kijön ő is a sorakozóra és akkor ha nem is ma, holnap felfedezik "bűnét". Mialatt lázasan dolgoztam, hátulról belémdöfött egy magasrangú SS-tiszt - segesvári Kapészius patikust ismertem fel benne. A Bayer készítmények propagandistája volt civilben. Kituskolt, az állapotosról pálcájával ledobta a szalmát, én mentem sorbanállni...

... a boldogságot váró társunkat többé nem láttuk. Emlékezik vissza Böhm Elluska.

A magyarországi transzportok megélénkültek, Ros Hasana előtt a hóhérok napi 10.000 zsidót égettek el. Az állomásról már szelekció nélkül, egyenesen a gázkamrába vitték a csoportokat. A krematórium lángjai félelmetes magasságba nyúltak. Hogy türte az Ur mindezt!?

A lágerben még magyarul is kiírták az utasításokat a magyar transzport érkezése "tiszteletére". Ez megnyugtató volt. Az emberek rendben mentek - a németek szerették a rendet-, mindig pontosan megszámozták a csoportokat, jeles statisztikával rendelkeztek.

100-180 m gyaloglás után egyenesen a krematórium körzetébe kerültek. Ez a terület teljesen be volt kerítve, csak az áldozatok jutottak be s a kommandó tagjai, kik az SS katonák parancsainak végrehajtói voltak, akik testvéreink, szüleink, családtagjaink elpusztításában segédkeztek. Beterelték a 2500-3000 személyt, rendszerint időseket, nőket, gyerekeket, betegeket, ahogy megérkeztek, a pályaudvarról egyenesen a krematórium udvarára. A hirtelen parancs, hogy meztelenre kell vetközni egymás előtt, már ez szörnyű trauma volt mindenki számára. Hogy gyorsabban menjen, jött a botütés, ütlegelés. Sokan sírni, ordítani kezdtek, a vallásosok a "Sma Israel"-t kiáltották, a gyerekek kérdezték: "anyuka, mi lesz velünk?"

Messze elhallatszott a sikoltozás zaja, látni nem lehetett őket de

hallani annál jobban kétségbeesett kiáltozásukat. Akik a műhelyben dolgoztak mind hallották, a szívük szakadt meg, de segíteni senki nem tudott. Máris a krematórium pincéjében voltak. A gázkamrába, melyet 500 ember részére méreteztek, 2500-3000 embert gyömöszöltek be. Ugy nézett ki, hogy zuhanyozni viszik, még szappant és törülközőt is adtak. De valójában látni lehetett, hogy nem így visznek fürdetni. A sírás, sikoltózás folytatódott, fohászkodtak, halálfélelmükben halál előtti imát ordítottak. Így zárták rájuk a vasajtót.

Ha nem adtak volna gázt, akkor is megfulladtak volna ennyien a helységben.

Kis vöröskeresztes autókat lehetett látni. Azt gondolta az ember, hogy azzal szállítják a betegeket, azért vannak ott. Valójában azok vitték a gázt, melyet a krematóriumban használtak. Egy kis idő múltán a gázkamra túlsó oldalán levő vasajtó kinyílt, és kihulltak a holttestek. Egy másik kommando munkája következett. Ezek egy felvonón szállították a hullákat, mint a liszteszsákokat hányták egymás hegyére-hátára. Így vitték drágáinkat, szeretetteinket. Ők voltak a mi kincseink, akiket imádtunk, és most megtudni azt, hogy mi történt velük...

Innen a földszintre vitték őket, kiszedték a szájból az aranyfogakat, koronákat, levágták a nők haját, mert azt nyersanyagként felhasználták a német iparban. Miután a hullákat is kirabolták, a krematóriumba vitték őket elégetni. De nem volt elég a krematórium, így nagy gödröket ástak a krematórium környékén, oda dobták a holttesteket és égették el. Benzint öntöttek, fát dobtak a halottakra és meggyújtották.

Most már világos volt; az egyik részleg dolgozója elmondta a másinak, amit látott. Így tudták már rég a lengyelek, hogy mi van Auschwitzban. Ők maguk is segédkeztek ezekben a munkákban. Ez volt az ő feladatuk.

De hogy tudják a zsidók a zsidókat ölni? A hóhérmunka egyes részleteit elvégezni egyáltalán? Mintegy 200 zsidó volt kiválasztva, asszisztálni. Ez is egy kommando, ill. több csoport volt. Ha teszem fel megtagadta volna az első 200 a feladat végrehajtását, megölték volna őket, más 200-at választottak volna. Ha ők is megtagadták volna, legalább, mint hősök haltak

volna meg.

De nem csak hősök születtek a világon, lett volna, aki úgyis vállalja ezt a feladatot. Nekik is szörnyű lehetett ezt a munkát csinálni, előfordult, hogy a kápo beugrott az égő gödörbe. Őket is cserélték és tudatában voltak, hogy ma élnek, holnap talán őket is így ölik meg, mint a többit, éppen azért, hogy ne maradjon túlélő. Amíg ezt a munkát végezték, nem éheztek: "ma vagyok, eszem, élek, holnap engem is elégetnek".

Ilyen körülmények között ölték meg édesanyámat, az ő szüleit, Goldstein Dánielt, az egész családjával, a nagynéném családját, Markovits Máthét, akik még a hízlalt libát sem ették meg, mert az "kínózva volt", akik reggeltől estig imádkoztak, Salamon, Lebovits, Fried, Rosenberg, Gold, Dr. Böhm, Gottesmann, Guttman, Mendel, Farkas családot, s nem folytatom a teljes névsort, a talpig becsületes, nagyszerű embereket, Udvarhely megyénk kiváló embereit így semmisítették meg.

* * *

Június elején új transzportot készítettek. Reggel négy óra lehetett, amikor kiverték őket a blokkból. Ruháik még nem száradtak meg, vacogtak, dideregtek a hűvös hajnalon. A számolás borzasztó volt, a kápo dühös, mint egy oroszlán, járt föl és alá a sorok között, állandóan zsidózva és a legocsmányabb jelzőkkel illetve sorstársainkat. Az első sorokban állókat orron vagy gyomron vágta ököllel, minden második embernek vérzett az orra, a gyomorszájon vágástól sokan elájultak. Végre kijött egy német SS parancsnok. beszédet tartott, aminek az volt a lényege, hogy ő megtanítja a disznó zsidókat, és hogy innen senki nem fog élve kikerülni. Mosdóba és WC-re nem mehettek, mert a kijelölt blokk közötti teret itt sem hagyhatták el, így az emberek kénytelenek voltak szükségleteiket a sorok között titokban, életüket kockáztatva végezni. Megjelent egy SS orvos, s kiválasztott mintegy 500 embert. Előzőleg már kihirdették, hogy 18 és 50 év közöttiek sorakozzanak, de betegek ne álljanak be a sorba. Valaki mégis beállt - nem akart a testvérétől elszakadni. Az SS orvos észrevette, s először fordult elő, hogy egy német tiszt saját kezüleg vert meg valakit a foglyok szeme láttára. Megvoltak a hóhéraik, akik ezt a munkát lelkiismeretesen, túlon-túl

lelkiismeretesen is elvégezték helyettük. Megjelent az őrök, s mindenkinek a karjára számot tetováltak.

Mostmár számozott rabok lettek, akik egy életen át viselik Hitler pribékjeinek bélyegét. Tudták, hogy a tetoválással szökésüket igyekeznek megnehezíteni. Azért mégis örültek neki, mert úgy hallották, hogy akit tetoválnak, azt nem viszik a krematóriumba. Késő este fejeződött be a tetoválás művelete. Furcsa érzés volt ránézni a bélyegre, amit soha nem lehet lemosni!

Megfürdették, fertőtlenítették őket. Adtak inget, a csíkos ruhák helyett civil rongyokat, amit még a legnyomorultabb koldus is visszautasított volna otthon. Rosszabbul néztek ki, mint Gorkij "Éjjeli menedékhely"-ének lakói.

Ezek után 5-ös csoportokban vitték őket egy táborba. Az SS örök elmaradtak és bezárult mögöttük a kapu. A drótkerítésnél megtorpantak, senki sem fogadta az újonnan jövőket az éjszakában. A táborban halálos csend volt. Vajon hol fogják tölteni az éjszakát? A bejáratnál mintha lett volna valaki, valami iroda. Két ember odament, bekopogott, felköltötte az ott levőt, hogy jelentse, hogy kint van 500 ember, akiket senki sem vett át. Az illető megnyugtatta, hogy intézkedni fog. Pár perc múlva tényleg megjelent egy őr, kinyitotta a lezárt WC blokkot és betelerelte a helységbe a tömeget. Ott töltötték az első éjszakát, sokan a földön, takaró nélkül a bűzben. Alvásról szó sem lehetett. A lágerben azon tanakodtak, vajon ez is csak egy átmeneti állomás-e, elutaznak-e holnap, vagy itt maradnak. Annyit már tudtak, hogy a D láger az úgynevezett munkásláger, onnan kijárnak az emberek dolgozni.

Valahogy eltelt az éjszaka is. Közben a tábor megélénkült. Helyükről láthatták, hogy úgy 5 óra felé a blokkok csak úgy öntötték magukból az embereket. Hasonló civil ruhát viselők és csíkosba öltözöttek vegyesen hagyták el a blokkokat, különböző csoportokat alkotva mentek a tábor kijárata felé. Minden csoportot egy-egy karszalagos kápo vezetett. Reggeliről persze szó sincs már 6 hete.

Dél felé járhatott már, mikor megjelent a földön ülők, fekvők sorai előtt egy SS katona. Gyorsan sorakoztatott. A tábor udvarán különböző műhelyek voltak, ruharaktárak, szabóság, cipészet.

Vajon itt fognak dolgozni? Ez volt egyébként az egyetlen blokk, aminek elkerített udvara volt. Leültették a földre és kiosztották közöttük a két-két sárga háromszöget, fehér vászoncsíkot. Kabátjaikra, ingjeikre, nadrágjaikra kellett felvarrni. A fehér csíkra tintaceruzával kellett ráírni a karjukba tetovált számot. 500-an három varrótűt kaptak, s egy óra alatt kellett készülniük. Mindenki kapott egy szál cérnát. Három szabó is dolgozott serényen, de természetesen így sem készültek el az adott idő alatt, pedig aki nem végzett időben, azt alaposan helybenhagyták. Már tudták, hogy minden új blokkban először vernek, megfélemlítve ezzel az embereket.

Délben kiosztották a pár falatnyi ebédet, és a napi adag kenyeret, margarint.

Fel voltak szerelve az összes megkülönböztető jelekkel; karok tetoválva, kabáton, nadrágon számokkal ellátott fehér csík, és a zsidóságot jelölő sárga csillag. Ezek mind azt a célt szolgálták, hogy könnyen felismerhetők legyenek, ha esetleg szöknének, ill. szökésüket megnehezítsék. Az új blokk külsőre semmiben sem különbözött az eddigi blokkoktól. Bent azonban egészen más kép tárult eléjük. A blokkot kettéosztó téglakályhától jobbra és balra priccseket helyeztek el, melyek nem voltak rozogák, és ami a legnagyobb meglepetés volt, hogy csak 6 embert helyeztek el egyre-egyre, sőt mindegyiken volt szalmazsák is. És micsoda emberi bánásmód. Egy-egy takaró minden ember részére. Itt nem fogadtak pofonokkal, a helyettes pedig elvezette ágyaihoz a 6-6 embert, és most, 6 hét után először le lehetett vetkőzni és pokróccal takarózni. Lefekvéskor elmesélték egymásnak a bajtársak személyes tragédiáikat. A reggeli sorakozás előtt felolvasták számaikat, mik szerint különböző kommandókba, csoportokba osztották őket. Voltak, kiknek krumplit kellett a vagonokból kihordani és a néhány száz méter távolságban levő vermekig futólépésben vinni a 60-70 kg-os zsákokat. Ezt az utat naponta sok százszor kellett megtenniük az SS-ek, kápok botútései közepette. Voltak, akiknek 3-4 km-es gyaloglás után sáncot kellett ásni, de még nehezebb volt azok sorsa, akiket kötőréssre osztottak be. Ez a kommando volt az, ahonnan minden este kevesebben jöttek vissza, mint ahányan kivonultak. A nap

folyamán mindig volt néhány ember, aki összeesett a súlyos teher alatt. Öket a kápok és SS-ek halálra verték. A kommandókba az újonnan érkezett magyarországi zsidókat fogták. Még nem ismerték a tábor lehetőségeit, nem tudták, hogy és mi módon lehet kikerülni az un. rossz kommandót. Ők voltak most azok, akik a legnehezebb munkát végezték.

Világos volt, hogy semmi célja nem volt a munkának. Csupán még jobban kínozni a zsidókat a rossz táplálkozás, a durva bánásmód mellett, hogy pusztuljanak. Semmiféle kommandó nem végzett hasznos munkát, mely indokoltta tette volna elhurcolásukat. Igaz, Auschwitz nem munkásláger, hanem kivégzőtábor, ahol a gyengék kevesebbet, az erősebbek többet szenvednek, amíg a halál kapuját eléri. Nem egyszerű, hanem hosszú, kínok követte út volt ez.

Egyik nap a számlálás órák hosszat tartott, az emberek estek le a lábukról. Az egész napi munka után fáradtak voltak. Szirénabúgás hallatszott. Ez azt jelentette, hogy valaki hiányzik. Valaki megszökött? Nem tért vissza a kommandóból? Értelme nem igen volt, mert hajtóvadászatot rendeltek el, és a betanított kutyákat szabadonengedték, azok felszimatolták a szerencsétleneket, kiket többször véresen, megtépve hoztak vissza a lágerbe, s megkapták ezen kívül is büntetésüket. Volt, amikor felakasztották, volt, hogy 25 botütést kapott, de előfordult, hogy csak a holttesteket hozták a sorakozóplatzra. Erre is használták a piacteret. Ennek dacára mégis volt, aki nem tudott uralkodni magán és megszökött.

A Kereszturi körzet zsidóinak sorsa.

A vidéki zsidókat összeszedték Keresztúrra; bevitték a templom udvarára, s ott tartották egy pár napig, majd stráfszekérre tették csomagjaikat és úgy vitték be Marosvásárhelyre, a téglagyárba. A téglagyár udvarán sátrakat állítottak fel egymás mellett. Itt volt Génáth Dezső és felesége Frida, a gyerekek, Alizka, Endre, Öcsi, a Fried, Lebovits és Márkus család, Stern Nándor és családja, Fried Mór és családja, Babuci, Évike és még sokan mások. Kobátfalván lakott Rosenfeld Herman és felesége Sarolta, valamint Erzsi lányuk. Szintén a vásárhelyi gettóban voltak, a téglagyárban, mint a többi zsidó. Csehétfalván lakott Gidáli Samu feleségével és négy

gyermekükkel, Miksával, Rózsival, Jenővel és Irénnel. Gidáli Samu és Frida idős emberek voltak, az állomásról rövid időn belül a gázkamrába, majd a krematóriumba kerültek. Irént és Rózsit deportálták, voltak a halálmarsban, Auschwitzban, Bergen-Belsenben. Kobátfalván lakott Abrahám Menahem és felesége. Öket is a vásárhelyi gettóba hurcolták.

Idős, magatehetetlen emberek voltak. Menyüket, Fánnit unokáikat, Elluskát, Magduskát és Szidykét Auschwitzba vitték. Tordátfalván lakott a Weisz család, idős emberek. Fiuk Laci, felesége és csecsemőjük Györgyike, Auschwitzba került.

Kadácsban laktak Heinler-Heinmann József, felesége Dvora. Gyermektelen házaspár, aki fontos szerepet játszott a körzeti zsidóság életében. Ők ajánlották fel lakásukat, a Sabat és ünnepnapok alkalmával náluk imádkoztak. Öket is deportálták Auschwitzbe. A szentmihályi Roth család is a vásárhelyi gettón keresztül került Auschwitzbe. A Fried család mintegy száz éve már szentábrahámi kereskedők voltak. Apáról fiúra szállt a kis fűszerüzlet. A község polgárai szerették, de a jegyző Fekete Miklós antiszemita volt, nem különben közvetlen szomszédjuk, Mátéfy Áron. Ő volt a falu átkozott bírása. Igen sok kellemetlenséget okoztak a családnak. Naponta házkutatást tartottak, leadót kerestek. Honnan lett volna egy egyszerű fűszerkereskedőnek leadója? Ezt persze ők is tudták, de így akarták elviselhetetlenné tenni életüket. A csendörök durváskodtak velük, zsidózták őket.

Bögözbe lakott Farkas Jenő és felesége, Piroska. Öket is elvitték Vásárhelyre, a téglagyárba, majd Auschwitzba. Velük voltak gyermekeik Sárika, Gábor, Iluska, Klárka. Jóska és Sárikának a két kisgyereke. Jenő bátyja alig látott, így balra küldték, Jenőt jobbra. Nem akarta, hogy bátyja egyedül maradjon, átment hozzá, és örökre együttmaradtak.

17 éves voltam, amikor a gettóba vittek - emlékezik vissza Rosenfeld Sanyi. Bevitték a téglagyárba apámat is, Rosenfeld Jakabot, Móricot, édesanyámat, Goldstein Jolánt. Sátrat csináltunk, mellettünk volt Junger Erzsike, Steinhoff Adélka, gyerekei Lacika és Gyöngyike. Azt nem lehet elfelejteni, amin keresztül mentünk. Voltak, akik megőrültek a sok kínzástól. Menetelés közben vizelnem kellett, szóltam az SS katonának. Megengedte. Ahogy

kiléptem a sorból, utánam engedte a kutyát, össze-vissza tépett. Kibírtam, mert fiatal voltam.

Auschwitzban együtt voltam Farkas Bérivel, Gidáli Józssival, Baum Andorral, Grünfeld Ernővel és Tibivel.

Agyagfalvai Mendel Rafael, felesége Farkas Rózsi és Dezsőke a gettóban együtt voltak. Ott volt Editke is, a 15 éves kislány. Auschwitzban a 19645-ös számot tetoválták a karjára. Nehéz fizikai munkát végzett lágertársaival együtt. A hegyoldalban földet csákányoltak. Abszolút fölösleges munkát végeztek, csak hogy kínozzák őket. Egy rövid ideig együtt voltak Grünfeld Cilivel, nagynénjével, valamint unokahúgával, Grünfeld Rózssival.

Birkenauban volt az elosztó. A 15 éves Génáth Alízka ott kapta a 27502-es számot. Együtt volt Lebovits Bibivel, Gersch Ibivel, Kohn Eleknével, Fried Vilmával, Sonnenklár Évával, Berkovics Etussal, Stern Tivivel és Sárival, Áron Margittal, Czitrom Babucival, Hirsch Gigi és Évával.

Szenvedésük egyik napján elmondta Bibi, hogy édesapja 54 éves volt, mikor leszállt a vonatról. A szörnyű utazás, a borzasztó bánásmód következtében teljesen megöszült. Elvitték őket Thornba. Itt sátrakból tábort állítottak fel, ott laktak, s onnan gyalogoltak 2-3 km-t naponta. Lövészárkokat, tankcsapdákat ástak. Bibi vigyázott a lányokra, különösen Alízkára. Egy pokróccal takaróztak ketten. Mellettük feküdt Klein Ibolya. Egy reggel akarták kelteni, de arca nyugodt maradt, nem jelent meg rajta többet a szenvedésekre virradó reggelek rettenete. Össze voltak fagyva, a föld jégtömb volt, csákánnyal dolgoztak rajta a fiatal lányok. Tudták, nem szabad megbetegedni, elveszteni az erőt. Lapátolták a havat, megdermedve érkeztek a nehéz munkából, alig várták, hogy lekuporodjanak aludni. Sokszor verekedtek a barakk közepén álló kis kályha megközelítéséért.

Mindenki szeretett volna melegedni egy kicsit, de végül is az erősek maradtak a közelében. A többieknek be kellett érni a meleg étellel, és a takarót húzták a fejükre.

Január 20-án hajnalban adtak valami kis kenyeret, felsorakoztatták és útnak indították őket. Este érkeztek meg valahová, egy csürbe, vagy szénapadlásra, s ott aludtak. Öt napon keresztül így ment reggeltől estig. Hideg volt, hullt a hó, a fagyos

szél átfújta vékony rongyaikon. Már csak kevésnek volt meleg cipője, inkább pokrócdarabokba tekerték megfagyott lábukat. Fogalma sem volt senkinek, hová mennek, miért mennek. Volt, amikor szabad ég alatt aludtak. Zárt sorokban kellett menni, aki lemaradt, azt könyörtelenül lelőtték a hóhérok. A Thornbol való menetelés közben történt, hogy Alízka elfáradt, leült. Meglehet, hogy meg is fagyott volna, mint annyian mások. Bibi észrevette, hogy Alízka hiányzik melőle, nagyon megijedt, kiáltoztak, semmi. Bibi ment hátrafelé, szemben a menetelő szakasszal, meglátta Alízkát egy kövön ülni. Húzni kezdte, de ő pihenni akart, mert fáradt volt. Miután Bibi adott neki két pofont, magához tért, így állt vissza a menetelő oszlopba. Igaz, Alízka meg volt sértődve, de az örök már közeledtek. Vagy lelövik, vagy ott fagy meg a kövön. Beérkeztek Brombergbe. Ez egy börtön volt. Itt 10-15-ösével zárták be őket, hogy aludjanak. Reggel 9 óra felé kinyitották az ajtókat, ragyogó napsütés volt, kitereltek mindenkit az udvarra, sorakozót rendeltek el. A szakasszal szemben néhány géppuska állt, amelyek mellett SS katonák voltak.

Egy SS-tiszt várta, hogy szépen, sorjában helyezkedjenek el. Mindenki látta a véget, meg voltak rémülve. Ebben a pillanatban óriási robbanás hallatszott az egyik vaskapu felől. Mindenki odakapta a tekintetét, s látták, amint egy tank beüti a vaskaput. Az első katona egy idősebb orosz, nagy bajúszos ember, a jég ráfagyva a bajúszára. És ekkor kitört az örömujjongás, sírtak, boldogok voltak. Elfogták a német tisztet, az SS katonákat, akiket másodpercek választottak el attól, hogy sortüzet nyissanak. Rongyokban voltak, amikor felszabadultak, rettenetes érzés volt, hogy öt súlyos beteg és Farkas Dincsu holtan maradtak ott. Az életben maradottak számára segítséget kértek a kórházban, amelyet meg is ígértek. Nem találkoztak többet velük. Hiába voltak mostmár szabadok, siratták az elveszett barátokat, együtt keresték őket, de nem találták. Utazás után Lebovits Bibi és a lányok Varsóban találták magukat. Milyen a véletlen. Kellemes meglepetés. Összetalálkoztak Strasszer Babával és húgával, Olyval. Így, mint testvérek, mentek hazafelé. Rengeteg volt a menekült mindenfelé. A magyar határ fele találkoztak Farkas Marcival és Gabival. Csapnál egy kis cigány volt a bíró, ő fogadta őket, meleg

levest, ételt kaptak, lefektették őket. Pár napig pihentek, aztán tovább indultak; Lodzba érkeztek egy nagy gyűjtőtáborba, ahol minden országból voltak menekültek. Jó ételt adtak, felerősítették, felöltöztették, országonként szortírozták az embereket és transzportokat szerveztek. Mindenkit afelé az ország felé irányítottak, ahonnan deportálták.

A Mathauseni pokol.

Mauthausen táborba érve immár mindenki tehetetlen roncs volt. Egyetlen feladat volt, a halottakat kellett összeszedni. A napi élelem 2 dl répalé volt. Május 5-én, ilyen körülmények között szabadultak fel. Ezután jött még a hastiphusz, amely hetekig tartott mindenkinél, orvosság nélkül.

Hogy volt-e értelme mindezt végigcsinálni, Gidáli Jenő azt mondja: "Az Istennek minden egyes emberrel megvan az ő célja. Szerintem az a legfontosabb, végül is, hogy egy önálló zsidó államban élünk, s ha majd sor kerül rá és eljön az idő, Israel szent földjében fogunk pihenni."

A sorsról nem beszéltem idáig, hát erre is sor kerül:

Grünfeld Tibiék 36-an voltak unokákkal, ebből ketten jöttek haza testvérével, Ernővel. Bár szelektálás után hárman voltak Mendel Dezsőkével együtt. Dezsőke szép, magas növésű gyerek volt. Mengele a munkaképesek soraiba küldte, míg édesapját Mendel Rafit, a családszerető, jóhumorú embert és Rózsikát, kivel nagyszerűen éltek, balra irányította. Dezsőke elhitte, amit a kápok mondtak, megértette, hogy a füst, ami a krematórium kéményéből éjjel nappal szállt fel az ég felé, drága szüleinek a füstje. Bár gyerek volt, de megértette, hogy szeretett szüleit sohasem látja többet. Nagyon búsult. Próbálták vigasztalni az idősebbek, az unokatestvérei, de nem használt, ez lett a veszte. A pesszimizmus sajnos a végzetet is jelentette. A pokol torkában való tartózkodás alatt rabruhában, csíkos nadrágban és sapkában voltak. Egyszer csak ötös sorokban sorakozót rendeltek el, és többszöri számolás után megtudták, hogy 2500 foglyot el fognak szállítani. Adtak minden 10 embernek egy darab kenyeret, egy adag margarint és 10 dkg kolbászt. Esett az eső. Így, vizesen vagonírozták be őket. Elindult a szerelvény. Napokig tartott az út. Éhesen és szomjasan érkeztek Varsóba, a volt gettóba. A

megérkezés után rögtön beosztottak mindenkit munkára, a gettó területén. A gettólázadás során felrobbantott több emeletes épület tégláit kellett egyenként megtisztítani a maltertől, ezeket egymásra rakni, bevagonírozni, hogy Németországba vigyék. Akik bírták a fizikai munkát, azoknak nem volt nehéz, de bizonyos szellemi dolgozók nagyon nehezen tudtak eleget tenni a feladatnak. Reggeltől estig hajtották, kiabáltak, ütötték az embereket. Az étkezés, az állandó kömény-, répa-, korpaleves, naponta kétszer, egy pár darab diónagyságú főttkrumpli, esténként 10 dkg-nyi kenyér és egy szeletre való margarin. Pár hétig együtt dolgozott a három unokatestvér. Tibi és Ernő segítettek Dezsökét. Igen ám, de a sors úgy akarta, hogy egy kö ráessen Dezsőke lábára, mely megsértette. Fájt neki, sírt. Beutalták a gyengélkedőbe. Másnapra már lelohadt a duzzanat, kérték Dezsökét, kérje magát dolgozni. A gyengélkedők barakkjában kevesebb ételt is adtak. A blokkparancsnok nem akarta kiengedni. Így váltak el Dezsökétől örökre.

Dezsökének

Te fiatalabb voltál, de értelmed érett,
Felfogtad a helyzet értelmét.
Mindnyájan tudtuk a fekete füst okát,
Mely szállt fel a kémények torkán.
Mivel láttad, hogy apád balra ment,
Elvesztetted a reményt, nem hittél semmiben.
Mi segítettünk, ahogy tudtunk,
Töröltük a könnyeid és vigasztaltunk.
A végzet ellen nem tehattünk semmit.
Ugy látszik, ez volt az Úr terve,
Igy hát te is bekerültél a hat millioba.
Én imát mondok utánatok azóta.

Grünfeld Tibi verséből

Az orosz csapatok közeledtek Varsóhoz, éjszakánként már hallani lehetett a belövéseket, a sztálingyertyák világították meg a várost, a gettót és a lágert. A németek a láger udvarára hajtották az embereket, felsorakoztatták őket. Napokon keresztül voltak körbevéve a felfegyverzett katonákkal és kutyákkal. A parancs az volt, hogy ha valaki szökni merészelne, azonnal semmisítsék meg. A németek nem válogatták meg az eszközöket a zsidók likvidálását illetően, csak az utasításra vártak. Nem jöttek olyan gyorsan az oroszok, ahogy remélték. A 4-ik nap már esett össze a társaság. Kihírdették, hogy aki nem tud 30 kilométert gyalogolni, az álljon ki, azokat teherautóval fogják szállítani. Időközben megtanulták, hogy a német cselszövéseknek nem kell hinni. Néhányan azonban mégis hitelt adva az ígéreteknek, az autóval való szállítást vállalták. Ezzel pecsételték meg sorsukat. Nem okosságon múlt, vagy fizikai erőn a fennmaradás, az életben maradás, hanem az akaraton, az élni akaráson, az optimizmuson, ... és a sorson.

Villanyárammal telített drótkerítés.

Közvetlen a barakkok mellett 80-100 m távolságra elektromos árammal teli drótkerítés volt, amin túl nők ezreit lehetett látni. Nem engedtek a dróthoz közeledni. Az SS-ek, kápok forgolódtak közelében.

Átkiabálni viszont, ha veszélyes is volt, de reszkírozták, keresték anyjukat, feleségüket, lányukat. Előfordult, hogy cédulákat is átdobtak. Kis köre rácsavarták a papírdarabocskát és átdobták. Az is előfordult, hogy valaki boldogan tudta meg, hogy hozzátartozója él, legtöbbször azonban nem jött válasz a kérdésekre. Ugyanúgy a nők is dobtak át cédulákat, érdeklődtek gyerekeik, férjeik után. A cédulák dobálása a kövecskékkel elég jól ment, bár nagyon sok embert megvertek érte a kápok. Végül is a németek egy kommandót állítottak fel, hogy a drótoktól eltávolítsák a foglyokat. Valóságos hajtóvadászatot indítottak a drótot megközelítők ellen. 10-20 korbácsütést mértek annak a testére, akit elfogtak. Minden nap volt néhány, akinek nagy karika szögesdrótot adtak a kezébe, s azt kellett visszahajlítani órákon

keresztül. Folyt a vér a kezükből. Ennek dacára, másnap ismét a kerítés mellett keresték a lehetőséget, hogy családjaiknak legalább egy-egy részét megtalálják.

Hönig Zsiga is napok óta a drótkerítés mellett sürgött-forgott, ő is küldte üzenetét a női lágerbe, hátha megtud valamit felesége és gyerekei felől. Többször fogták meg és verték agyba-föbe, mégis ment. Sajnos a válasz az volt, hogy már nincsenek életben. Zsigával volt a testvére is, Herman, de Mengele halálba küldte.

Stiller Béla megjárta Siribjankát, Zsigával együtt húzták a szekeret, melyen a keretlegények ültek, ő is kereste családját Auschwitzban. Amikor az iparosokat keresték, Zsiga jelentkezett, s így, mint suszternak jó élete volt, még másoknak is tudott juttatni. Az ő lágerszáma 71916 volt. Stiller Béla szintén megtudta, hogy családját elégették.

Egy éjjel ismét nagy láрма hallatszott. A szomszéd lágerbe új női transzport érkezett Budapestről. A hajuk már le volt vágva. Próbálták vigasztalni őket nagy elkeseredésükben a drótkerítésen át. Este, mikor bejöttek a munkából, látták, hogy a női század az erdőben száraz gallyakat szed, melynek lángjával meleget csalogathat a hideg éjszakába. Oriási facipőik véresre törték lábaikat. A kápok szemet hunytak, így segíthettek faágakat gyűjteni.

Adtak nekik sültkrumplit, s bizony boldogok voltak. Közben kicsit beszélgettek. A következő napokban is így volt, lassan összebarátkoztak, Hönig Zsiga elmondta, hogy feleségét Weisz Rózsit, fiát, a nyolc éves Zoltit, kislányát a 11 éves Etust, testvérét Hermant mind elégették. Minden alkalommal adtak a nőknek valami ételt, lehet, hogy életet is mentettek ezzel. Itt ismerkedett meg Klein Adéllal és húgával, Jutkával. Igyekeztek gyakran találkozni, ha nem vitték munkára, a drótkerítésnél várták egymást.

A nők megrémültek, mikor meghallották, hogy gázkamrákba küldik az embereket, holttesteiket elégetik. Megígérte Adélnak és húgának, hogy amíg együtt lesznek, igyekezni fog segíteni, jó barátságban maradnak. A lágerbajtársak, ha nem találkoztak a női századdal, akkor is szedtek össze gallyakat, összekötözték, a csajkába valami meleg ételt készítettek, s ha a lágerkapuban

nem vették el, mindent elkövettek, hogy továbbítsák a nőknek. Jóleső érzés volt gondoskodni valakiről. Veszélyes volt bármit átadni a nőknek, de mindig mindannyian vállalták, akár a verést is, csak segíthessenek. Ezek a drótkerítés mögötti beszélgetések adtak újabb és újabb reményt az élethez.

A cigányok Kiirtása.

A sok tizezer Auschwitzba hurcolt cigányok egy nagy csoportja életben maradt, mi több, egy barakkban családotul. Közülük többen mint kápok szolgálták a németeket, és kegyetlenkedtek, a zsidók rovására. Nem irigyeltük, hanem bátorított, hogy valahol a mi feleségeink, szüleink, gyerekeink is így élnek. De ebben sem hittünk sokáig. Egyik percről a másikra rakták a teherautókra a barakk lakóit, s egyenesen a krematóriumokba vitték. 2-3 éve éltek már a táborban, s a sok cigány közül ők maradtak meg. Most likvidálták őket is. Érdekes módon ők voltak az elsők, akik verték és agyonütötték a zsidót. Ők lopták el a kis kenyéradagot és a margarint, amit a németek adtak. Mégis sajnáltuk, hogy megölték őket. Senki sem tudta megmagyarázni a németek lágerpolitikáját. A cigányoknak az utolsó percig adták a finom ételt, a fehér kenyeret, a gyerekeknek a tejeskávét, s végül ugyanaz a sors jut osztályrészül, mint a zsidó családoknak. Indulás előtt még vacsorát osztottak nekik, de nem hagyták, hogy megegyék, olyan sürgős volt, hogy mindent otthagyjanak és menjenek fürödni. 2000-2500 embert vittek a krematóriumba. Kevesebbet nem volt érdemes. Azt a jajveszékelést, rettenetes volt egész éjjel hallani. A cigányok ordítottak, visítottak, de ez mit sem segített, menni kellett fürödni. Ők már több százezer zsidó fürdetésének voltak szemtanúi, segítői, tudták mi vár rájuk, földre vetették magukat, de ez mit sem használt. Iszonyu verés közben vitték őket a halálba. Így került sor a szlovákok elégetésére is, most rettegnék a lengyelek, hogy ők kerülnek sorra. Vagyis a zsidók mellett mostmár keresztények is.

Az SS uralom alkonya.

A külső dolgozók folyamatosan hozták a híreket a front mozgásáról. Az orosz csapatok nap, mint nap vonultak előre, az amerikai gépek megállás nélkül bombáztak. Sokszor volt légiriadó a lágerben, az SS-ek megpuhultak egy kicsit, már nem igen

verték, a kápok sem használták a botokat. Egy nap gyors sorakozót rendeltek el úgy a férfi, mint a női lágerben, és rövid időn belül útnak indult kis batyuival a tömeg, ismét az ismeretlenbe, a bizonytalanságba.

A nagy csoport mellett többek között volt egy ör, akit elneveztek "Angyalkának". Mindenkihez rendes volt, szólt egy-egy biztató szót.

Estére egy erdő szélére érkeztek, itt maradtak éjszakára. Megengedték, hogy leüljenek, nők és férfiak együtt vacsorázzanak, beszélgessenek. Ezen az éjszakán az amerikaiak olyan bombázást hajtottak végre, hogy az SS örök megszöktek. Angyalka maradt a foglyokkal és egy másik ör. A szőnyegbombázás után a rend feloszlott. Együtt meneteltek, amíg egy tanyához értek. Angyalka itt maga osztott szét egy kazánra való főttkrumplit az embereknek. Bár éjszaka volt, tovább kellett gyalogolni. Sokan megszöktek, a nagy részük azonban csak ment, menetelt, míg Dachau lágerbe értek. A lágerben ismét foglyokat, drótkerítést láttak. Mondták, hogy nem messze van onnan München. A láger körül több légelhárító ágyú volt felszerelve, mellette katonák. Tudnivaló volt, hogy nehéz napok várnak a foglyokra, s amitől féltek, bekövetkezett. A láger körül felállított ágyúk löni kezdtek, s egy lövedék a lágerbe is becsapódott, a gyengélkedők szobájába. Nagyon sok volt a halott és a sebesült. A lövöldözés két nap és két éjjel szinte szünet nélkül folyt, a nőket bevitték a bunkerekbe, az óvóhelyekre, a férfiak futóárkokba estek, ugrottak. Pánikhangulat volt. Több szilánk érte a barakkokat.

A németek elszöktek, a felállított ágyúkat is otthagyták, s azt látták egy reggel, hogy fehér zászló van kifüggesztve a láger kapujára.

Nemsokára megérkeztek az amerikai katonák - tehát felszabadultak.

Megkeresték a bunkerekben levő nőket, a futóárkokból felsegítették a férfiakat, nagy volt az örömsírás, hogy végre megint szabadok.

Bementek az SS raktárba, szétszortatták az életbenmaradottak között az élelmiszer nyersanyagot. Az egész láger reggelre tele

volt tüzkupacokkal, mindenki főzött valami finom ételt. Sajnos a hirtelen nagy evés után sokan megbetegedtek, voltak, akik bele is haltak.

Az amerikaiak megpróbálták rendet teremteni. Megtiltották a kilengéseket, rendezni kellett a barakkokat, kezdtek normális ételt adni a bajtársaknak. Megtudták, hogy van kórház, ahol kezelést kaphatnak a rászorulóknak. Persze szinte mindenkinek szüksége volt a kezelésre a szinte már-már végelgyengülésben szenvedő csont és bőr emberek között. Sok orvos dolgozott, hogy felerősítsék a szerencsétleneket.

Itt volt Salamon Bandi, Baum Andor, Stiller Béla, Dr. Samu Dezső, Hönig Zsiga, és velük maradt Klein Adél és Jutka is. Az amerikai parancsnokság felhívta a figyelmet, hogy igazolványokat osztanak, mindenkinek fényképpel. Persze az emberek el voltak foglalva egészségük rendbehozásával, nem gondoltak arra, hogy az igazolványra valahol, valaha is szükségük lesz. Így sokan elhanyagolták, anélkül maradtak.

* * *

Láger élmények, szörnyűségek

Egy számlálás alkalmával történt, hogy Vág Sándort széttépték a kutyák.

Gyenge volt és összeesett. Az SS katona kutyáját ráengedte, s az széttépte. Rettenetes látvány volt, de már úgy el voltak fásulva az emberek, hogy alig tudatosult bennük a borzalom. A hideg, az éhség megtették hatásukat. Testilelki ellenállásuk a minimumra csökkent. Életüknek ebben a pokoli szakaszában történt, hogy egy konyhamunkás hason csúszva, forró krumplit csúsztatott kezükbe - Guttman Magda volt az. Ez nem olyan krumpli volt, mint a többi krumpli. Ez az életmentő krumpli volt, az élet és remény krumplija.

Úgy szerettek volna egy ismerőst látni, hallani azoknak a sorsáról, akikkel együtt utaztak. Ide is kellett jusson belőlük, nem csak Ukrajnába, gondolták. A 36°-os hideg reggelek egyikén a női láger összlétszáma nem egyezett, hiányzott valaki. A kétségbeesett kápok újra, meg újra számoltak a dermesztő hidegben. A nyomorult áldozatok vacogtak, a földre rogytak. Végre órák múlva rájöttek, hogy egy fiatal lengyel lány egy férfi fogolytársával együtt megszökött SS ruhában, s eljutottak bizonyos távolságra a magasfeszültségű drótkerítéstől. Megfogták őket, visszaszállították, és hangszórón üvöltve kényszerítették a tömeget, hogy végignézze az akasztást. Minden tízük mellett állt egy SS ör, hogy pálcájával lesújtsa arra, aki nem engedelmeskedik a parancsnak.

Az SS felügyelőnök segítségére betanított véredek szolgáltak. Egy intésükre ronggyá szakították a sorból kiálló párát. Nemes Márta, egy drága, szép, fiatal asszony lábsebei miatt meg-megingott, a kutya szemük láttára tépte szét.

A II. Világháború 4. évében, Auschwitzban, a piactéren fontos volt, hogy ezek a foglyok egyenes sorokban álljanak és hibátlanul fedezzenek.

Az a gondolat járta át agyamat, hogy nem fogom tudni, ha életben maradok sem, soha elmesélni, amiket itt ember ember ellen tett, vagy ha mégis lesz rá alkalmam és erőm, senki nem fogja elhinni. Elhatalmasodott rajtam a reménytelenség. "Egyik este elszántam magam végetvetni szenvedéseimnek, és gyors léptekkel

közeledtem a magasfeszültségű drótkerítéshez. Érintésére szénné égtem volna?" Pár lépésnyire volt Böhm néni, aki megrántotta a szemefényét, Elluskát.

- "Abban a pillanatban haragudtam rá, azóta hányszor Uram, de hányszor hálálkodtam azért, amit tett"!

Böhm néni egy különleges teremtés volt, csupa szív, mindenkinek a segítője. Éjjel-nappal készenlétben állt ismerőst és idegent segíteni, szavának gyógyereje volt. Segítette szeretett lányát, ez adott biztonságot a hosszú szenvedés alatt. Segítették egymást. Vigyáztak egymásra, így tértek vissza életben mind a ketten.

Azt mondták a régebbiek, hogy most már benneteket is fognak tetoválni, és azokat nem viszik a krematóriumba. Auschwitzban nem volt következetesség, minden cáfolt mindent. Precíz, de ördögi szervezés. Egy nap, télen, sorbaállították és tintával számokat rajzoltak a karukra. Egy egész vékony tüvel, tintához hasonló folyadékkal, pontosan a bőr alá fecskendezték, nem volt fájdalmas. A fájdalmas más volt. Az, hogy ezután ez a szám fejezte ki a személyazonosságukat, nem név, nem haj, nem a szemek színe. Csak szám. Így hívták.

A következő munkára, ami hamarosan a tetoválás után következett, már így szólították. Mind gyakrabban és erősebben uralkodott el rajtuk a félelem, hogy a 10-es blokkba - a kímélő, vagyis a beteg blokkba - kerülnek. Innen nem jártak ki számlálásra, nagyobb volt a fejadag is, de vissza soha nem jöttek. Vizsgálták egymást, mennyit fogytak, kérdezték, milyen az arcszínük. El is hitték a biztató választ. Jelszavuk lett, hogy a végsőig kitartani, de a 10-esbe nem menni. Dologtalan ültek a priccseken, és csak alkalmanként szólítottak egyeseket számukon valamilyen tevékenységre. Számlálásnál volt úgy, hogy kerestek szép kezűeket, vagy jó szeműeket, szabad jelentkezésre varrónőnek, de soha nem lehetett tudni, hogy nem törbecsalás-e, hiszen volt ilyen is. De viszont volt arra is példa, hogy jól jártak. A varrónők egyenruhákat varrtak valahol távol a lágertől. Este fáradtan jöttek vissza, a blokkba, de mindig volt egy ráadás kenyéradagjuk, néha egy húskonzervük is. Voltak munkák, amelyeket nem lehet elfelejteni.

Ilyen volt a halottak szállítása. Egy nap a kápo hívott két embert. Azoknak a holttesteit kellett teherautóra rakni, akiket már nem tudtak elégetni, annyian voltak. Volt, hogy a gázkamrából kihordott testeket nagy gödörbe tették, benzinnel leöntötték és meggyújtották. Persze voltak olyanok is közöttük, akik természetes halállal haltak meg, vagy elgázosításukra nem volt megfelelő mennyiségű cyklongáz. A testeket egyenként kellett felrakni. Az egyik fogta a fejeket, a másik a lábakat. Szörnyű feladat volt, de a kápo kiabált, s a bot ütött. Voltak nők, akik már negyedik esztendeje, a láger építése óta voltak ott. Lengyelek, szlovákok voltak, akik az irodákban dolgoztak, ahol az elgázosítottak halálának okát különböző betegségekben jelölték meg. Attól tartottak, hogy ez az ördögi gépezet a végső kapituláció előtt az összes blokkot likvidálni fogja, hogy ne legyenek tanuk. Bár a blokkból ritkán vittek dolgozni nőket, de előfordult olyan is, hogy az árnyékszékül szolgáló, megtelt vedret kellett kiüríteni. A legyengült nőknek alig volt erejük felemelni és kiüríteni a teli vödröt. A tartalma rájuk fröccsent. Szappan nem lévén, alig tudtak megmosakodni, napokig érezték magukon a penetráns büzt. A ruha gyanánt viselt rongydarabokat is csak kiöblíteni lehetett. Néha öröm is volt a blokkban. Például, ha vastagabb volt a leves, jól esett akkor is, ha csak a zöldség héja alkotta is a sűrűjét. A kedélyek megnyugodtak. A kápo beszüntette - vajon meddig? - a verést, a durva parancsosztogatást. Még azt is megengedhették maguknak, hogy szomorúak legyenek. A túl nagy lelki megrázkódtatás, a sírás csökkentette volna a fizikai állóképességet. Másnap minden visszaállt a régibe, vég nélküli sorbanállás... 36°-os hideg - mint a kápo bejelentette. Pedig szinte mindegy volt már a legyengült embereknek, a 10°-ban is reszkettek. Egy reggel egy fiatal rabtárs lépett be a blokkba, ingén a politikai foglyok háromszögű jele. Az ilyenek eltérő bánásmódban részesültek. Csak néhányan laktak egy blokkban, nagyobb volt a fejadagjuk. Azért jött, hogy kérjen a kápotól két embert, hogy egy beteget a férfilágerben levő röntgenhez vigyenek. Ő akarta kiválasztani a két személyt. Ilyen volt a kirakat-kezelés. A röntgenre nagy gonddal elszállított személyt másnap szájalom nélkül dobták a gázkamrába. A "kiruccanók"

félévi blokkélet után most letarolt mezőket, füvet is láttak. A szögesdrótok között voltak, mégis más környezetben érezték magukat. A blokkok alacsonyabbak voltak, lakóik jobb testi kondíciónak örvendtek, reményteljesebb volt az életük. Az ajándékba kapott húskonzerveken és káposztafejekén kívül csodálatos híreket is hallottak a front közeledtéről, mint elkerülhetetlen tényről. Ők hallgatták a rádió híreit, s biztosra vették a német kapitulációt. Sőt! A visszavonulás meg is kezdődött állítólag. Mit fognak a zsidókkal csinálni? Likvidálni, hogy ne maradjon nyoma a megsemmisítésnek, az egész gépezetnek. Megbénította a kín, nem voltak képesek elképzelni a jövőt. A láger lakói már 9-10 hónapja voltak itt, rongyokba bújtatott számok, semmi kapcsolatuk a kinti világgal. Az azonban érezhető volt, hogy a feszes rend, a precíz szervezés valamelyest meglazult. A hóhérok biztonságérzete csökkent. Talán kezdtek gyanítani csúfos végüket. Az utóbbi időben már nem érkeztek újabb transzportok.

Egy éjszaka hatalmas bombázás zaja kezdődött, és napokig eltartott. Először, hónapok óta örök nélkül voltak, mert azok eszeveszett félelmükben rohantak az óvóhelyre. Otthagyták a zsidókat az ingó falak között. Süvítettek a bombák, de magát a lágert még szilánkok sem érték. A rongyokba tekert emberroncok képesek voltak még örülni. Örvideni annak, hogy valami történik. Másnap hajnalban üvöltő parancsra ébredtek. "Kifelé a blokkból!" a jól ismert térségre; sorban állni mozdulatlanul, fedezni. Mindenki kapott egy meleg pokrócot és egy csíkos rabruhát. Ezt a napot az összes női lágerben joggal nevezték "Halálmars"-nak.

1945. január 18. Mikor a hóhérok osztogatták a rabruhákat és a pokrócokat, néhány - csont és bőr - fiatal lány betört egy raktárba, odarohantak, ahol a kockacukrot tartották és kitömték vele magukat. Később sorstársaiknak is adtak, és visszarohantak helyeikre, éppen, amikor a menetoszlop megindult. Egy csoportban 2-300-an is lehettek, néhány SS, nő és kutyák kíséretében, a menet végén pedig egy nyomorult szekér, melynek rendeltetésére hamarosan rájöttek. Először erre rakták a gyengélkedőket.

Később azonban már egyszerűbben oldották meg - lelőtték, és otthagyták őket. A legyengült emberek a szó szoros értelmében megfagytak menet közben. Egy adott pillanatban elővették a kockacukrukat, s a hóba belemártva csodálatos "cukorfagylalttá" varázsolták. Tele volt kalóriával - erőt adott. A későbbi lágerirodalom kimutatta, hogy ebből a halálmenetből alig maradtak meg néhányan.

Allítólag három napig tartott. Mezőkön, üres országutakon vágta át, míg egy kis településre értek, ahol vasúti sínek, ismert vagonok várták őket.

Éjszaka volt. Nem tudták, merre vannak, mi lesz velük, mi történik egyáltalán. Pillanatok alatt bevagonírozták őket, közben bombalövedék sivítő zaja hallatszott. Jólesett egymás mellé leülni, a másik testétől, lehelletétől egy kicsit felmelegedni. Hamarosan goromba üvöltés hallatszott, kenyeret kellett vételezni. Néhány fiatal lány leugrott a vagonból, s az SS-ek kíséretében mentek a kenyérelosztó központhoz. Karjaikra tették a 6-7 db kenyeret, és vitték kiosztani a vak sötétségben a vagonokba.

Ezek között a lányok között volt Böhm Elluska is. A sötét éjszakában nem találta meg azt a vagont, amelyikben drága édesanyja volt. Ez rettenetes, elvesztették egymást! Hiába kereste, kiáltott, nem jött válasz. Elhagyatottnak érezte magát. A bombák süvítettek és nem volt kihez szólni, körös körül szlovákok, lengyelek, akik nem beszéltek magyarul. Nem evett, nem ivott, nagyon legyengült. A fegyvergyárba mentek dolgozni. Itt is barakkokban laktak. A gyárban férfimunkások is dolgoztak, ezek mind politikai foglyok voltak.

Térképet és újságot vittek, bátorították a nőket, hogy a front közeledik, szedjék össze magukat, kínjaiknak hamarosan vége lesz.

Elfogyott a nyersanyag, dologtalanul lézengtek az üres fegyvergyárban.

Egy reggel ismét sorakozó és indulás. Csupasz mezőkön mentek, mikor figyelmesek lettek egy másik női menetoszlopra. Elluska, megfedkezve róla, hol is van, szaladt ki, hogy édesanyját keresse.

És csoda történt! Boldogan ölelték át egymást édesanyjával, nem

törődve az ütéssel, mit az SS mért Elluska fejére. Olyan csoda volt ez, mely végképpen megerősítette azon reményüket, hogy együtt fogják megérni a felszabadulást.

Pár százan indultak el. Az SS nők kutyáikkal rendületlenül kísérték a menetet. Nagyon sokan meghaltak az úton. Legyengültek. Betegek voltak, fenyegetett a hastifusz. Menet közben itt-ott répamezöt láttak, ilyenkor ki-kiszaladt a sorból egy-egy ember, hogy kitépjen a hó alól néhány kizöldült répagyökeret. Kit észrevettek az örök, azonnyomban lelőtték. Egyel több, vagy kevesebb, ez igazán nem számított, ők voltak a bírák, azt csináltak az emberrel, amit akartak. Az országot, amin mentek egy temető szélénél vezetett. Itt elkiáltotta magát az egyik SS, hogy egyesével meneteljenek tovább a temető felé. A társaság nagy része már bent volt a temetőben, oszlopban, szépen fedezve egymást, egyesével, mikor rájuk tartották a puskát, hogy lelőjjék őket. Azt a traumát átélni...

Gondolatban elbúcsúzott mindenki a másiktól, ... mikor valószínűleg visszavonták a parancsot, mert ötös sorokba visszaállították a társaságot, s tovább meneteltek. A felügyelők - a hóhérok - eltűntek, sőt már korábban civil ruhába kezdtek átöltözni. A sorok meglazultak, a nők ájultan rogytak a földre, mások hisztériás rohamot kaptak, bedobták magukat az út széli sáncba és nem akartak tovább menni. Azt sem tudta senki, melyik országban vannak, mert addig a fegyvergyári vonaton utaztak. Most már jöttek szembe emberek. Megállítottak egy biciklista fiatalembert. A kérdésre, hogy hol vannak azt felelte, hogy Németországban és vége van a háborúnak. Nem tudta a biciklista, hogy ő az első személyes hírhozó, aki tudtára adta a néhány életben maradottnak, hogy vége a háborúnak.

Az első utcasarkon nagy kondérban ott gözölgött a köménymag leves, fenséges illata volt. A beteg emberek nekiestek és kezdték habzsolva enni, inni a forró ételt.

Szabadok voltak. Tanácstalanul néztek egymásra.

- És most mi lesz?

A társaság szétszéledt. Ki merre, hova megy? Természetesen a kezdet kezdete lévén a segélynyújtás nem volt megszervezve, noha nagyon sokan szorultak gyorssegélyre.

Idegének voltak, de összeforrtak Auschwitzban, testvérek lettek, s most senki nem akarta elhinni, hogy ezek az auschwitzi túlélők, koldusok, rongyokba öltözött nők a minimum-segítségre szorulnak.

Beléptek az első kapun, a szép kert még tavasz előtti képében.

A lakásajtó nyitva állt, lakói elmenekültek. Nyitott zongora, rajta a karácsonyi "Csendes éj" kottája. A sors kegyetlen iróniája volt ez, a szeretet himnusza, a vad kegyetlenség közepette. Csak le akartak ülni, egyelőre így piszkosan, rongyokban, hogy kinyújtózzanak. Ekkor rontott be a szobába pár ismeretlen sorstársuk. A konyhából egy kést rántottak elő, bedöfték a rádióba, a kottát szét akarták tépni, a zongorát összezúzni. Kérték őket, hogy ne tegyék ezt az értelmetlen, haszontalan dolgot. Ez volt az első szabad kitörése az embertelen megaláztatottságból való megszabadulásnak, az elfolytott gyűlöletnek. Nem kerülte el ez az érzés, a legnemesebb lelket sem. A legtermészetesebb válasz volt ez.

A gyűlölet nem hozhat épületes, jelentős megoldást emberi viszonylatokban. A gyűlölet gyűlöletet szül. A szív furcsa. Minél többet ajándékozol belőle, annál jobban megtelik az ajándékozás vágyával. Sajnos nem tudtak választ kapni a kétségbeejtő kérdésre: miért kellett annyiuknak ott elpusztulni, hogyan engedte meg ezt a Mindenható?!

Egy szomszédasszony, egy német nő lépett be, félt, hogy a führer bukásával sorsunkhoz hasonlóan lehet részük. Többen is jöttek felajánlva lakásukat, segítségüket. Mind várták haza férjeiket, testvéreiket. Jól esett fürdeni, felfrissülve tiszta ruhát venni és kinyújtózni a tiszta ágyban. Ezután kikérdezték, hogyan is volt - és részletekben mesélték el mindazt, amit a poklokban átéltek. Elvitték őket a kórházba, ott orvosi segítséget kaptak.

Kitünő táplálkozás, meleg emberi körülmények hamar felerősítették az embert. Az alvás is segített.

Talán hetek teltek el, amíg az emberben megszűntek a rettegések. Ruhákat ajándékoztak a rászorultaknak, tetőtől talpig fel kellett öltözni, kabátra is szükség volt, gondolva arra, hogy a Hargita aljában laknak.

Lassan kezdtek emberi formát ölteni, de az emberek sírtak az

ottaniakért, az elvesztett hozzátartozókért. Nem mertek erről beszélni, nem mertek egymás lelkébe nézni.

13 hónapja nem kaptak senkitől életjelt. Már egy hónapja, hogy itt vannak, már tiszták, nem tetvesek, terített asztal, ízletes ételek dacára a halálfélelem még lelkükben lakozik. Minden falatot hálával nyelnek le, de az eltelt hónapok után a sebek nem gyógyulnak, állandóan belenyílnak a szívekbe. A menedékhely, a kórház személyzete nem tud tájékoztatást adni, hol lehet a továbbutazás felől érdeklődni.

Érdekes volt, hogy egy hatalmas épület állt szemben, amit számtalan zászló díszített, s mivel magyar zászló is volt közöttük, hát bementek. A magyar zászló alól üzték el őket, így gyilkolva meg családjaikat, és mégis bebarangolva az épület folyosóit, a több száz szobát, megkeresték a magyarokkal foglalkozókat.

A szobában az asztalra terített óriási térképek fölé hajolva sok-sok ember tanulmányozta, hogy a háború után egy hónappal vajon közlekednek-e egyáltalán a vonatok, s ha igen, milyen irányba.

Bátorították egymást: fel a fejfel!

Emlékezések

Gold Eszter

Gold Izidor családjával Székelyudvarhelyen megbecsülésnek, köztiszteletnek örvendett. Konfekció üzeme volt. Mintegy 20 - 25 szabóval dolgozott. Szabázmestere és munkavezetője Sielberstein bácsi volt. Két fia, Sanyi és Rudi nagyon ügyes konfekciós szabók voltak. Gold bácsi nagyszerű ember volt, jó családapa, ki nagyon keményen dolgozott. Télen - nyáron, esőben és szélben járta a vásárokat, hogy családja igényeit ki tudja elégíteni.

1944. tavaszán minden munkája gyümölcsét egyik óráról a másikra vesztette el. Április 20-án Gold Bellát - született Szabó - még három társával, köztük Hirsch Rudolf fal és Weinbergerrel, Kistarcsára vitték tuszként, a Mosonyi utcába, majd Auschwitzbe. Gold bácsi három lányának az auschwitzzi rámpán apai tanácsként azt mondta: "Lányok, dolgozni kell, aki dolgozik, az kap egy falat kenyeret." A "C" láger 30-32 - es blokkjában együtt volt Gottesmann Lica, Schönblum Emma, Guttman Lili, Guttman Magda, Böhm néni, Salamonné Elluska, Fried Babuci, Hirsch Éva, Gigi, Hirsch Lilla, Fried Éva, Maca, Czitrom (Aron) Margit, Singer Éva, Szurika.

Itt említem meg azt, hogy egyszer arra lettem figyelmes, hogy a két Singer lány verekszik, Szurika, a kisebbik, cibálja a nővérét. Rájuk szóltam.

- Képzeld! - mondja a kicsi - Éva neki akart menni a magasfeszültségű áramnak, félrehúztam őt, akkor még több erőm volt.

Sok szenvedésen mentünk át még az után. De akartuk látni anyáinkat, akkor még nem hittük a krematoriumot. Mi hárman maradtunk, nem tudták, hogy testvérek vagyunk. Csupán Renee kezét nem engedtem el, ragaszkodtam hozzá, hogy mellettem legyen. Ugy éreztem, én vagyok

a felelős, hogy a 13 éves húgomat hazavigyem. Többször szelektálták, mint "muzulmán", egy nagy "C" volt a mellére rajzolva, ami a krematoriumot jelentette, de minden esetben sikerült megmenteni.

Mindig nagyon nehéz volt, veszéllyel járt, de úgy Renee, mint én,

vállaltuk akkor is, ha megkorbácsolnak érte.

Új transzportot állítottak össze. Értelmes, jó szemű lányokat kerestek. Az SS tisztek kiválogattak bennünket is. Az egyik odaszól magyarul: - Emberi becsületszavamat adom, hogy igazat mondok, felejtsetek el, hogy SS vagyok, jó helyre kerültök. Innen hazavihetitek a bőrötöket."

Igy kerültünk Oberhoheba, egy repülőgép alkatrészeket készítő gyárba a Szudeta-területen. Többek között rádiólámpákat is gyártottak. Nyolc hónapig voltak itt. Ez a láger mintaláger volt, a németek a Vöröskereszt felé mutatták nagylelkűségüket. Az étel bár kevés volt, de ehető, lehetőség volt tisztálkodásra. Voltak priccsek, tányérból ettünk, így óriási különbség volt az előző lágerekhez képest. Ottlétünk alatt valóban jöttek a Nemzetközi Vöröskeresztől ellenőrzésre magasrangú tisztek is. Megkérdezték, meg vagyunk-e elégedve.

Egy epizód jut eszembe:

Egy reggel a fertőtlenítés után meztelenül kellett megjelenni a számlálásnál; egy SS tisztt, aki valószínűleg egy erdélyi szász volt, látta, hogy nagyon szégyeljük magunkat, sokan sírnak közülünk. "Mit sírtok? Ez nem a ti szégyenetek!" - s továbbment.

A transzport első betege Gold Eszti volt. Túl sok vizet ivott, s a víz nagyon rossz minőségű lévén erős hasmenést kapott, nagyon legyengült. A körülötte levő nők igyekeztek segíteni rajta, több ételt szereztek számára, erőszakkal etették, saját ételüket is odaadták. Így maradt életben.

Másik epizód:

Himmler tiszteletére kiválasztottak 500 nőt, akik meglehetősen jó bőrben voltak, hogy bemutassák az elgázosítást. Eszti is köztük volt, az SS nők főnöke mentette meg őt. Odasúgta, hogy maradjon ki a sorból.

Gold bácsinak volt egy testvére, Moise, kinek felesége Bracha, lánya Rózsi, fia Lázár, aki Ukrajnában halt meg; a többiek mind Auschwitzben maradtak. Egy másik testvére Gold Simon. 10-15 év közötti gyermekei, Baba, Herschi, Mimi.

Gold Béla Kubából jött haza 1939-ben feleségével és két kislányával. Ők is elvesztek. Simon fiacskája, ki együtt volt Izidor bácsival, egy deszkadarabra ráírta, hogy egy munkástranszporttal

elvitték Izidor bácsit. Atkiabált a kerítésen "Gold lányok", és átdobta a deszkát.

Reméltük, hogy megúsza a krematóriumot. Beigazolódott, hogy ő nem csak tanácsot adott lányainak, hogy dolgozni kell, de ő maga is ezt tette, csak így menthették meg életüket. Egy nap láttam Fürst Évát is, de őt másfelé vitte a sors. A "C" lágerben udvarhelyiek is kerültek a konyhára dolgozni: így Guttman Magda, Rosenberg Rózsika, később Schwächter Jenőné, kik emberségesen viselkedtek, ahol tudtak, ott segítettek egy kiegészítő falattal, egy-két szem sültkrumplival, ami akkor nagyon jól jött mindenkinek.

A repülőgyárban német volt a főmérnök, de sok franciát is foglalkoztattak. Ők állandóan hozták a friss híreket, továbbadták, megnyugtattak bennünket, hogy már közel a felszabadulás. Egy reggel, amikor már elújságolták a napi fejleményeket, megszólalt a német mérnök:

- Igen, valóban nagyon közel a felszabadulásotok.

A rabok megrémültek, hogy mi lesz most. Megnyugtattott a főmérnök, nem kell tőle félni, hisz már egy éve hallotta azokat a híreket, amiket a franciák hoztak, és nem vette rossz néven. Felesége és gyermekei Berlinben vannak, a bombázás után semmi hír felőlük. Ez a háború!

Május 7-én tudták meg, hogy küszöbön a felszabadulás. Az örök állandóan ittak, részegek voltak. Az utolsó reggel sorbaállítottak, hogy vigyenek a gyárba. Alig időztünk egy keveset, kialudt a villany, éreztük, hogy ennek valami komoly oka van.

A főmérnök mondta, hogy ez az áramszünet nem rövid ideig fog tartani, mindenki vigye el a személyi dolgait a gyárból.

Ez május 8 -án történt.

Május 9 -én reggel az egyik rablány, ahogy ment a WC-re észrevette, hogy nincsenek német örök.

Elmenekültek. Örömujjongás tört ki, letették a németek a fegyvert.

Felszabadultunk! Bevonultak a cseh partizánok, ők szabadítottak fel.

Farkas Beri:

Március közepén történt, hogy megboldogult édesapám, Farkas Rafael eljött meglátogatni Kolozsvárott. A Szamos hídjáig kísértem. Így kívánta. A búcsúzás szomorú volt, meglett ember létére sírni kezdett. Túl fiatal voltam, hogy megértsem érzelmeit.

- Vigyázz anyádra, talán mi már nem is fogjuk látni egymást, olyan idöket élünk.

Valóban így történt. A csendörök elfogták, agyonverték, mint később megtudtuk. Hírt kaptam, hogy Keresztúron is fogdossák össze a zsidókat.

Hazamentem. Reggel édesanyám az ágyam mellett ült és sírva mesélte, hogy két nagybátyjamat, Klerman Bernátot és Farkas Adolfot, valamint Fried Bandit és Sonnenklár Izsákot letartóztatták. Meg kellene érdeklödni miért és mit lehet tenni, hogy kiengedjék. Dr. Kovács Gáborhoz siettem, ki családjunk ügyvédje és pártfogója volt. Azonnal ment és hamarosan visszatért. Az irodájában vártam a választ. Azt mondta, majdnem öt is letartóztatták, hogy a zsidó vérszopók érdekében jár.

- Láttam öket, a fejükből folyt a vér, agyon vannak verve, kínozva.

Még aznap értem küldtek. 17 éves voltam. Nem kérdeztek semmit, csak ketten elkezdtek ütlegetni. Meg voltam rémülve, ordítottam, sikítottam, folyt a vér, nem is tudtam, honnan. Ez sem volt elég, megkötöztek, s tovább ütöttek, amíg el nem ájultam. Miután fellocsoltak azt mondták, "na, most mondd el fiam, hol a szüleid vagyona, hol a sok arany! Ha nem mondd meg, hogy kinek adták oda, jaj neked! Látnod mit kaptál? Ez csak előleg volt." Nem tudtam semmit mondani. Éjfélig vertek és akkor hazaküldtek. Alig tudtam hazajutni, olyan állapotban voltam. Drága anyám üzent Dr. Gyarmati Dezsőnek, hogy mi történt. Ő azt üzent, hogy arra nincs sajnos gyógyszer, csupán fájdalomcsillapító.

Másnap ismét behívtak, de immár látták, nincs értelme verni. Két hétig feküdtem utána. Fried Bandi jött látogatni és kielemeztük, hogy melyiket, kínozták meg jobban. Azt mondja Bandi:

- Húzd le a nadrágod! - Lehúztam. Amint meglátott Bandi, azt mondja:

- Nézd meg az én testem, hogy vigasztalódj!

Olyan csíkok voltak rajta, mintha festették volna. Verés után újabb provokáció következett. Egy férfi jött hozzánk a városházától és azt mondta, hogy az urak azt ajánlják, hogy térjünk át keresztény vallásra, s többé nem lesz bántódásunk. Drága édesanyám és testvére Klerman Bernát, aki épp nálunk tartózkodott, azt mondták:

- Ha mi áttérnénk a zsidó hitünkről, az azt jelentené, hogy nem voltunk jó zsidók, és ha nem voltunk jó zsidónak, akkor biztos nem lennénk jó kereszténynek sem. Így nem nyerne velünk senki, semmit. Tehát ez a válaszuk.

Miután a szerelvény megállt, még nem tudták, hol is vannak. Az édesanyja a 11 éves öccsével küldött egy tábla csokoládét. Megcsókolták egymást és visszaszaladt a helyére édesanyjához.

Igy váltak el örökre. A lágerrek úgyszólván egymás mellett voltak. Egy reggel hallottam a szomszéd lágerből, amint egy nő átkiabál:

- Beri, Beri, Farkas Beri. Megyek arra, nézem a nőt, nem ismerem meg. - Hát nem ismeresz meg Beri, én vagyok az, Dincsu, a testvéred! Mondjál Kádist, a családból csak én maradtam meg!

Fried Bandival, Gidáli Józsiával és Génáth Dezsővel együtt voltak jól egyeztek bár, nagyon nehezen dolgoztak. Kevés élelem, már-már alig álltak a lábukon, alig éltek.

Fried Bandi disznópásztor volt. A disznóknak főtt krumplit adtak enni, sokszor adott nekünk belőle. Héjastól ettük. Szegény Bandi nagyon sok verést kapott, mégis juttatott nekünk a disznóeledelből. Így tértünk vissza, így maradtunk életben. Szegény, ő vállalta a verést, eltitkolta előttünk, csak hogy életben maradjunk.

Alkalmanként ömlesztett cementet raktunk ki a vagonokból lapáttal. Előfordult, hogy esett az eső, ilyenkor a rongyok, amik rajtunk voltak kövé váltak, alig tudtuk magunkról leszedni. Csak ha rágondol az ember, hogy néz az ki, ha a cementporos emberroncsra esni kezd az eső. Nem volt mire cserélni a talppá vált rongyokat.

Mindig bíztam benne, hogy haza fogok menni, soha nem hagytam el magam.

Közeledtem azokhoz a csoportokhoz, akik az imádkozásban

találták meg a biztonságot. Örültem, ha a tfilint a munkahelyemen két percre is magamra tudtam öltetni. Képes voltam ezért lemondani egy adag kenyere mről is. Én örvendtem, ha bombáztak az oroszok s a németek elbújtak. Ők féltek, reszkettek. Az erőt, az élniakarást, az otthoni nevelésnek köszönhetem. Édesanyám vallásos érzelme, bátorságot, biztonságot adott. 36 kg-mal szabadult fel. A felszabadulás után találkozott Zapler Ferivel, megismerték egymást, megörültek egymásnak. - Beri, Te életben vagy! Azt hallottuk, hogy már nem élsz!

Baum Éva

Édesanyámmal és Farkas Bubussal Berlinhez közel a Ravensbruck melletti lág rben voltunk. 3 hónapig úgyszólván étel nélkül, reggel 6-tól délután 5-ig a legnehezebb fizikai munkákat végeztették a nőkkel. Utána jött a számlálás esőben, szélben, havazásban, mit sem törődve a nagy hidegekkel.

Aki nem bírta, azt vagy agyonlőtték szemünk láttára, vagy agyonverték korbáccsal. Innen Frankfurtba vittek egy transzporttal. Többé nem láttam édesanyámat. Elvesztettem őt örökre. Egy gyárban dolgoztunk nagyon nehezen. Közeledett a háború vége. A nők nagy része hastiphuszos volt, sokan nem is mertük megmondani.

Nem tudtak már menni az emberek, a füvet tépték és azt ették.

Aki nem tudott lépést tartani, lelőtték a németek. Ennek dacára, ahogy magas burjánok mellett gyalogoltunk lemaradtam, elbújtam egyedül.

Sikerült! Egy falusi ember szekérrel jött arra. Meglátott, felszedett szekerére, szó nélkül betakart.

Gondoltam, végem van, nem sikerült, átad az SS-nek. De nem. A faluba vitt, enni, inni adtak. Sajnos nem volt erőm az evéshez, csak sírni tudtam. Bementem a házba, megmosakodtam, egy kombinét kértem. Ruhát adtak és tovább mentem egy kis város kórházába kerültem, ahol mintegy 1500 nőre egy orvos vigyázott, segített, hogy felerősödjünk. Sajnos alig maradtunk meg. Mindössze 10-en értük meg a felszabadulást.

Ezek is csak nagy élniakarásuknak, optimizmusuknak köszönhetően.

Lebovits Didi (Kelemen)

1944. március elején a töltösi fakitermelésnél dolgozott Lebovits Didi.

Egyszer csak megjelentek a csendörök. Felsorakoztattak a csomagokkal - kipakoltattak mindent a hátizsákból -, és elvettek, amit csak akartak, persze a pénzt is amit találtak. Ezután felszállítottak a teherautókra. Félünk. -Hova, merre visznek?

Nem volt mit veszteni. Egy örmester volt velünk az autóban. Mondtam, van pénzem, neki adom, csak mondja meg mit csinálnak velünk. Előbb nem akarta elfogadni, de aztán meggondolta magát és mondta:

"Most Nagyváradra a gettóba viszünk, onnan pedig mindannyiótokat Németországba, és szappant főznek belőletek." Grünwaldné a Szacsvai utcában, a 6-os számú ház tulajdonosának volt az unokahúga Váradon. Felkeresték, akik Lengyelországból menekültek ide, hogy hírt hozzanak a németek terveiről a zsidók kivégzésével kapcsolatban. Az auschwitzi gázkamrákról, krematóriumról és a szappanfőzésről értesítették. Pihenő nélkül tovább is mentek a fiatalok. Grünwaldné továbbítani akarta a hírt, de a zsidók nem adtak hitelt neki - gondolván, a gettóban megzavarodott szegény. Didi sokszor meglógott a gettóból, hogy a családnak élelmiszert szerezzen, még a szomszédokon is segített. Májusban bevagonírozták a váradi gettó lakóit, Mancival és a két gyerekkel együtt. Sem ételt, sem italt nem adtak. Kassán felnyitották a vagonokat, és a zsidókat átadták a németeknek. Egy veder vizet adtak minden vagonba, majd bezárták az ajtókat. Auschwitzban állt meg a szerelvény. A lengyel zsidók és a cigányok fogadták és figyelmeztették az embereket, hogy mindenki adjon oda az öregeknek a gyerekeket, mert most el fogják választani őket akit jobbra irányítanak, azokat munkára viszik. Bekerültek a lágerbe, átmentek a fertőtlenítésen, a szőrtelenítésen, megtörtént a számbavétel. Elvesztették a személyazonosságukat és egyszerű számokká váltak.

"Mint asztalos jelentkeztem. Az első verést a cigányoktól kaptam a bürgercsizmáért. Megtetszett a cigánynak, mondta, adjam neki. Azt már nem! - mondtam. Több se kellett neki, egy szempillantás alatt ketten lefogtak, a harmadik agyba-főbe vert, folyt a vér a

testemből. Lehúzták a csizmát a lábamról.

Transzport készült. Adtak egy fél kenyeret, kevés margarint és kolbászt három napra. Bevagoníroztak, egy vagonba 50 embert tettek. 25 a vagon egyik felén, 25 a másikon, SS-ek a vagon közepén. Hosszú volt az út, unatkoztak a gonoszok. Szórakozást kerestek, amíg ment a vonat. Egy adott pillanatban egy pohár vizet lötytyintettek a vagon egyik oldalára - persze úgy, hogy a zsidók ne vegyék észre. Megkérdezték, hogy ki pisilt oda. Természetesen senki nem vállalta. Ekkor úgy döntöttek, hogy mind a 25 ember öt-öt botütést kap. Meg is adták. Az emberek ordítottak a fájdalomtól. Ez nem töltötte ki az időt. Folytatni kellett a játékot. Most a másik 25-re került a sor. Hogy érdekesebb legyen, most a két kezet kellett kitárni, az 5 ujjat összefogni, a két SS katona a két oldalon addig csapta az összefogott ujjakat, amíg sikerült ráütni, hiszen az emberek elkapták a kezüket. Félték, ordítottak a fájdalomtól. Ott volt két testvér ezen az oldalon. Az egyik féltette az öccsét, azt mondta, hogy ő pisilt oda. Persze hülyeség volt az egész, nem is azon az oldalon volt a víz kiöntve. Igen ám, de a játéknak megfelelt. - Szóval engedted, hogy annyi bajtársad verést kapjon hiába? 25 ütést kapsz ezért!

Szóval így telt el ez a 3 nap. Megérkeztünk. Liebe-Rose kb. 80 km Münchentől. Ez munkaláger volt. Kétféle munkát végeztek. Egyik részük kirakta a vagonokból az érkező anyagot az építkezéshez (deszkák, kitermelt kövek, gerendák, cement, stb.), a másik részleg az építkezésen dolgozott. Sok kicsi épületet kellett összeállítani - az esetleges berlini bombázásra gondoltak, hogy áttelepíthessék a lakosságot. Az építkezésre került Didi, mint asztalos. Egy ott levő magyarul beszélő, aki látta dolgozni, figyelmeztette hogy akin meglátszik hogy nem ért a vállalt munkájához, azt könyörtelenül lelövik. Mondanom sem kell, megijedt barátom. Mindenki szeretné életét menteni, pláne, ha már a háború vége közeledik. Ahogy egy percre a láger területére kilépett, sok szép lovat pillantott meg. Szörűk összeragadva, tele porral érkeztek meg valahonnan. A lovak mellett németek voltak. Önkéntelenül szalmát vett a kezébe Didi és csutakolni kezdte az egyik szép lovat.

Erre odament hozzá az örmester és megkérdezte, szereti-e a lovakat.

- Igen - válaszolta.

- Hol dolgozol?

- Az asztalosoknál - mondta.

- Holnaptól nem mész az asztalosokhoz, hanem idejössz egyenesen a lovakhoz, én elintézem. Látom, tudod csinálni, és ha szereted is, itt velem jó dolgod lesz. Még egy lengyel zsidó volt ott. Jól gondozták a lovakat, ez mentette meg életét.

Fried Ráchel

A 40-es években elvették a falusi zsidók üzletének az engedélyét. Tehát nem volt miből megélni.

"Édesapámék elhatározták, hogy beköltözünk Udvarhelyre, amely pár km-re fekszik Bikafalvától. 10-en voltunk, akiknek enni kellett a kis pénztartalékból. Férjemet, Fried Manót 1942 júniusában munkaszolgálatra vitték. Én voltam a legidősebb lány a családban. Elhatároztuk, hogy felmegyünk Pestre húgaimmal, Piroskával és Jolánkával, és az egyik kislánnyal, Olgával, aki 14 éves volt akkor. Mancikám, kislányom, 12 éves volt, szüleim nem engedték, hogy két kislánnyal menjek. Nagyon nehéz úgy elindulni a bizonytalanba. Tehát otthon maradt szüleinkkel.

Pesten voltak rokonaink, oda mentünk hozzájuk, szépen fogadtak, dolgoztunk, nem voltunk terhükre, de nem sokáig tartott, mert a lakást el kellett hagyni, és az un. kijelölt csillagos házba kellett költözni.

Később már onnan is kihajtottak a Lovarda térre, éjszaka, esőben, sárban. Mielőtt azonban a Lovarda térre kerültünk volna, mondtam a drága lányomnak, Olgicámnak, vegye le a sárga csillagot, s menjen el a vöröskeresztes gyerekek gondozójába, s mondja meg, hogy mindenkiét elvitték, ő itt van egyedül. Engedjék meg, hogy segítsen a kicsinyeket ápolni.

Befogadták. Nemsokára jöttek a Szállasy hordái, elvitték az élelmiszert, mindenüket elrabolták. Nem volt mit adni a gyerekeknek. A gondozókat elkergették, a gyerekek rettenetes kínzásokon mentek keresztül, egy részüket bekergették a gettóba, nagyobb része a drága gyerekeknek elveszett.

A felszabadulás után Olgi csak anyit tudott elmondani, hogy a csillagos házban, a Dohány u. 70-ben rettenetes dolog történt.

Egy Nisszer család vette a drágát magához, a csont és bőr kislányt, ápolták, etették, magához térítették a drágát. Ennek a családnak köszönheti, hogy életben maradt, s hogy el tudta mesélni a történeteket.

A két húgommal együtt az ismert halálmarsokba vittek. Meneteltünk reggeltől estig, esőben, sárban, még a jégeső is hullott. Egy este megérkeztünk valahova, bevitték egy szobába mindannyiunkat. Még ülni sem volt hely, nemhogy feküdni. Borzasztó szenvedéseken mentünk keresztül.

Később kaptak végre szállást. Egy nagy iskolában fektették le őket. Innen jártak dolgozni. Futóárkokat ástak, nehezen dolgoztak. Reggel feketekávé-t kaptak. Este, a munka után valami levest adtak. Jó volt, hogy az istállóban volt szalma, széna, tehát emberibb elszállásolásban volt részük. Naponta egyszer még kenyeret is adtak. Hideg volt, havazott, erős szelek fújtak, de a munka és a viszonyok dacára meg voltak kímélve a számlálástól, amit szegény húga, Joli átélt Dachauban.

Telt az idő, nap nap után. Kitavaszkodott és átvitték Mathausenbe. Itt is sokat kellett dolgozni, viszont szerencsére másik húga, Piroska bejutott a konyhára és bizony ez lehetőséget adott, hogy mind a hárman hazajöjjenek.

Itt naponta 2-300 ember halt meg. A holttesteket felrakták, mint télen otthon a fát.

Mintegy 17000 ember volt itt állítólag, s alá volt aknázva, hogy egy adott pillanatban egyszerre lehessen felrobbantani az egészet. Közeledtek az amerikai katonák. Egy magas rangú Wehrmacht tiszt figyelmeztette a katonákat, hogy ha életben akarnak maradni, tünjenek el, ő majd elintézi bennünket.

Ő volt a mi megmentőnk.

Gunzkirchenben felszabadultunk május 9-én.

Hogy ott mennyi halott volt ... talán csak a Jóisten tudja.

Az amerikai katonák jöttek és karjukba vitték a legyengült embereket, autókra rakták őket, úgy bántak velük, mint a csecsemőkkel, hogy minél többet tudjanak megmenteni. Tejet, tojáást adtak, s amijük csak volt. Elszállítottak mindannyiunkat egy

német repülős bázisra, ahol kórház is volt, s ott ápolták, ott kapták betegeink a megfelelő kezelést.

Mindent elkövettek, hogy felépítsék őket.

Mi hazajöttünk, s lassan itthon összetalálkoztunk lányommal, testvéreimmal.

Szeretteinket azonban, kiket elvesztettünk, soha nem fogjuk felejtani.

Emlékük legyen áldott mindörökké!

Strasszer Baba:

A 40-es évek kezdete sok szomorúságot, fájdalmat és keserőséget hozott az erdélyi és így a székelyudvarhelyi zsidóságra is.

A numerus clausus rendelkezés alapján már nem tudtam bekerülni a főiskolára, kénytelen voltam elmenni mesterséget tanulni. Találtam egy jóindulatú és megértő keresztény házaspárt, Zajzon Ferit és Jucikát, akikre mindig hálás szívvel gondolok, mert munkalehetőséget adtak, és kitartottak mellettem a deportálás utolsó percéig.

Bátyámat, Strasszer Lacit munkaszolgálatra hurcolták el és többet nem is tért haza.

Apukám, Strasszer István sok fenyegetés és feljelentés után kénytelen volt elhagyni rádióműszerész műhelyét és lemenni vidékre dolgozni, mint gépész egy fűrésztelepen. Egy Csiszár nevű kollégája semmisítette meg, aki szabadulni akart a konkurenciától. Így hát magunkra maradtunk drága anyukánkkal, Strasszer Jankával és húgommal Olyval, minden férfivédelem nélkül.

Egy áprilisi reggelen megjelent nálunk honvédruhában Szabó Feri, egy helybeli vendéglős fia, és ultimátumot adott, hogy aznap délután 5 óráig adjuk át lakásunkat a katonaságnak.

A nehéz hurcolkodásban segítségre találtunk családunk jó barátaiban, Schwächter Jenő és Ella néni, kik átengedték számunkra a volt szódavízgyár egyik helységét, ahova úgymond beköltöztünk.

1944. május elsején hajnalban felriasztotak, hogy csomagoljunk, mert visznek a marosvásárhelyi téglagyárba. Mindkét család egy lovasszekérre pakolta a megengedett dolgokat és elvitte egy

udvarhelyi iskolába, ahol két éjszakát töltöttünk, persze összezsúfolva egymás hegyén-hátán.

Drága apukámat is ide szállították a csendörök kíséretében, mint egy bűnözőt, de mi megnyugodtunk, mert együtt lehettünk, s együtt vártuk további sorsunkat.

1944. elején bevagoníroztak és elindultunk a megsemmisülés felé. Egy zárt, ablaktalan marhavagonban szülők, gyerekek, unokák, mind együtt, kb.80 ember csinálta végig a 3 napos utat, élelem, víz, levegő nélkül, amíg Auschwitzig érkeztünk.

Ujabb kálvária, szelektálás, megválás drága szüleinktől, nem tudva, ki hova jut.

Elvesztettem drága szüleimet, együtt kerültem húgommal, Olyval. Auschwitz, blokk, appel, minden nap csupasz, hideg földön való fekvés, ehetetlen moslék ennivaló, korpakenyér, ütlegetés és a folytonos bizonytalanság, hogy mi lesz velünk.

1944. augusztus 15-én egy újabb szelektálás alkalmával elválasztottak az udvarhelyi társainktól, Iszákovics Klári, Schönblum Emma, Gottesmann Lica, Guttman Magda, akik közül csak Iszákovics Klára és Guttman Magda tért vissza.

Egy transzportba kerültünk a Hirsch Gyula feleségével és két lányával, Frida nénivel, Bubával és Masuval, Hirsch Gigivel és Évával, Rosenberg Rózsival, Grünspan Rózsival.

Csak Rosenberg Rózsi és mi, a Strasszer lányok tértünk vissza.

Lengyelország közepén szálltunk ki a vagonokból. Miután végigjártuk Stuthof, Danzig koncentrációs táborait, egy erdős vidékre telepítettek le, Brunberg mellett, ahol egy ponyvasátorban szenvedtük végig a kemény téli időjárást, minden fűtés, orvos segítség, tisztálkodási lehetőség nélkül, mert az egyetlen ázott kút, ami volt, befagyott. Tankárcokat ástunk, meggémberedve a hidegtől és az éhségtől.

Allandó ütlegetésnek voltunk kitéve oktalánul, csupán, hogy nehezebbé tegyék sorsunkat. Kezem megfagyott, körmeim már begennyesedtek, a fertőzés nyomai látszottak egész karomon. Nemlétén orvos, egyik lágertársam vágta ki ollóval körmöm, aminek a következményét ma is érzem.

1945. januárjában elrendelték a visszavonulást.

Felsorakoztattak és felszólítottak, hogy aki nem tud naponta 25-

30 km-t gyalogolni, az álljon ki a sorból, mert autóval fogják vinni. Így állt ki a sorból Hirsch Gigi, aki tényleg az elgyengülés végső tüneteit szenvedte. Testvére, Éva követte őt, nem akarván megválni tőle, így mindketten elvesztek.

Hirsch Buba és Masu szintén nem akartak megválni édesanyjuktól.

Mindhárman meghaltak.

Elindultunk gyalogosan Olyval és Rosenberg Rózsikával, tartva a menetoszlopot.

Kínos, nehéz útjaink voltak, ettük a havat az úttestről, menekülés közben örizkedve a lemaradástól vagy a megállástól, mert ez a halálunkat jelentette volna.

Ma Israelben élünk húgommal és családjával, de drága szüleim és Laci bátyám nélkül.

Legyen emlékük áldva!

Baum Józsi emlékszik a vészkorszakról.

"Baum Józsi a Bécsi döntés" idején azaz Erdély kettéosztása idején alig volt 20 éves. Nem sok ideje maradt a gondolkodásra, úgy döntött, hogy családja mellett a helye. Édesapja 1928-ban szívszélhűdésben meghalt, édesanyja, nővérei Keresztúron laktak. Egy kis fűszerüzletük volt, italméréssel keresték kenyerüket. Kis mezőváros lévén, alig hogy, hazament, volt munkája. Az összes cégtáblát kellett átfestenie románról magyarra. Örvendtek a magyarokkal együtt, hogy felszabadultak.

A Magyar Hadsereg katonáit, akik Keresztúron tartózkodtak, hozzájuk is beszállásolták. Egy nagy táncterem volt, ott sokan elfértek, és napokon keresztül teljes ellátást kaptak.

Nem sokáig tartott a barátság, a szimpátia, mert rövidesen megérkeztek a kakastollas csendőrök, és ők lassan elkezdtek a zsidók szekírozását. Megkezdtek a házkutatásokat. A rádiót lepecsételték, hogy ne lehessen külföldi híreket hallgatni. Mindent kitaláltak, hogy jegyzőkönyvezenek, büntessenek, kifosszanak és kiforgassanak mindenből. Ki kellett írni a kirakatokba, hogy zsidó bolt, a sárga csillag viselésére kötelezték. A címfestés befejeződött, nem volt munkája. Elment Nagyváradra, ott is volt egy nővére, hátha ott kap valami munkát. Más

lehetősége nem lévén kubikusnak szerződött útépítésre, követtörni, 1942-ig.

Októberben behívót kapott és Herzlinger Józssival és Gidály Jenővel bevonultak Bereckre, Háromszék megyébe, 1942. október 5-én a 115/3-as századhoz.

Édesanyjáéknak nagyon nehéz volt a megélhetés, a lakosság kezdte elkerülni a zsidó boltokat, 99 éves nagyanyjáról is kellett gondoskodni. Növére varrással kezdett foglalkozni. Nehezen keresték meg a mindennapit.

Az állomáson már várt rájuk a keretlegénység. Sorakozót rendelték el és a csomagjaikban cipelve az otthonról kapott finomságokat indultak el. Néhány kilométer gyaloglás után egy cementpadlós csürben kaptak szállást. Szerencse, hogy otthonról hozott mindenki pokrócot, volt mivel takarózni. Reggel a zászlóalj egyes sorokba állították, egy-egy méter távolságra egymástól, "csomagot magad elé tenni" - volt az utasítás - "Mindenki fogja meg a pálinkásüveget, kivenni a dugót és lefelé fordítani!" Az üres üvegeket a szemétkbe kellett dobni. A honvédek átkutatták a koffert, nem maradt-e még valami. Ezután visszacsomagolták dolgaikat, és mentek falevelet gyűjteni a pokrócba maguk alá. Századuk parancsnoka Mordényi százados volt.

Az első találkozás alkalmával kijelentette:

"Helyzetetek nem rózsás, nem hiszem, hogy még lesz alkalmatok, hogy szüleitekkel találkozzatok. Sok bűn van a terheteken, amit most ki kell, hogy fizessetek.

Eljött az elszámolás napja!"

Nem hittek neki, de beteljesedett. A zászlóalj nagy része soha nem tért vissza.

Erdőirtással, hólapátolással, futóárok- és tankcsapda ásással foglalkoztak. Egész Háromszék megyét körülásták. Aztán vagonba rakták, étel és ital nélkül vitték őket napokon keresztül. Házakhoz lettek elszállásolva, földet ásattak velük, majd megint elindultak. Gyalog mentek napi 30 km-t, amíg Stiskole-Lembergbe értek, egy istállóban szállásolták el őket. A sok gyaloglástól lábaik feldagadtak, sokan nem tudták a cipőt lehúzni. Mintegy 3 hétig nem volt szabad levetközni, csak úgy ruhástól, cipőstől kellett aludni. Egyik percről a másikra jött a parancs:

ébresztő, indulás! Zászlóaljuk a németek és a magyarok előtt menetelt, hogy ha támadást intéznek ellenük, akkor ők kapják a golyókat, gránátokat, az aknák az ő lábaik alatt robbanjanak. Már nem is emberek voltak, hanem árnyékok. Megkapták a flecktífuszt, naponta százával haltak meg. A "fleckeseket" un. kórházba szállították szekereken, de akit elvittek, azokból egy sem tért vissza. Az erdön keresztül vitték, ott lötték agyon őket. Őt is el akarták vinni a kórházba, barátja, Herzlinger Jóska elbújtatta, és így élte meg a felszabadulást.

"Számталanszor megköszöntem Jóskának, hogy megmentette életem, de most mégegyszer." - mondja.

Schwächter Artur

A vagonban együtt voltunk a Strasszer családdal. Még láttam édesanyámat, amint a muszlin kendővel integet, mintha mondta volna, most látjuk egymást utoljára. Együtt voltam édesapámmal, senki nem tudta, hogy fia vagyok, mindig egy sorral előttem járt, hogy lássuk őt. Rosenberg Sanyival és Gotteszmann Misivel. Alig 4 nap múlva erdömunkásokat kerestek. Jelentkeztünk. Bundslauba ment a vonat. Édesapám száma 46413, az enyém 46414.

Az erdőkitermelés helyett köbányába vitték kavicsstermelés, csillézés volt a feladat. A kavicsot építkezéshez használták. A csillék nagyon magasak voltak, úgy kellett lapáttal bedobni a csillébe, hogy ne essen vissza, ellenkező esetben lesújtott a korbács. Nem volt elég, hogy nehezen dolgoztunk, kínoztak reggeltől estig, étel és ital nélkül. Az első nap megkérdezték, sportoltak-e? Nem feleltünk.

Az SS máris kiszemelt egy idős embert; felállás; guggolás; jobbra és balra ugrás; futás. Percek alatt összeesett. Jött a rúgás, ütlegelés. "Nem akar a kurva zsidó érteni németül? Előveszem a tolmácsom" - mondta és elővette a kutyakorbácsot, s addig verte, amíg élt.

Revier ez a beteggondozó. Itt egy magyarul beszélő orvos volt. Vigyázott, hogy 3 napnál tovább senki ne maradjon, mert akkor vitték a krematóriumba. Aztán bekerült a Revierbe édesapánk. Tovább dolgozott, minden nap agyonverve került a lágerbe. A csille magas volt, nem volt ereje, hogy olyan magasra dobja a

kavicsot, hogy ne hulljon vissza.

1944. Jom Kipur napján kaptam a legnagyobb verést életemben. A rabbik azt mondták, "Pikuah Nefes" - egy nép megmentéséről van szó - mindenki egyen, kötelező enni. Teljes böjtöt tartottam, munkába mentem, s visszafele minden rab az appeltérre sietett. Sok lépcsőn lehetett oda feljutni. Hajtottak, mint a juhokat, vertek, ütöttek, míg oda nem értünk. Hogy elkerüljem a verést, a lépcső mellett mentem felfelé, s ahogy véletlenségből felnéztem, a lágerfőnökkel találtam szemben magam.

Nagyon megijedtem, s az abban a pillanatban úgy megrúgott, hogy a tömeg fölé repültem, s a tömeg vitt. Ahogy felértem a lépcsőn, a lágerfőnök leemelt, 25 korbácsütést méretett rám. Az appel után bevittek az emberek a barakkba és letettek a földre. Tökéletesen tudatában voltam annak, ami történt.

Édesapám kérdezte: "Fiam, nagyon fájt? Mert nekem rettenetesen!" Öt-hat ütés után előntött a vér de utána semmit sem éreztem, sem fájdalmat, sem szenvedést. Mindenki sírt, az is, aki nem ismert. Talán egyedül voltam az, aki böjtölt az egész lágerben. Így értékelte Isten cselekedetemet. Ekkor jelentettem ki - Ti hiszitek, hogy van Isten? Lehet, hogy van, nem tagadom. De ezt ma nem érdemeltem meg. Azóta is perben vagyok az Istennel.

Bunclauból Kitlitztréberbe vittek, még együtt voltunk, segítettük egymást a barátok. Vashajlítással foglalkoztunk az építkezésen, valamint keskeny vágású síneket raktunk le a csiléknek. A két talpfán, amelyre a síneket rögzítették, egy-egy ember állt. Hogy ne faggyon rá a kezük, cementes zsákokkal fogták, amíg észre nem vette a felügyelő. Jól megverte őket, eldobta a papírt. Kezükráragadt a sínekre. Folyt a vér a kezükből. A bőr hozzátapadt a jeges vashoz. Amikor az ör látta ezt, megengedte, hogy használják a papírt, de a munka ment tovább.

Egy adott pillanatban áttettek egy fatelepre, itt a deszkákat kellett stószba rakni. Gottesmann Misivel együtt csináltuk. A vagonokból mások lerakták a deszkákat - mi 50-100 m-t cipeltük és helyükre tettük. Itt akarom megjegyezni, hogy Misi nem csak a legjobb barátom volt, hanem a tanárom is, akitől a legtöbbet tanultam. Élő enciklopédia volt. Mint egy jó tanuló, hallgattam őt

szabadidőmben, éjjelenként, amikor a fáradtság miatt nem jött álom a szemünkre.

1945. elején már nem volt miért építeni, nem is volt kivel.

Transzportot állítottak össze. A transzportba beleesett édesapám, Misi, Sanyi, csak én nem.

A priccstársaim nagyon szerettek, rá akarták beszélni édesapámat, hogy beszéljen a lágerparancsnokkal, hogy a fiát is vegyék be a transzportba, vagy őt is hagyják itt velem. Félt beszélni, félt, hogy újra megverik. Barátaim betanítottak, hogy magam tudjam elmondani németül kérésemet. Meg is tanultam a szöveget. Kilestem az alkalmat, és elmondtam, hogy édesapám itt van, száma 46413, az enyém 46414.

Elvesztettem édesanyámat Auschwitzban, bátyámat, Schwächter Ernőt 1942. június 20-án elvitték Ukrajnába, nincs senkim.

- Könyörgöm, engedje meg, hogy a transzporttal, édesapámmal menjek, vagy őt is hagyák itt velem.

Kihúzta a listáról apámat. Együtt voltunk ismét, örültünk, hogy minden szenvedés dacára, legalább egymás mellett maradhatunk. Egy-egy jó szó, otthonról beszélni szeretetteinkről. A viszontlátás lehetőségéről. Vége lesz a háborúnak és hazamegyünk. Találkozni fogunk családainkkal.

Megint Reviersbe került aztán. Nagyon leromlott az állapota, de az orvos csak 3 napig tartotta, nehogy elvigyék. Ha nem kap ételpótlást, éhenpusztul. Csont és bőr volt - muzulmán.

Én is az voltam: 20 évesen, 36 kilogram a fogaim mozogtak, nem tudtam járni, harapni, Rosenberg Sanyi, saját ételét osztotta meg velem, úgyszólván belémtömté az ételt, hogy fel tudjon táplálni egy kicsit. Az ő kevés ételét sokszor nekem adta, így menekültem meg, így értem meg a felszabadulást.

Egyszer csak elmaradt az ételosztás, napokig nem kaptunk enni, észrevettük, hogy a németek megszöktek, csak az őrtoronyban van két német katona. Mire észbekaptunk, már ők is eltűntek. Reggel 5-kor az oroszok tankokkal jöttek be.

A kapu nyitva volt, a németek eldobták az egyenruhájukat, megfutamodtak.

SZÉKELYUDVARHELY MARTIRJAINAK NÉVSORA:

Aron család	Farkas Piroska
Dr. Böhm Jenő	Farkas Iluka
Citrom Hermán	Farkas Klárika
Citrom Margit	Feuerstein Samu
Citrom Babuci	Feuerstein Hermina
Dávid Dezső	Feuerstein Miksa
Dávid Dezsőné	Feuerstein Fáni
Dávid Béla	Feuerstein Irén
Dávid Móricz	Feuerstein Bandi
Dávid Izidor	Feuerstein Lajos
Dávid Izidorné	Feuerstein Manó
Dávid Lajos	Feuerstein Manóné
Dávid Lajosné	Fischer Adolf
Dávid Izsák	Fischer Adolfné
Dávid Izsákné	Fischer Béla
Dr. Dénes Samu	Fischer Béláné
Dénes Samuné	Fischer Bandi
Dr. Dénes Lili	Frank Zsigmond
Dénes Zoli	Frank Zsigmondné
Deutsch Lajos	Fried Móricz
Deutsch Lajosné,	Fried Maca
Doppel család	Fried Babuci
9 gyerek	Fried Evike
Farkas Samu	Fried Mendel
Farkas Samuné	Fried Raize
Farkas Ilonka	Fürszt Eva
Farkas Gábor	Fürszt Irénke
Farkas Sárika	Gidáli Izsák
2 gyerek	Gidáli Izsákné
Farkas Jenő	Glück Edward

Gold Moise	Guttman Samu
Gold Braha	Guttman Margit
Gold Lázár,	Guttman Zsigmond
Gold Rózsi	Guttman Ica
Gold Izidorné	Guttman Lili
Gold Béla	Guttman Klári
Gold Simon	Guttman Dezső
Gold Rózsi	Guttman József
Gold Baba	Guttman Rachel
Gold Mimi	Guttman Mose
Gold Herschi	Guttman Becalel
Goldberger Márton	Guttman Mór
Goldberger Ernő	Guttman Mórné
Goldberger Móricz	Dr. Herskovits
Goldberger Rezsín	Herskovitsné
Goldenfeld Móricz	Herskovits Baba
Goldenfeld Móriczné	Dr. Hirsch Lajos
Goldenfeld Giza	Hirsch Irma
Goldstein Daniel	Hirsch Lila
Goldstein Berta	Hirsch Juditka
Goldstein József	Hirsch Jenő
Gottesmann Vilmos,	Hirsch Jenőné
Gottesmann Eva	Hirsch Gyula
Gottesmann Lica	Hirsch Gyuláné
Gottesmann Sándor	Hirsch Baba
Gottesmann Misi	Hirsch Masu
Granfelsz Mór	Hirsch Ignác
Granfelsz Mórné	Hirsch Ignácné
Grünspan Adolf	Hirsch Maya
Grünspan Adolfné	Hirsch Gigi
Grünspan Roszi	Hirsch Eva
Grünspan Dávid	Hirsch Dávid
Grünspan József	Hirsch Dávidné
Grünspan Józsefné	Hirsch Masuka

Hirsch Rudolf	Kind Ella
Hirsch Malvin	Kind József
Hirsch András	Kind Eliezer
Hönig Rózsi	Kind Eva
Hönig Etus	Klein Zsigmond
Hönig Zolika	Klein Zsigmondné
Indig Smil	Klein Géza
Indig Jenő	Lampel Malvin
Indig Mózes	Lampel Mancsi
Indig Salamon	Léb Izsák
Indig Máthé	Léb Helén
Indig Erzs	Lebovits Lajos
Indig Ráchel	Lebovits Mancsi
Iszakovits Adél	Leichtág Adolf
Izráel Izidor	Leichtág Adolfné
Izráel Ilonka	Lichtenstein Lipot
Izsák Zelma	Lichtenstein Malvin
Izsák Melania	Lichtenstein Chaim
Jakabovits Dezső	Löbl Mendel
Jakabovits Ilus	Löbl Rózsi
Jakabovits Baba	Markovits Máthé
Jakabovits család	Markovits Ráise
9 gyerek	Markovits Benő
Johán Albert	Markovits Jolán
Johán Albertné	Markovits Mancsi
Johán Ilus	Markovits Lipót
Johán Andor	Márkusz Gizella
Johán Kató	Márkusz Laci
Kálmán Józsefné	Mittelman Nándor
Kálmán Gyuri	Mittelman Nándorné
Karpf Herman	Mittelman Eva
Karpf Hermanné	Mittelman Judith
Karpf Tibi	Moskovits Arnold
Kind Béla	Moskovits Ernő

Moskovits Dezső	Spielman Mózesné
Moskovits Paula	Spielman Ignác
Moskovits Rózsi	Spielman Jenő
Nagy Lajos	Spielman Lajos
Reisz Albert	Steinhoff József
Reisz Pepi	Steinhoff Adél
Reisz Jolán	Steinhoff Lacika
Reisz Sándor	Steinhoff Gyöngyike
Rosemberg Lázár	Stiller Béláné
Rosemberg Jenő	Stiller Imre
Roth Emilné	Strasser István
Roth Mosele	Strasser Janka
Roth Becalel	Strasser Laci
Salamon család	Szöllösi Dezső
Salamon Ernő	Szöllösi Dezsőné
Salamon Ferencz	Szöllösi Mancsi
Salamon Helén	Teszler Lenke
Salamon Piri	Teszler Gitle
Salamon Jenő	Teszler-Hecht Józsi
Salamon Lajos	Teszler-Hecht Mihály
Sámson Róza	Teszler-Hecht Herman
Sámson Andor	Thausz Zsigmond
Sámson Bözsi	Török Artur
Sámson Agica	Török Arturné
Schönblum Lenke	Türk Sándor
Schönblum Lotti	Türk Sándorné
Schönblum Emma	Türk Károly
Schönblum Lacika	Weinberger Izidor
Schwächter Ella	Weinberger Izidorné
Sielberstein család	Weinstok József
Singer család	Wieder Abrahám
Singer Szurika	Wieder Mariska
Spielman Mózes	2 gyerek

Emlékük legyen áldott

SZÉKEYKERESZTUR MARTIRJAINAK NÉVSORA

Baum Mátyásné	Dávid Pálma
Baum Irénke	Efraim Berta
Baum Hermina	Efraim Sarolta
Baum Rozsi	Farkas Elek
Baum Malvin	Farkas Elekné
Baum Frida	Farkas Adolf
Berger Vilmos	Farkas Adolfné
Berger Erzsébet	Farkas Frida
Berger Judith	Farkas Zoltán
Berkovits Sosi	Farkas Rafael
Berkovits Eisik	Farkas Rezsín
Berkovits Dole	Farkas Dincsi
Berkovits Cili	Farkas Lázár
Berkovits Lipót	Farkas Lázárné
Berkovits Gecel	Fried Vilmos
Berkovits Béla	Fried Gábor
Berkovits Perl	Fried Gáborné
Biederman Nándor	Fried Judith
Bockk Dezső	Fried Hermina
Braun Jenő	Fried Erzsi
Braun Jenőné	Fuksz Izidor
Braun Zolika	Gidáli Leopold
Braun Aranka	Gidáli Liza
Dávid Lázár	Gidáli Izidor
Dávid Lázárné	Gidáli Andor
Dávid Matildka	Gidáli Eszter
Dávid Rozsika	Gidáli Egon
Dávid Vilmosné	Gidáli Berta
Dávid Tami	Herzlinger Marika
Dávid Teréz	Herzlinger Rozsika

Horváth Miklos	Lövi Béni
Jankovits család	Lövi Mathe
Jankovits Izidor	Lövi Jeheszkkel
Jankovits Aladár	Lövi Aser
Jankovits Eleonora	Lövi Menachem
Jankovitsné	Löw Vilmos
2 gyerek	Mendel Ida
Jungerné	Pollák Béla
2 gyerek	Rozenfeld Jakab
Kain Amália	Rozenfeld Jakabné
Kain Mendel	Rozenfeld Moricz
Kain Aranka	Salamon Salamon
Kain Mano	Sonenklár Izsák
Kain Sárika	Sonenklár Rozsi
Kain Evi	Sonenklár Helén
Kain Méri	Sonenklár Lili
Leichtag Salamon	Sonenklár Manyi
Lövi Samu	Sonenklár Ida
Lövi Samuné	Spitz Lázár
Lövi Icig	Sucher Aladár
Lövi Slomo	

Emlékük legyen áldott.

PARAJD MARTIRJAINAK NEVSORA

Beron Eduárd	Léb Sándor
Bittmann	Léb Henzel
Bittmanné	Polácsek Armin
Czodik Mór	Polácsek Mariska
Czodik Vilma	Polácsek Arthur
Czodik József	Polácsek Edith
Czodik Józsefné	Polácsek Lili
Czodik Agi	Polácsek Imre
Czodik Béla	Rosman Ilonka
Czodik Margit	Rosman Mózes
Czodik Jenő	Rosman Szerén
Czodik Albert	Rosman Tibor
Czodik Albertné	Roth Herman
Czodik Sándor	Roth Rivka
Drimmer Jenő	Roth Blanka
Drimmer Teréz	Roth Reni
Freund Chajim	Roth Mihály
Freund Chajimné	Sebestyén Aron
Fürszt Sándor	Sebestyén Irén
Fürszt Sándorné	Stauber Jakab
Fürszt Izidor	Stauber Jakabné
Gelbman Jenő	+ 3 gyerek
Gelbman Jenőné	Stein Izsák
Gelbman Lipót	Stein Regina
Gersch Máté	Stein Irma
Gersch Máténé	Stein Endre
Goldman Efraim	Stein Leontin
Goldman Efraimné	Stein László
Léb Mendel	Wilcsek Jenő
Léb Matild	Wilcsek Böske
Léb Rózsi	Dr. Weisz Herman
Léb Zoltán	Emlékük legyn áldott

UDVARHELYMEGYE MARTIRJAINAK NEVSORA

AGYAGFALVA

Mendel Rafael

Mendel Róza

Mendel Dezső

ALMAS

Goldenfeld család

3 gyerek

Jakobovits család

6 gyerek

Lörinczi család

3 gyerek

BIKAFALVA

Fried Manó

Fried Rózsi

Fried Olgi

Fried Mancika

Rozemberg Sámuel

Rozemberg Berta

Spierer Dávid

Spierer Dávidné

Spierer Benjamin

Spierer Rivka

Spierer Meir

CSEHETFALVA

Gidáli Samu

Gidáli Frida

Gidáli Miksa

Gidáli Lajosné

Gidáli Jenő

CSEKEFALVA

Génáth Dezső

Génáth Frida

Génáth Endre

Génáth Ignác

Génáth Ignácné

Génáth Tibi

Génáth Györgyike

ERDOSZENTGYORGY

Farkas Móricz

Farkas Sarolta

Farkas Cacki

Farkas Gizi

Farkas Peri

Farkas Ilus

Weisz Szerena

4 gyerek

FIRTOSVARALJA

Grünfeld Cili

Grünfeld Rózsika

GYEPES

Goldenfeld Mózes
Goldenfeld Mózesné

KADACS

Haiman József
Haiman Dvora
Haindler család

KISGALAMBFALVA

Stern Nándor
Stern Regina
Stern Sanyi
Stern Mancsi

KOBATFALVA

Abrahám Lajos
Abrahám Lajosné
Abrahám Mendel
Abrahám Samu
Abrahám Dezső
Abrahám Fáni
Abrahám Szidike
Goldenfeld Herman
Goldenfeld Sarolta
Goldenfeld Eszter
Rosenfeld Herman
Rosenfeld Sarolta
Rosenfeld Erzsi

MALOMFALVA

Spielman család
5 gyerek

MEDESER

Hermer család

NAGYGALAMBFALVA

Fried Henrich Cháim
Kohn Rafi
Kohn Irén
Kohn Endre
Kohn Eszter
Schönfeld Nándor
Schönfeld Szerén
Schönfeld Lili
Schönfeld Ella
Schönfeld Slajmi
Schönfeld Editke

RUGONFALVA

Händel család

SOFALVA

Grünbaum Mendel
Grünbaum Sarolta
Grünbaum Loránd

SOVARAD

Stern Bernáth
Stern Pepi
Stern Andor
Stern Zoltán
Stern Alfréd
Stern Gyula

SZENTABRAHAM

Lebovits Samuel

Lebovits Regina

SZENTMARTON

Jakab János

Jakab Jánosné

3 gyerek

SZENTMIHALY

Rothné

SZENTPAL

Salamon család

TORDATFALVA

Spielman család

Weisz család

Weisz László

Weisz Lászlóné

Weisz Györgyike

VARALJA

Grünfeld család

2 gyerek

VAROSFALVA

Láng család

Emlékük legyen áldott.

Emlékbeszéd

Mélyen megrendülve, fájdalommal telt szívvel, állunk itt e pillanatban a Szent Cion hegyen a Mártir-halált halt drága Hozzá tartózóink emléktáblája előtt.

Nehéz feladatot vállaltam akkor, amikor a szervező bizottság kérésének eleget téve elfogadtam, hogy a Szent emléktábla, felavatása alkalmával emlékbeszédet mondjak. Hogyan tudom én, az én egyszerű szavaimmal érzékeltetni mindazokat a fájó érzéseket, melyek eltöltik szívünket a jelen pillanatban, e Szent-emléktábla felavatása alkalmával.

A tegnap a zsidó nép az egész világon a Sávuoht ünnepét ünnepelte. Benünk a Sávuoht ünnepe, fájóan szomorú emléket ébreszt, mert szorosan összekapcsolódik a mi Drága Hozzá tartózóink Azkára napjával.

A Sávuoht ünnepén a Szent-Tora adásának nagy napját ünnepeljünk.

Ebből az alkalomból, nekem adatott az a megtisztelő feladat, hogy a Toránál felolvassam, a nagy Arámeusz költő Rabi Meir "AKDAMUT" című költeményét a Fentvaló Jó Isten nagyságát dicsőítő költeményt, amelyből idézek:

Ha a világ összes tengereinek vize tintává válna; Ha a világ összes erdőinek fáiból toll-szárazakat faragnánk, Ha az Egek pergament papírrá válnának; Ha a világ összes lakói tollforgató irokká lennének, nem volnánk képesek leírni, a Fentvaló Jó Isten nagyságát; nem volnánk képesek leírni hálánkat azért hogy a Zsidó népnek adta a Torát, amelyben ígéretet tett; nekünk adja ezt a Szent földet, Israelt.

De a nagy árameus költő szavaival élve. Ha a világ összes tengereinek vize tintává válna; Ha a világ összes erdőinek fáiból tollszárazakat faragnánk; Ha az Egek pergament papírrá válnának; Ha a világ összes lakói tollforgató íróká lennének; nem volnánk képesek leírni mély fájdalomunkat, mit szívünkben hordunk azért, hogy a Jó Isten ígérete valóra válhasson, a mi Drága szeretett Hozzá tartózóink életüket kellett áldozniok.

Nem zok-szó hagyja el ajkaim, drága testvéreim! De vigasztaló szavakat sem találok, mert dacára annak, hogy a zsidó nép

többezer éves történetében, minden alkalommal megtaláljuk, hogy a zsidó nép életét áldozta, csak azért, mert zsidónak született; mégis úgy érezzük hogy a mi nemzedékünk tömeges tragédiája volt a legnagyobb a zsidó-nép történetében.

Hat millió zsidó testvérünk megsemmisítésének emléke égeti szívünket!

Hat millió gyertya lángja lobban körülöttünk ezen a Szent téren és mélyen égeti szívünket a Sz. Udvarhelyi és vidékén, Sz. Keresztur és vidékén élő Drága Szüleink, Testvéreink, Gyerekeink, Unokáink és Hazzátartozóink emlékéért égő szent mécsesek lángjai.

Mély fájdalommal a szívünkben gyászoljuk és sirassuk, azokat a Drága szeretett Hozzátartozóinkat, akik a haláltáborokban, a krematorium lángjainak martalékává lettek.

Mély fájdalommal a szívünkben gyászoljuk és sirassuk azokat a Drága szeretett Hozzátartozóinkat akiknek életét a gyilkos nácisták golyói oltották ki.

Mély fájdalommal a szívünkben gyászoljuk és sirassuk, azokat a Drága szeretett Hozzátartozóinkat akiket a kínzókamrákban végeztek ki!

Mély fájdalommal a szívünkben gyászoljuk és sirassuk azokat a Drága szeretett Hozzátartozóinkat akiket élve temettek el!

Milyen borzasztóan fájó ez a megemlékezés, drága testvéreim!

Nincs szív, amely képes átérezni, nincs ész amely fel tudná fogni, mily nagy volt a mi nemzedékünk tragédiája!

Hiszen a mi Drága szeretett Hozzátartozóinknak még sirjaik sincsenek!

Nincsenek sirjaik, ahová el lehetne menni "KÉVER - AVOTRA".

Nincsenek sirjaik, ahová lehajthatnánk fejünket, el panaszkodhatnánk bánatainkat;

Nincsenek sirjaik, ahová egy szál virágot le tehetnénk, hódólatunk és szeretetünk jeléül!

Ez a Szent emléktábla fogja a jövőben jelképezni sirjaitokat Drága hallottaink! Ide, erre a Szent helyre fogunk elzarándokolni, minden alkalommal, amikor csak tehetjük, hogy elmondjuk Értetek az Izkor imát.

Ebből az alkalomból, hálás köszönetünket fejezzük ki Salamon Andor és Gidáli Nándor testvéreinknek azért, hogy fáradságot

nem kímélve, mindent elkövettek hogy e Szent-sírt jelképező Emléktáblát a mai napon felavathattuk.

De ugyanakkor bocsánatot kérünk Drága Halottainktól ezért a késésért azért, hogy négy évtized kellett elteljen míg e Szent-Emléktábla felavatására sor kerülhetett.

A körülményeknek tudható be e nagy késés, Drága Halottaink, mert mi Titeket egy pillanatra sem felejtettünk el - velünk voltatok e negyven év alatt szívünk minden dobbanásában, velünk voltatok e negyven év alatt, amikor öröm-könnyeket hullattunk, velünk voltatok minden küzdelmünkben, bánatainkban, de boldogságunkban is egyaránt.

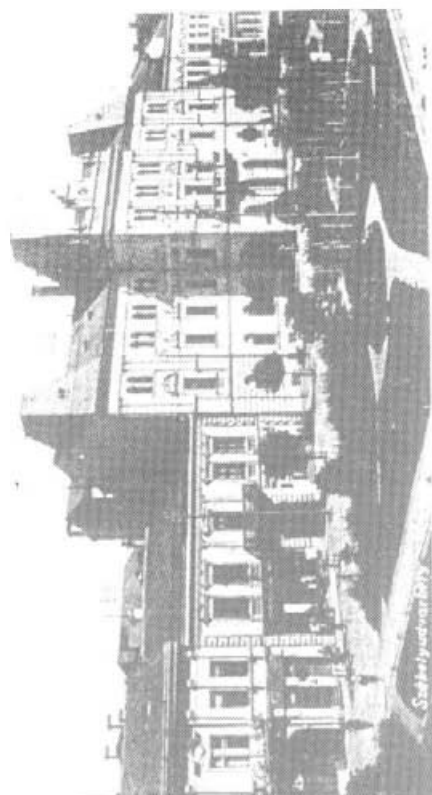
A Ti drága szent emléketek, áldott marad, a mi részünkre örökkön - örökké, az életünk utolsó lehelletéig!

Abban a reményben zárom szavaim, drága testvéreim, hogy nem volt hiába a nagy áldozat - adás, hogy végre megszűnik folyni a vér a zsidó mivoltunk oltárán, hogy végre megszűnik a gyűlölet a zsidó nép iránt, hogy végre béke lesz a földön, béke lesz a körzetünkben és a mi drága fiainknak, a mi drága katonáinknak sem fog kelleni életüket áldozniok, drága Hazánk, Israel államának védelmében.

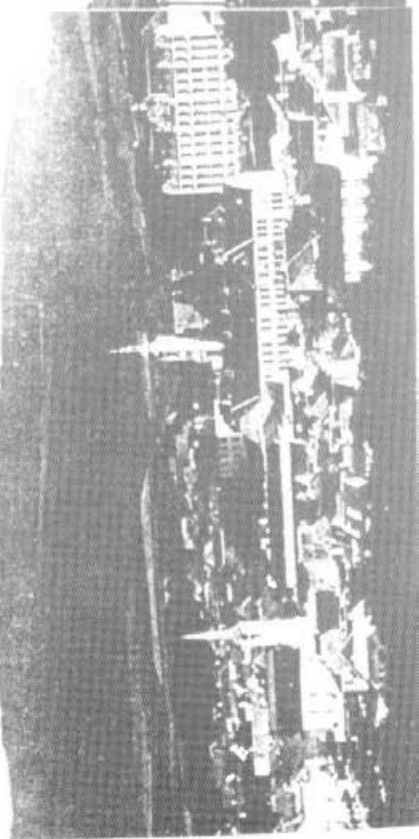
Adja a Jó Isten, hogy úgy legyen!

Amen!

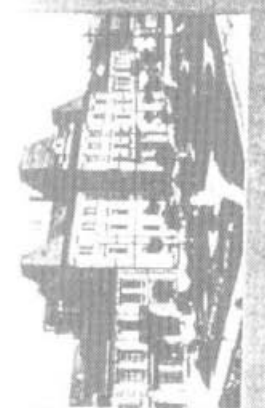
Baum Andor
Savuot 1984.

Stadthausgebäude

Stadthausgebäude

Fried család

Fried Moricz

Lebovits es Fried család

Habonim

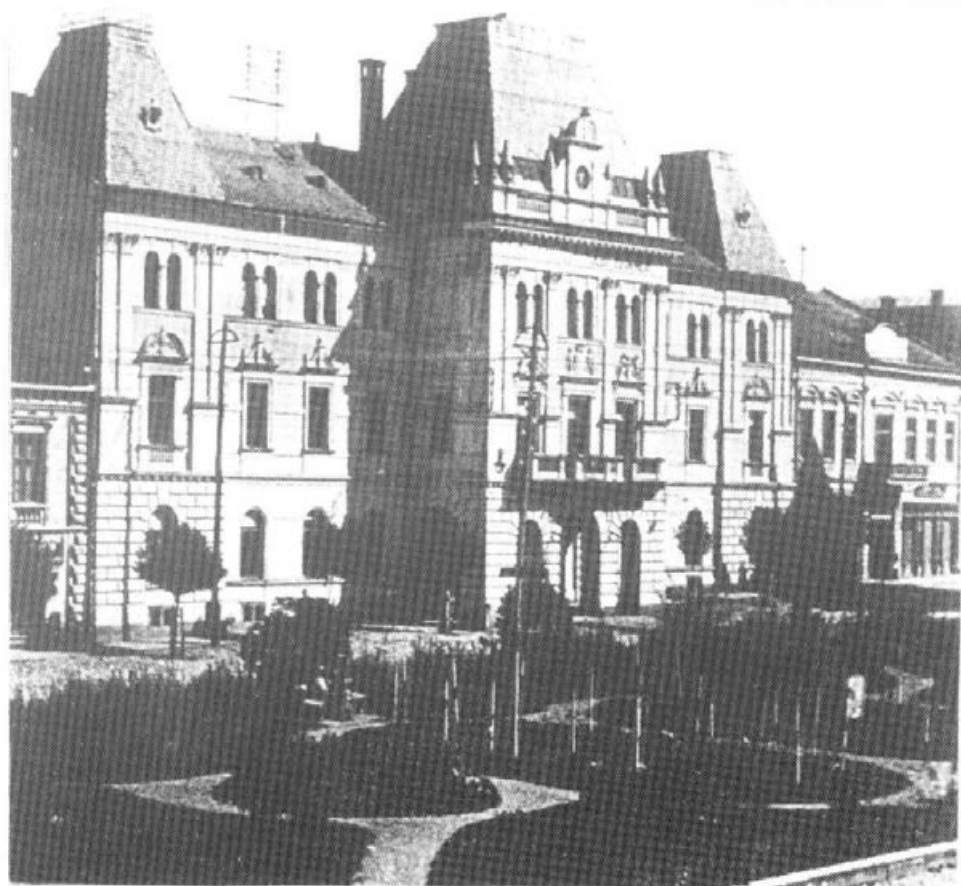

Dr. Böhm Jenő

Dr. Böhm Jenő
Dr. Böhm Gizella

Eskuvő: Fuksz és Baum család

Farkas Jenő családja

A Székelyudvarhelyi Kereskedő Társulat 100 éves fennállása alkalmából. 1932 évi rendszerezés és emlékeztető képzet

1832—

— 1932.

A Székelyudvarhelyi Kereskedő Társulat 100 éves
fennállása alkalmával 1832 - 1932

Farkas Lázár

Grünfeld Cecilia

Farkas Gizella

Grünfeld Rozsika

Gidali Leopold családja

Gidali Miksa

Gidali Jozsi, Leopold, Eszter, Lea

Hirsh Család

Salamon Piri édesanyával
Hirsch Helénnel

Salamon Ferencz

Abrahám Samu, Rosenfeld Lajos,
Aron Szidike, Gidali Miksa, Abraham Dezső,
Aron Elemér, Abraham Goldika

Fried Mano

Rivka, Benjamin, Piroska

Rosemberg Samir és Berta

Rosemberg család

Rosenfeld Jakab családja

Mendel Rafael családja

Sirkövek az Udvarhelyi temetőben

Strasser István

Strasser Janka, Grünspán Rozsi

Strasser István, Janka és hugai

Goldstein család

Steinhoff József

Goldstein József

Weisz Abraham

Kálman Gyuri

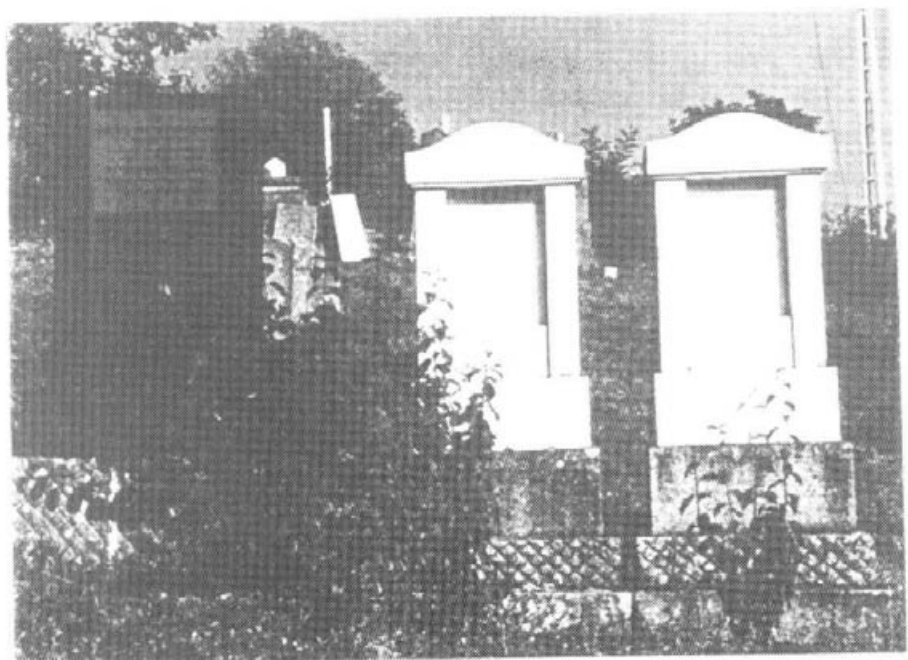
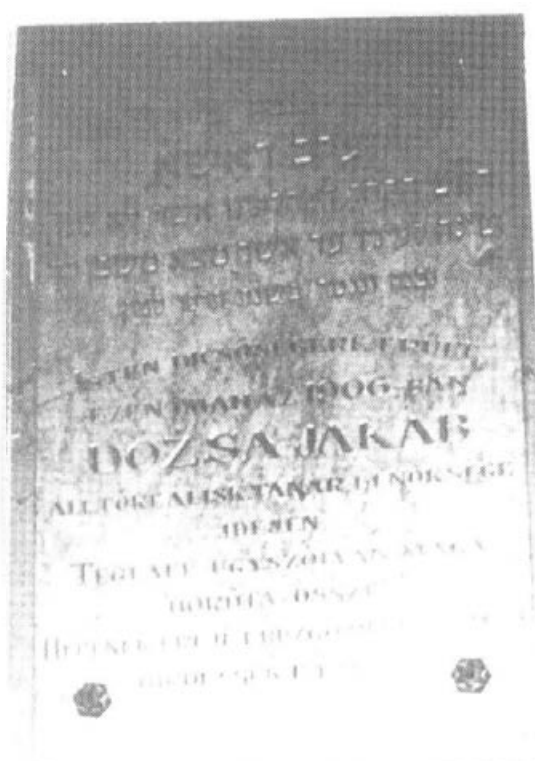

Farkas Eszter

Weisz Sándor és családja

Az Udvarhelyi imaház falán
i már csak e két márványkö maradt.

Farkas Elek - Hermán
Farkas Hermina

A németek szégyenfoltja Auschwitz 1944-45
Hönig Zsiga - Adél - Raktársaival

Csoport kép 1940 Sz. Udvarhely

Dr. Böhm Gizella

Gold Isidor

Grünspán Mano

Sámson József

Gidáli József

Aviva Bariszia kirándulás 1938

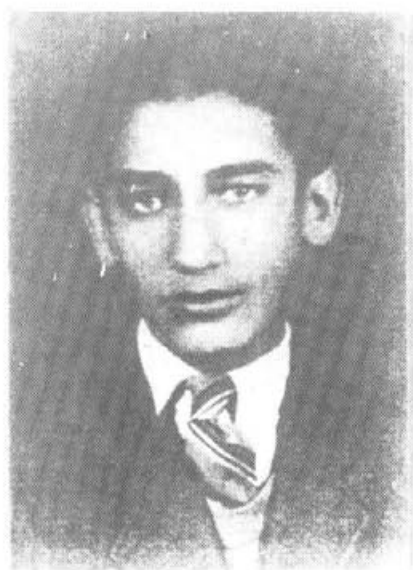
Wizo aszonyok 1936

Gottesmann Vilmos

Gottesmann Vilmosné, Feuerstein
Schönblum Izidorné

Gottesmann Misi

Gottesmann Lica,
Sanyi és Misi

HALOTTAINK

Drágáink megjárták Auschwitz-ot, Ukrainát - felszabadultak,
itt hagytak bennünket, ők is a SOA utólagos áldozatai.

Schwächter Jeheskel

Schwächter Sosana

Junger Abrahám

Salamon Márton

Hönig Zsigmond

Salamon Bandi

Markovits Mathe és családja

Fürst Irenka és Eva

Spieler Dávid Rivka és Benjamin

Stein Sándor

Gottesmánn László

Stiler Béla

Izsák Tibor

Gold Bella

Márk Laci

Gold Béla

Márkus család

Kohn Eszter

Schönfeld Nándor

Gelbman Efraim, Efraimné és Lipot

Kohn Endre

Lebovits Lajos

Fried Eva és Babuci

Lebovits Manci

Fried Maca, Éva és Babuci

Goldstein Daniel

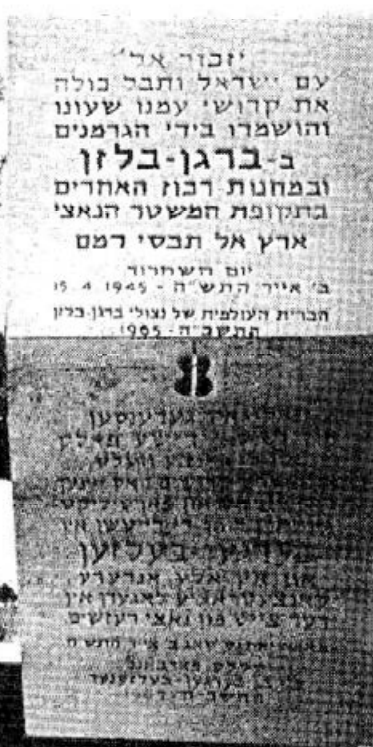
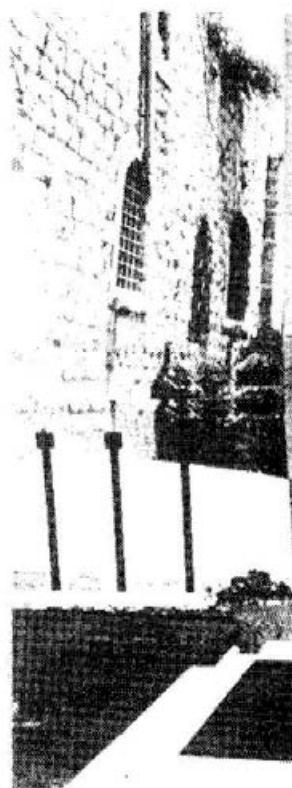
Schwächter Ella

Goldstein Berta

Schwächter Baruch - Rase
Mathe Markovits

Gold Béla

Tessler Jozsef és Mihály

Spielman Ichak és Jenő

Reisz Sándor

